

STUDIA HISTORICA TYRNAVIENSIA

XXV/2025

číslo 2

Dejiny v pohybe – pohyb v dejinách
History in Motion – Motion in History

Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave

STUDIA HISTORICA TYRNAVIENSIA

Medzinárodný vedecký časopis | International scientific journal

ISSN 2729-8760

KNIŽNICE A DATABÁZY | LIBRARIES AND DATABASES: ERIH PLUS

REDAKČNÁ RADA | EDITORIAL BOARD

Conf. dr. Adinel C. Dincă

Romanian Academy of sciences, Cluj-Napoca, RO

Prof. PhDr. Eduard Droberjar, Ph.D.

Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra, SK

Doc. Mgr. Michal Franko, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Doc. Mgr. Ingrid Halászová, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Doc. Mgr. Pavol Jakubčín, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Prof. Péter Kovács, DSc.

Péter Pázmány Catholic University, Budapest, HUN

Mons. HELic. Jozef Krištof

Segreteria di Stato, Citta del Vaticano, VA

Prof. Dr. Andreas Külzer

Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, AT

Doc. Mgr. Peter Labanc, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Prof. Dr. Ergün Lafli

Dokuz Eylül university, Izmir, TUR

Prof. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD. (šéfredaktorka)

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Prof. Mgr. Miloš Marek, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Doc. Mgr. Lucia Nováková, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD. (šéfredaktor)

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Prof. Dr. Vincenzo Ruggieri

Pontificio Istituto Orientale, Roma, IT

Prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

Slavistický ústav SAV, SK

Každá štúdia prešla anonymným recenzným konaním.

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2025

© Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 2025

Each study underwent a blind peer review process.

© Faculty of Philosophy and Arts, Trnava University, 2025

© Department of History, Faculty of Philosophy and Arts, Trnava University, 2025

DOI: 10.31262/2729-8760/2025/XXV/2

OBSAH | CONTENTS

ŠTÚDIE | ARTICLES

- SYNOVIA JOBAGIÓNOV NA LIPTOVE
V DRUHEJ POLOVICI 13. STOROČIA
PETER CHLEPKO 5
- THE HABITATIONAL SPACE OF THE COURT KNIGHT FRANCIS
OF HARASZT FROM LEVICE CASTLE
ZOLTAN IUSZTIN 33
- UHORSKÁ KRÁLOVSKÁ MIESTODRŽITELSKÁ RADA
A VYMENOVANIE ALBERTA SASKO-TEŠÍNSKEHO
ZA UHORSKÉHO MIESTODRŽITEĽA
MICHAL FRANKO 57
- UMELECKOHISTORICKÝ A HISTORICKO-PRAMENNÝ
NÁČRT STAVEBNÉHO VÝVOJA A INTERIÉROVEJ VÝZDOBY
RÍMSKOKATOLÍCKEHO KOSTOLA SV. MIKULÁŠA
V HORNEJ KRUPĚJ
ZUZANA LOPATKOVÁ, INGRID HALÁSZOVÁ 89
- PRÍČINY, PRIEBEH A DOPADY VÄZENSKEJ VZBURY
V NÁPRAVNÝCHOVNOM ÚSTAVE LEOPOLDOV
MAREK SMOLKA 119

RECENZIE | REVIEWS

- RICHTER, David. Drobná šlechta v Čechách na přelomu pozd-
ního středověku a raného novověku – Chrudimsko. Pavel Mer-
vart: Červený Kostelec, 2003, 328 s. ISBN 978-80-7465-612-5.
(Miroslav Kotrha) 151
- RISTVEYOVÁ, K. (ed.). Druhá svetová vojna a spoločnosť. Ban-
ská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania.
2024. 280 s. ISBN 978-80-974274-8-1 (Rudolf Manik) 153
- The City and History (Mesto a dejiny). Košice : Univerzita Pavla
Jozefa Šafárika v Košiciach, č. 1, roč. 14, 2025, ISSN 1339-0163.
(Michal Franko) 161

SPRÁVY | BRIEF NOTICES 163

SYNOVIA JOBAGIÓNOV NA LIPTOVE V DRUHEJ POLOVICI 13. STOROČIA

PETER CHLEPKO

THE SONS OF JOBAGIONS IN LIPTOV IN THE SECOND HALF OF THE 13TH CENTURY: This article examines the specific social stratum of the Sons of Jobagions in Liptov during the second half of the 13th century. Based on a systematic study of the charters of Kings Andrew II, Béla IV, Ladislaus IV, and Andrew III, it outlines the motives and mechanisms for granting this status, which was linked to military merits and the strengthening of loyalty. The article analyzes sources from 1262 – 1300, with particular attention paid to the role of the heads of Zvolen County in promoting individuals and implementing royal decisions. It also briefly surveys the existing historiography and proposes directions for further research in the early 14th century. This research offers a new perspective on the interactions between various social groups in Liptov, royal power, and regional elites, mapping shifts between strata and examining the circumstances and motives behind them.

KEYWORDS: Sons of Jobagions; Liptov; donations; Zvolen County; feudal structure; filii jobagionum

Liptov je región, ktorý leží v severnej časti dnešného stredného Slovenska. na západe susedí s regiónom Turiec, z juhu s Horným Pohroním, na juho-východe čiastočne s Gemerom, na východe so Spišom a na severe s Poľskom a Oravou. Územie regiónu je približne rovnaké ako územie bývalej Liptovskej župy.¹ Samostatná Liptovská župa vznikla najneskôr v roku 1339.² Dovtedy bol Liptov súčasťou Zvolenskej župy,³ ktorá v prvej polovici 13. storočia nepatrila medzi husto osídlené oblasti kráľovstva.⁴ Platilo to aj v prípade Liptova, ktorý sa nachádzal v jej severnej časti a v minulosti sa dokonca objavili názory, že bol osídlený až začiatkom 13. storočia.⁵ Hoci

1 V prípade terminológie sa budeme pridržať pojmu župa. Tento pojem budeme používať na označenie regionálnej územno-správnej jednotky Uhorského kráľovstva. Jej predstaviteľ budeme označovať termínom župan. Takýto prístup k terminológii sme zvolili, pretože predmet nášho výskumu sa primárne venuje špecifickej skupiny obyvateľstva a nezaobráame sa bližšie organizačnými a terminologickými problémami súvisiacimi s územno-správnymi jednotkami Uhorského kráľovstva. pre problematiku terminológie pozri. SOKOLOVSKÝ, Leon. Grad – španstvo – stolica – župa (príspevok k terminológii dejín správy). In *Slovenská archivistika*, roč. XVI, 1981, č. 2, s. 94 – 118.

2 ŽUDEL, Juraj. *Stolice na Slovensku*, Bratislava : Obzor, 1984, s. 73. ISBN 65—027—84.

3 MARTINICKÝ, Miroslav. Formovanie šľachtickej samosprávy Liptovskej stolice. In *Liptov vlastivedný zborník*, 2018, č. 12, s. 193–195. ISBN 978-80-971535-6-4.

4 ŽUDEL, *Stolice na Slovensku*, s. 168.

5 Tieto staršie názory o neosídlení v polemike definitívne vyvrátil Daniel Rapant. RAPANT, Daniel. *Starý Liptov*. Bratislava, 1934, 29 s.

toto tvrdenie bolo vyvrátené, stále platí, že v tej dobe Liptov nebol sídelne veľmi rozvinutým regiónom. Vieme, že niektoré liptovské sídla existovali už v čase Veľkej Moravy, pričom kontinuita tohto osídlenia pretrvávala aj v spomínanom 13. storočí. v tej dobe sa osídlenie Liptova kumulovalo predovšetkým v jeho strednej časti a v menšom rozsahu v západnej a východnej časti. Značný podiel tunajšieho majetku stále vlastnil panovník.⁶ Kráľovskí hodnostári a aj samotný panovník si museli byť vedomí nevyužitých možností regiónu, nakoľko kráľovské majetky boli častým východiskovým bodom pre donácie či usádzanie hostí.

Začiatkom 13. storočia vládol panovník Ondrej II. (1205 – 1235). Jeho vláda bola poznačená rozkladom kráľovského vlastníctva a všeobecným úpadkom kráľovskej autority. Ondrejev syn a nástupca Belo IV. (1235 – 1270) chcel zvrátiť nepriaznivú situáciu a od počiatku svojej vlády sa snažil posilniť kráľovskú autoritu. Preto cielavedome udeľoval drobné majetky alebo hostovské výsady. Posilňoval v kráľovstve vrstvu obyvateľstva, ktorá bola verná kráľovskej autorite, ale zároveň nebola dostatočne silná na to, aby mohla panovníkovi konkurovať.⁷ či už hostia alebo drobní majetkoví vlastníci, všetci záviseli od panovníkovej priazne a boli voči kráľovi viazaní vojenskou službou či inými povinnosťami. Panovník si tak vytváral vrstvu lojálnych obyvateľov a vyvažoval moc oligarchie. Tieto snahy dostali ďalší impulz po mongolskom vpáde v roku 1241, keď chcel panovník obnoviť spustošené kráľovstvo. Aj na Liptove sa v druhej polovici 13. storočia začali častejšie objavovať menšie majetkové donácie a udeľovali sa prvé meštianske privilégia. Prirodzene, takýto vývoj dal do pohybu rozličné vrstvy obyvateľov, ktoré chceli na pozadí týchto zmien získať lepšie životné podmienky. Rôzni jednotlivci, ale aj celé skupiny obyvateľstva vtedy získali nové výsady, práva, slobody, prípadne boli povýšené medzi šľachtu. Interakcia niektorej skupiny obyvateľstva s udalosťami v kráľovstve nám dokáže priblížiť vtedajšiu atmosféru v regióne a sledovanie interakcií aj presunov medzi skupinami obyvateľstva nám zase pomôže lepšie pochopiť, kto mal hlavný podiel na miestnom dianí, aké faktory ovplyvnili charakter regiónu, prípadne aká skupina obyvateľstva sa dostala do popredia či naopak, ktorá zanikla. Vlastná identita, organizácia a mocenské centrá Liptova boli pritom sformované v čase, keď ešte nebol súčasťou Zvolenskej župy.⁸

V druhej polovici 13. storočia vieme na Liptove bezpečne identifikovať niekoľko skupín obyvateľstva s vlastnými právami a špecifickým postavením

6 ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny Liptova od 9. do 19. storočia*. Liptovský Hrádok : Komunitná nadácia Liptov, 2014, s. 231–238. ISBN 978–80–971658–0–2.

7 MARSINA, Richard a kol. *Dejiny Slovenska I. (do roku 1526)*. Bratislava: Veda, 1986, s. 229. ISBN 71–049–86.

8 MELIŠ, Jozef. O najstaršom vývoji správy na území neskoršej Zvolenskej župy. In *Archívny almanach*, 2024, vol. VII, s. 40–42.

voči panovníckej moci. Máme preukázanú prítomnosť zahraničných hostí,⁹ kráľovských servientov,¹⁰ formujúcich sa meštianskych komunít,¹¹ vieme o prítomnosti kráľovských populov¹² a máme aj viacero prameňov, ktoré sa týkajú tunajšej šľachty.¹³ Špecifikom Liptova je jedna skupina obyvateľov, v prameňoch spomínaná ako „synovia jobagiónov“. Zaujímavé je, že predkovia niektorých neskorších zemianskych rodov na Liptove pochádzali práve z tejto vrstvy obyvateľov. Synovia jobagiónov patrili medzi špecifickú vrstvu obyvateľov s vlastnými výsadami a povinnosťami, preto na nich upriamime našu pozornosť. Synovia jobagiónov sa v starších prácach spomínali hlavne v spojitosti s dejinami osídlenia konkrétnych regiónov, respektíve vývoja najstaršej šľachty. Ak sa im na Liptove venoval priestor ako špecifickej skupine obyvateľstva, tak len v krátkych heslách alebo častiach článkov. Širšie, sa téme venoval až historik P. Hudáček.¹⁴ My však nechceme len zhrnúť doterajšie závery, ale pokúsime sa detailnejšie priblížiť, akú úlohu mohli synovia jobagiónov zohrávať na Liptove v druhej polovici 13. storočia, a prehĺbiť naše poznatky o charaktere a význame tejto skupiny obyvateľstva.

Priblížme si najprv niekoľko najrelevantnejších publikácií, ktoré reflektovali tému synov jobagiónov. Prvým významným príspevkom bola štúdia D. Rapanta s názvom *Drobné štúdie k slovenskému stredoveku. Problematike je venovaná tretia časť príspevku – Filii jobagionum (Deti bojarské)*.¹⁵ Príspevok D. Rapanta je dôležitý, ba do istej miery môžeme tvrdiť, že prelomový. V starších prácach sa historici detailnejšie nevenovali analýze pojmu synov jobagiónov a neraz tento pojem chápali a interpretovali doslovne. Synovia jobagiónov boli teda často interpretovaní ako potomkovia jobagióna v kontexte rodinného, respektíve príbuzenského vzťahu. D. Rapant vyvracia tieto interpretácie a dokazuje, že tento pojem netreba chápať v zmysle pôvodu alebo príbuzenského vzťahu, ale v zmysle hodnoty, respektíve postavenia.¹⁶ Synov jobagiónov interpretoval ako hodnotne nižšiu

9 Ako host' sa v prameňoch spomína komes Bohumír, ktorý vlastnil majetky v blízkosti Uhorskej Vsi. RÁBIK, Vladimír. Vznik, počiatky a pôvod najstaršej liptovskej šľachty. In *Genealogicko-heraldický hlas*, 1999, č.1, s. 4–5.

10 HORVÁTH, Sándor. *Regesták a liptói és turóczi registrumhoz*. Budapest : 1904, č. 31, s. 11.

11 ŠTEFÁNIK, Martin et al. *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : HÚ SAV, 2010, s. 315. ISBN 978-80-89396-11-5.

12 MARSINA, Richard (ed). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae Tomus II*. Bratislava : Obzor, 1987, č. 571, s. 397–398.

13 Téme sa detailne venoval napríklad Vladimír Rábik a Ferdinand Uličný. RÁBIK, Vznik, počiatky a pôvod najstaršej liptovskej šľachty, s. 3–19. ULICHNÝ, *Dejiny Liptova*, s. 285.

14 HUDÁČEK, Pavol. From Royal Populi to Filii Iobagionum (the Change in the Social Position of “Royal Servants” to “Conditional Nobles” in the Region of Liptov in the 13th Century). In *Continuity and Change in Medieval East Central Europe*. New York : Routledge, 2025, s. 57–76.

15 RAPANT, Daniel. *Drobné štúdie k slovenskému stredoveku*, In *Slovenská archivistika IX*, 1974, č.1, s. 61–74. ISSN 0231-6722.

16 RAPANT, *Drobné štúdie*, s. 64.

a mladšiu skupinu jobagiónov, kráľovských servientov. Podľa jeho názoru, možno synov jobagiónov chápať ako mladšiu, teda novšiu družinu bojovníkov, ktorá slúžila panovníkovi, prípadne jeho hodnostárovi.¹⁷ v štúdií ešte prináša stručný prehľad, kde sa synovia jobagiónov objavovali, pričom neuniklo jeho pozornosti, že sa táto skupina obyvateľstva objavuje najčastejšie v severných oblastiach kráľovstva, obzvlášť na Liptove a Turci. Stručne charakterizuje ich postavenie a funkcie. Zároveň v hrubom rámci približuje strácanie sa tohto pojmu z prameňov a postupnú transformáciu tejto skupiny obyvateľov medzi zemianstvo, prípadne poddanské obyvateľstvo. Synom jobagiónov sa venuje vo viacerých prácach aj J. Beňko. v práci *Starý Turiec* sledovaním jednotlivých majetkových donácií približuje rozšírenie synov jobagiónov v Turci v kontexte osídlenia regiónu. Túto skupinu obyvateľov interpretuje ako nižšiu šľachtu, neskorších zemanov, ktorí mali stanovené povinnosti voči kráľovi a do nového stavu boli povyšovaní spomedzi kráľovských populov. Problematike sa však venuje aj podrobnejšie a prináša informácie o snahách Bela IV. v Turci reorganizovať túto skupinu obyvateľov a stanoviť presný počet jej príslušníkov. J. Beňko poukázal na to, že v prípade synov jobagiónov nemusí ísť len o jednotlivcov, ale svojím spôsobom o regionálnu komunitu, ktorá zdieľala spoločné povinnosti voči kráľovi.¹⁸ v publikácii *Osídlenie severného Slovenska* sa J. Beňko venuje aj téme synov jobagiónov na Liptove.¹⁹ v jednotlivých kapitolách prináša ďalšie poznatky o rozšírení tejto vrstvy obyvateľov v severných regiónoch vtedajšieho Uhorského kráľovstva. Samostatná kapitola je venovaná osídleniu Liptova a práve v tomto kontexte spomína tunajších synov jobagiónov. Ďalšia relevantná práca od J. Beňka je článok *Najstaršia turčianska, liptovská a oravská šľachta*. Ako už názov napovedá, v práci sleduje pôvod najstarších šľachtických, respektíve zemianskych rodov v spomínaných regiónoch, ktoré mali často pôvod práve medzi synmi jobagiónov.²⁰ v kontexte výskumu šľachty sa témy dotýkal aj R. Marsina v práci *Štruktúra šľachty na Slovensku v 9. – 13. storočí*. R. Marsina vo svojom článku synov jobagiónov interpretoval ako nižšiu vrstvu šľachty, ktorá slúžila panovníkovi a jeho prívržencom, respektíve hodnostárom.²¹ Ďalší relevantný príspevok pre Liptov je od V. Rábika s názvom *Vznik, počiatky a pôvod najstaršej liptov-*

17 RAPANT, Drobné štúdie, s. 71–73.

18 BEŇKO, Ján. *Starý Turiec*. Martin : Osveta, 1996, s. 64–66. ISBN 8021703660. BEŇKO, Ján. *Najstaršia Turčianska, Liptovská a Oravská šľachta*. In *Najstaršie rody na Slovensku*, 1994, s. 81–87.

19 BEŇKO, Ján. *Osídlenie severného Slovenska*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, 316 s. ISBN 83 022 85.

20 BEŇKO, *Najstaršia Turčianska, Liptovská a Oravská šľachta*, s. 81–87.

21 MARSINA, Richard. *Štruktúra šľachty na Slovensku v 9. – 13. storočí*. In *Najstaršie rody na Slovensku*, 1994, s. 39.

skej šľachty.²² v článku autor zachytáva vývoj šľachty na Liptove z pohľadu genealógie jednotlivých rodov a prináša ďalšie poznatky o tunajších synoch jobagiónov. V. Rábik, podobne ako ďalší historici, považuje synov jobagiónov za drobnú šľachtu, ktorá dala základ viacerým miestnym zemianskym rodom. Posledným historikom, ktorého spomenieme je F. Uličný, ktorý sa venoval synom jobagiónov vo viacerých svojich prácach. Samostatne sa téme venuje vo svojej publikácii, *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*, kde synom jobagiónov venoval samostatné heslo.²³ F. Uličný v tejto stati v podstate stručne sumarizuje doterajšie poznatky. Približuje rozšírenie tejto skupiny obyvateľov, vojenské povinnosti, organizáciu, pôvod. Považuje ju za mladšiu, chudobnejšiu ale rozšírenejšiu a početnejšiu skupinu obyvateľstva ako synov jobagiónov svätého kráľa. Zároveň upozorňuje, že medzi týmito dvoma skupinami nie sú známe žiadne väzby. Okrem spomínaného hesla sa F. Uličný synmi jobagiónov zaoberal aj v kontexte Liptova. Konkrétne vo svojej práci *Dejiny Liptova od 9. do 19. storočia*.²⁴ Príslušníkov tejto skupiny obyvateľov spomína v prípade jednotlivých lokalít ako ich zakladateľov, prípadne najstarších známych vlastníkov. Okrem toho im venuje priestor v kapitole o šľachte na Liptove, kde chronologickým spôsobom približuje jej príslušníkov a v prípadoch, kde to bolo možné aj okolnosti povýšenia medzi synov jobagiónov.²⁵ zo stručného prehľadu historiografie je jasné, že historici už skúmali synov jobagiónov, Najčastejšie v kontexte výskumu osídlenia či vývoja šľachty.²⁶ Ucelenejší pohľad priniesol P. Hudáček v práci *From Royal Populi to Filii Iobagionum (the Change in the Social Position of "Royal Servants" to "Conditional Nobles" in the Region of Liptov in the 13th Century)*.²⁷ v práci skúma zmenu sociálneho statusu mužov, ktorí pôvodne patrili medzi kráľovských služobníkov a boli povýšení medzi synov jobagiónov. Túto skupinu obyvateľov ešte nepovažuje za plnohodnotných šľachticov. Okrem toho správne podotkol, že na Liptove v priebehu 13. storočia prebiehali významné zmeny v sociálnej štruktúre obyvateľstva pričom svoj vrchol dosahovali práve v druhej polovici storočia.

Už pri stručnom predstavení historiografie k téme synov jobagiónov na Liptove sme spomínali, že existujú určité charakteristické črty, ktoré sú spoločné pre príslušníkov tejto skupiny obyvateľstva. Prvé informácie

22 RÁBIK, Vznik, počiatky a pôvod najstaršej liptovskej šľachty, s. 3–19.

23 ULICHNÝ, Ferdinand. *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*. Bratislava: Veda, 2014, s. 403–405. ISBN 978-80-224-1292-6.

24 ULICHNÝ, *Dejiny Liptova*, 413 s.

25 ULICHNÝ, *Dejiny Liptova*, s. 284–285.

26 Zmienené práce predstavujú stručný prehľad relevantných článkov, štúdií a publikácií, ktoré sa dotýkajú témy synov jobagiónov na Liptove. pre skúmanie synov jobagiónov v širšom kontexte môžu byť relevantné ďalšie práce týkajúce sa dejín rodov, osídlenia, regiónu alebo hradov.

27 HUDÁČEK, *From Royal Populi to Filii Iobagionum*, s. 57–76.

o synoch jobagiónov máme z rokov 1208 – 1209. v listine sa pri metácii majetku Veľké Kostolany spomína susedný majetok, ktorý vlastnil Fonchol a jeho bratia – synovia jobagiónov z Nitry.²⁸ Zmienka len konštatuje príslušnosť Fonchola a jeho bratov k vrstve. k povýšeniu tak mohlo dôjsť oveľa skôr, možno už koncom 12. storočia. z mladšieho obdobia však máme podstatne viac informácií. z roku 1239 máme zmienku o synoch jobagiónov z bratislavského hradu.²⁹ Po mongolskom vpáde v roku 1241 sa objavuje väčšie množstvo listín, ktoré dokladá, že synovia jobagiónov sú hojne zastúpení v Turci,³⁰ na Liptove,³¹ no informácie o nich máme napríklad aj zo Spiša,³² Šariša,³³ Zvolena, Stoličného Belehradu či Biharskej župy.³⁴ Synovia jobagiónov boli drobní pozemkoví vlastníci. na základe dochovaných prameňov vieme, že im panovník za zásluhy udeľoval spravidla dve až tri poplužia zeme, ktoré boli vyčlenené z kráľovských majetkov. Synovia jobagiónov zvyčajne pochádzali z ľudí miestneho pôvodu. Dôležité je spomenúť, že išlo o slobodných obyvateľov, ktorí bývali na kráľovských majetkoch.³⁵ Častým javom tak bolo, že kráľovský poddaný, získal za zásluhy pôdu, vyčlenenú z kráľovského majetku, na ktorom už predtým býval. Synovia jobagiónov tvorili v niektorých regiónoch samostatnú komunitu, ktorá mala voči panovníkovi stanovené povinnosti. v prípade Turca vieme, že tunajšia komunita mala panovníkom Belom IV. stanovený počet 40 mužov, ktorí mali za každých 6 popluzí zeme vyslať muža do kráľovského vojska.³⁶ Povinnosti voči kráľovi sa mohli medzi jednotlivými komunitami, respektíve regiónmi líšiť. Napríklad v prípade synov jobagiónov bratislavského hradu bola povinnosť podieľať sa na úhrade nákladov spojených s pobytom panovníka v Bratislavskom komitáte,³⁷ v Turci zase

28 *Ibidem edam tenet metam cum filiis iobagionum de Nitria, videlicet Fonchol et fratrum suorum et inde procedendo tenet metam cum villa Boguna.* MARSINA, Richard (ed.) *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae Tomus I.* : Bratislava : Academia scientiarum Slovaca, 1971, č. 149, s. 118.

29 FEJÉR, Georgius (ed.) *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* Tomi IV/1. Budapestae, 1829, s. 150.

30 BEŇKO, *Starý Turiec*, s. 60–64, s. 114–116.

31 ULÍČNÝ, *Dejiny Liptova*, s. 284.

32 Listina z roku 1255 ich spomína ako „filiis iobagionum de Zcepus“. MARSINA, *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae Tomus II.*, č. 492, s. 342. Listina z roku 1290 spomína spor o desiatok medzi spišským prepoštom a synmi jobagiónov zo Spiša. Tento spor ukazuje, že synovia jobagiónov na Spiši boli v spore chápaní ako komunita. FEJÉR, Georgius (ed.) *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* Tomi VI/1. Budapestae, 1830, s. 63.

33 ULÍČNÝ, Ferdinand. Vznikanie cirkevného a šľachtického vlastníctva pôdy a osídlenie Šariša v 13. storočí. In *Príspevky k dejinám východného Slovenska*, Bratislava : VSAV, 1964, s. 61.

34 RAPANT, *Drobné štúdie*, s. 62.

35 BEŇKO, *Starý Turiec*, s. 62. BEŇKO, *Osídlenie severného Slovenska*, s. 116.

36 SEGEŠ, Vladimír – ŠEĐOVÁ, Božena (ed.) *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/2. 1000–1387.* Bratislava : Vojenský historický ústav, 2011, č. 34, s. 123. ISBN 978–80–89523–13–9.

37 MARSINA, *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae Tomus II.*, č. 190, s. 126.

museli synovia jobagiónov pomáhať pri kráľovskej poľovačke.³⁸ k povinnostiam vždy patrila aj služba v kráľovskom vojsku. Prvá známa zmienka o aktívnom udeľovaní tohto statusu na Liptove je z roku 1262 a posledné povýšenie medzi synov jobagiónov sa tu spomína v roku 1300.³⁹ Po tomto roku už nie sú známe donácie a novšie pramene len referujú na staršie udalosti. v priebehu prvej polovice 14. storočia sa postupne tento pojem z prameňov vytráca. Synovia jobagiónov sa na Liptove ako sociálna skupina postupne pretransformovala na vrstvu zemanov.⁴⁰

Po predstavení základných charakteristík sa pozrime bližšie na synov jobagiónov v kontexte Liptova. Ako sme už spomenuli, prvá zachovaná zmienka je z roku 1262. Podľa stručného zápisu v liptovskom registri vieme, že Sebastián, Danko a Števko získali tri poplužia medzi Črnmom a Ľubelou.⁴¹ Tieto tri poplužia dostali ešte od kráľa Bela IV. Zápis je stručný a nespomína okolnosti udelenia majetku. Uvedení muži sa spomínajú ako synovia jobagiónov z Liptova.⁴² Pri analógii s mladšími donáciami na Liptove a s niektorými donáciami v Turci môžeme predpokladať, že Sebastián, Danko a Števko získali svoje poplužia za vojenské zásluhy.⁴³ Ťažko však určiť, v ktorej vojne preukázali svoje schopnosti. v prípade Bela IV. pripadá do úvahy viacero významných konfliktov pred rokom 1262, mohli sa teda vyznamenať už počas mongolského vpádu, ale aj počas bojov s českým kráľom, ktoré utíchli len krátko pred donáciou.⁴⁴ Pri zmienenej analógii možno predpokladať, že pochádzali z radov kráľovských populov. na základe listiny z roku 1257 máme doloženú prítomnosť populov na Liptove, pričom listina okrem iného spomína ich vojenskú povinnosť, ktorou bolo za každých 40 usadlostí do kráľovského vojska vyslať jazdca.⁴⁵ Je tak pravdepodobné, že spomenutí

38 BEŇKO, *Starý Turiec*, s. 115.

39 1262. HORVÁTH, *Regesták a liptói és turóczi registрумhoz*, č. 32, s. 11. 1300 HORVÁTH, *Regesták a liptói és turóczi registрумhoz*, č. 175, s. 35.

40 ULICHŇÝ, *Dejiny Liptova*, s. 286.

41 HORVÁTH, *Regesták a liptói és turóczi registрумhoz*, č. 32, s. 11. ULICHŇÝ, *Dejiny Liptova*, s. 88, 139.

42 ULICHŇÝ, *Dejiny Liptova*, s. 285. RAPANT, *Drobné štúdie*, s. 71. HORVÁTH, *Regesták a liptói és turóczi registрумhoz*, č. 32, s. 11.

43 V Turci boli muži medzi synov jobagiónov povyšovaní spravidla za vojenské zásluhy. Výnimocne sa objavuje povýšenie aj za iné služby, napríklad Uzdocvi zo Záturčia za rybárske a poľovnícke. BEŇKO, *Starý Turiec*, s. 62, s. 116. Mladšie analógie na Liptove nespomínajú poľovnícke zásluhy a pramene v niektorých prípadoch zmieňujú aj účasť na vojenských výpravách. Tomu sa však budeme bližšie venovať na inom mieste.

44 Pre viac informácií o bojoch pozri. ROHÁČ, Peter. Boj o babenberské dedičstvo a I. česko-uhorská vojna 1252 – 1254. In *Vojenská história*, č. 1, ročník 20, 2016, s. 18–42. PALKO, Jakub. *Vojna o babenberské dedičstvo: Učebný text k historiografii česko-uhorských vzťahov v druhej polovici 13. storočia*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2023, 139 s. ISBN 978–80–223–5584–1.

45 *De singulis etiam quadraginta mansionibus debent mittere unum hominem equitem ad exercitum una nobiscum*. MARSINA, *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae Tomus II.*, č. 571, s. 397–398.

traja muži patrili pôvodne medzi populov, ktorí nastúpili na vojenskú službu a za zásluhy dostali odmenu v podobe troch popluží zeme.

Svoje zásluhy v službách panovníka Bela IV. podľa všetkého preukázal aj Fiač, syna Farkaša, syn jobagiónov z Liptova. Ten v roku 1279 požiadal panovníka Ladislava IV., aby mu potvrdil držbu jeho majetku Fiačice.⁴⁶ Ako dôkaz priniesol listinu vydanú v roku 1273 magistrom Paskom a Michalom, ktorý bol v čase vydania listiny zvolenský a spišský župan. Michal mal ako župan rozsiahle právomoci na správu kráľovského majetku vo Zvolenskej župe. Ako sa uvádza v listine, župan zistil, že Fiač vlastnil zem Fiačice už skôr a potvrdil mu toto vlastníctvo.⁴⁷ k majetku Fiačice existovala aj listina vydaná zvolenským županom Mikulášom, v ktorej sa spomínalo, že zem Fiačice je veľká na tri poplužia.⁴⁸ v listinách župana Mikuláša sa ďalej objavuje zmienka o tom, že k predmetnému majetku existovala aj staršia donačná listina panovníka Bela IV., ktorú videl samotný župan. Predmetná listina sa však stratila počas vojnových čias. v listine sa spomína, že vyčlenená zem sa pôvodne volala Črnná. Panovník Ladislav IV. vo svojom potvrdení vlastníctva uvádza, že Fiač môže vlastniť tento majetok tak ako vlastnil od čias starého otca, teda od čias Bela IV.⁴⁹ Panovník tak Fiačovi potvrdil všetky jeho nároky. Ako sme už spomenuli v prípade Sebastiána, Danka a Števk, za vlády Bela IV. bolo dosť príležitostí preukázať vernosť a získať zásluhy, čo sa Fiačovi podľa všetkého aj podarilo. Pozoruhodná je v tomto prípade zmienka o strate listiny na majetok Fiačice počas vojnových časov. Zrejme šlo o boje, ktoré vypukli po nástupe Ladislava IV. na trón.⁵⁰ Zaujímavé sú aj správy o Fiačovom synovi Damiánovi, ktorý taktiež patrili medzi synov jobagiónov z Liptova. Damián požiadal v roku 1289 panovníka Ladislava IV. o uznanie vlastníctva časti zeme vyčlenenej z majetku Sokolče. Podľa listiny Damián získal donáciu v čase úradu zvolenského župana Mikuláša, majetok bol v rozsahu dvoch

46 *Fyotha filius Farcasij, filius iobagionis de Lyptou, ad nostram accedens presenciam.* WENZEL, Gusztáv. *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus.* XII, Pest, 1874. č. 214 s. 255–256.

47 *Nos Mychael Comes de Zoulum et de Zepus, et Magister Paska, pro expedicione terrarum omnium sub Comitatu Zoulum existencium a domino Rege destinati damus pro memoria quod terram Fyotha sic possidere eidem Fiotha ex gracia domini Regis permisimus perpetuo, sicut eundem inuenimus, dictam terram possedissee.* WENZEL, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus.* XII, č. 85, s. 86.

48 *In litteris Nycolay Comitiss de Zolum fidelis nostri contineri, quod predicta terra Fyoth esset sufficiens ad tria aratra.* WENZEL, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus.* XII, č. 214, s. 255–256.

49 *Volumus quod tam idem Fyoth quam suorum inposterum successores ea plenitudine et eo modo possidere ualeat terram Churma memoratam, quomodo per eundem karissimum avum nostrum eidem data fuerat et collata.* WENZEL, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus.* XII, č. 214 s. 255–256.

50 MARSINA, Richard a kol. *Vojenské dejiny Slovenska I.* Bratislava : MO SR, 1994, s. 146 – 147. ISBN 80–967113–1–8.

popluží.⁵¹ Hlavným dôvodom donácie bolo, že Damián sa zúčastnil obliehania hradu Prievidza, ktorý bránil Peter syn Kazimíra.⁵² Obliehaniu velil zvolenský župan Mikuláš. Počas tohto obliehania Damiána údajne zasiahol kameň, ktorý ho ťažko zranil a takmer pripravil o život. Za toto nasadenie na strane kráľa Damián od panovníka získal spomínanú zem, vyčlenenú z chotára tunajších populov.⁵³

Udalosti týkajúce sa obliehania hradu Prievidza zrejme súvisia s tým, že situáciu po nástupe kráľa Ladislava IV. sa snažili využiť viacerí veľmoži na rozšírenie svojich dŕžav a preto neoprávnene zaberali cudzie majetky.⁵⁴ Spomínaný Peter, ktorý bránil hrad Prievidza, pochádzal z biňskej vetvy Hunt-Poznanovcov a ešte počas vpádu českého kráľa do Uhorska v roku 1272 sa spomína ako obranca hradu Čachtice.⁵⁵ Hoci bol z počiatku lojálny voči panovníkovi, je zjavné, že sa zakrátko dostal voči kráľovi do opozície. Dôvodom mohla byť snaha nelegálne rozšíriť dŕžavy svojho rodu, prípadne sa mohol zaplietť do iného majetkového a azda aj politického sporu.⁵⁶ k samotnému obliehaniu hradu Prievidza došlo pravdepodobne na začiatku úradovania zvolenského župana Mikuláša, ktorý zastával svoj post medzi rokmi 1278 – 1283.⁵⁷ Obliehanie hradu podľa všetkého nebolo úspešné, keďže sa hrad aj naďalej spomínal ako majetok Petrovho rodu.⁵⁸ Samotný Damián sa zúčastnil obliehania hradu zrejme preto, lebo ako príslušník synov jobagiónov bol viazaný vojenskými povinnosťami voči panovníkovi. Nie je teda prekvapením, že slúžil v kráľovských oddieloch vedených zvolenským županom, ktorých cieľom bolo spacificovať vzbúrených veľmožov.

51 *Accedens ad nostram presentiam Damyanus filius Fyacha filii iobagionis de Lyptou exhibuit nobis litteras privilegiales Nicolay filii Laurencii quondam comitis de Zolum, fidelis nostri bone memorie super collatione terre Solumus ad duo aratra sufficientis, petens a nobis cum instantia humili et devota, ut easdem ratas habere et acceptas et nostri privilegii patrocinio dignaremur confirmare.* SZENTPÉTERY, Imre – BORSA, Iván. *Regesta regum stirpis Arpadianae II. Volumina 2–3.* Budapest: Akademia Kiado, 1961, č. 3540, s. 408–409. ULIČNÝ, *Dejiny Liptova*, s. 191.

52 V prípade tohto hradu išlo o nevelkú pevnosť v Prievidzi. MIŇO, Martin. Prievidzský hrad, jeho lokalizácia, súčasný stav bádania a perspektívy ďalšieho výskumu. In *Archaeologia historica* 32, 2007, s. 309–318.

53 *Damyano pro meritoriis servitiis suis, que sub castro comitis Petri filii Kazmerii in Preuge existente, qui ipsum castrum contra regiam maiestatem detinebat et servabat in aquirendo ipso castro una nobis.* SZENTPÉTERY – BORSA, *Regesta regum stirpis Arpadianae II.* 2–3. č. 3540, s. 408–409.

54 MELIŠ, Jozef. Predkovia Balašovcov v úlohe zvolenských županov do polovice 14. storočia. In *Rod Balašovcov v 13. až 19. storočí.* 2013, s. 17. ISBN 978-80-8060-308-3.

55 SZENTPÉTERY – BORSA, *Regesta regum stirpis Arpadianae II.* 2–3. č. 2734, s. 170.

56 MALINIAK, Pavol. Útok na hrad Zvolen v roku 1290. Útočníci, obrancovia a príčiny konfliktu. In *RYTIERSTVO element v živote stredovekého človeka*, 2004, s. 92. ISBN 80-969408-6-4.

57 Toto časové obdobie zároveň potvrdzuje predpoklad, že Damián získal svoj majetok najneskôr v roku 1283. MALINIAK, Útok na hrad Zvolen, s. 92.

58 LUKAČKA, Ján. *Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku*, Bratislava : Minor, 2002, s. 78. ISBN 80-901407-8-5.

Ďalšia listina, ktorá sa týka povýšenia populov medzi synov jobagiónov na Liptove bola vydaná panovníkom Ladislavom IV. v roku 1287 Martin a Bene, synovia Zeucha, dostali za účasť na vojnových výpravách a rôzne služby pre kráľa odmenu, a to majetok o veľkosti dvoch popluzí vyčlenených z chotára Paludze. na vovedenie do nového majetku mal dohliadať Demeter, syn Mikuláša, zvolenský župan.⁵⁹ Panovník povýšil Martina a Beneho z pôvodného stavu populov a udelil im výsady a slobody synov jobagiónov z Liptova.⁶⁰ Listina hovorí o ich povinnosti bojovať pod kráľovou zástavou. v arenge listiny sa píše, že udeľovanie slobôd a privilégií je tradične výsadou panovníka, a čím väčší je počet bojovníkov v kráľovskom vojsku, tým viac sa zväčšuje sláva kráľa.⁶¹ Je teda jasné, že cieľom panovníka bolo získať ďalších lojálnych mužov, ktorí by mali povinnosť nastúpiť do kráľovského vojska. Panovník tak získaval oporu v boji proti zahraničným nepriateľom, ale aj proti svojej vnútornej opozícii. v listine sa píše, že Martin a Bene neúnavne slúžili kráľovi v rôznych záležitostiach a vojenských výpravách.⁶² To naznačuje, že povýšenie sa nezvyklo udeľiť za jednorazovú službu, ale dotčení muži museli preukázať viaceré služby a podľa všetkého museli do vojska nastúpiť niekoľkokrát. Martin aj Bene sa mohli zúčastniť výprav, na ktorých bojovali v kráľovskom vojsku proti Ladislavovej domácej opozícii, prípadne v bojoch proti českému panovníkovi.⁶³ v prípade Martina a Beneho je zaujímavé, že listinu k svojmu povýšeniu medzi synov jobagiónov podľa všetkého získali od kráľa osobne. Ladislav IV. v tom čase bojoval s páňmi z Kyseku. Počiatkom roku 1287 sa v bitke pri Žitave stretli kráľovské vojsko s oddielmi páňov z Kyseku a ich spojencami. Panovník v tejto bitke utrpel porážku a musel sa stiahnuť do Krupiny a odtiaľ až na Liptov.⁶⁴ Práve počas tohto pobytu na Liptove vydal 23. marca 1287 listinu pre Martina a Beneho.

Panovník sa z Liptova ďalej presunul na Spiš. Nasledujúci mesiac po povýšení Martina a Beneho prišli za panovníkom Benedikt, Marek a Móric, synovia jobagiónov z Palúdzky.⁶⁵ Panovníka požiadali o potvr-

59 Pre viac informácií k osobe župana Demetera. ZOLNAY, László. Miklósfia Demeter mester (1250 – 1312). In *Turul*, 1935, roč. 49, s. 35–37.

60 *Libertatis prerogativa, qua alii veri et primi filii iobagionum de Lipto gratulentur*. SZENTPÉTERY – BORSA, *Regesta regum stirpis Arpadianae II.* 2–3, č. 3432, s. 376.

61 *Concessio libertatum a maiestate procedere consuevit principali, tanto namque honor regius suscipit incrementum, quanto numerus auget bellatorum*. SZENTPÉTERY – BORSA, *Regesta regum stirpis Arpadianae II.* 2–3, č. 3432, s. 376.

62 *Nobis in diversis regni nostri negotiis et expeditionibus exhibuerunt semper et ubique indefesse*. SZENTPÉTERY – BORSA, *Regesta regum stirpis Arpadianae II.* 2–3, č. 3432, s. 376. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, DIPLOMATIKAI LEVÉLTÁR 74665. Dostupné na portáli hungaricana.hu. (ďalej len DL).

63 TIHÁNYIOVÁ, Monika. Boj o babenberské dedičstvo a Bratislava. In *WOCH III*, Bratislava, 2015, s. 6–14.

64 MARSINA, *Vojenské dejiny Slovenska I.*, s. 147.

65 *Benedictus, Marcus et Mauricius filii iobagionum de minori villa Polugha*. SZENTPÉTERY – BORSA, *Regesta regum stirpis Arpadianae II.* 2–3, č. 3443, s. 379.

denie ich majetkov a ako dôkaz predložili listiny od zvolenského župana Demetera. v listinách sa spomína, že Ladislav, ústne prikázal, aby boli Marek, Benedikt a Móric povýšení na synov jobagiónov. Následne mali byť vyňatí spomedzi populov z Palúdzkej spolu s pôdou, na ktorej už oddávna bývali. Problémom bolo, že sa dostávali do sporov s obyvateľmi Palúdzkej. aby sa predchádzalo sporom, panovník nariadil vymeniť túto vyčlenenú časť o dvoch poplužiach za inú adekvátnu časť a dal im povinnosť zaplatiť časť za toto odstúpenie. Zaujímavá je zmienka o ústnom povýšení, ktoré následne spísal župan Demeter. z listiny okrem toho jasne vyplýva, že Martin, Benedikt a Móric boli pôvodne populmi a v rámci chotárneho spoločenstva mali svoju časťku zeme.⁶⁶ Dôvody povýšenia spomedzi synov jobagiónov v tomto prípade nie sú známe. Možno brať do úvahy bližšie nešpecifikované služby, ale podobne ako aj v prípade Zeuchovych synov sa dá predpokladať, že povýšení muži nastúpili do kráľovského vojska kvôli služobným povinnostiam, ktoré mali voči kráľovi ešte ako populi.⁶⁷ Takáto služba im potom otvorila cestu k povýšeniu.

Počas vlády Ladislava IV. boli povýšení aj Martin a Matúš, synovia Zaloka. Martin a Matúš pôvodne patrili medzi populov z Okoličného.⁶⁸ Pravdepodobne za svoje zásluhy boli povýšení a získali aj svoju časťku zeme. Túto časťku pôvodne užívali spoločne s miestnymi populmi. Pôda, ktorú získali, bola následne vymedzená hranicami od Okoličného a trvalo udelená Martinovi a Matúšovi.⁶⁹ Ďalšia Ladislavova donácia sa týkala aj predkov istého Pavla, syna Ivana, ktorý taktiež patrili medzi synov jobagiónov. Pavol vlastnil majetok pôvodne vyčlenený z chotáru Teplej, neskôr známy ako dedina Lazy.⁷⁰

Posledná zmienka o synoch jobagiónov, pri ktorej úradoval panovník Ladislav IV. sa týkala Michala a Petra, synov Čakana z Palúdzkej. Obaja sa spomínajú, ako synovia jobagiónov z Liptova.⁷¹ v roku 1298 panovník Ondrej III. potvrdil listinu Ladislava IV. V nej sa spomína potvrdenie majetku Petra a Michala, ktoré vykonal zvolenský župan Demeter, syn Mikuláša.

66 *Ladislaus dei gratia rex Hungarie nobis precepisset oretenus, ut Marcum, Benedictum et Mauricum filios iobagionum de minori villa Polugha de ipsis populis cum terra eorum habita et possessa ab antiquo separare deberemus.* SZENTPÉTERY – BORSA, *Regesta regum stirpis Arpadianae* II. 2–3, č. 3443, s. 379.

67 IVÁNY, Béla. a középkori oklevél–bizottság jelentése: Liptó vármegyé középkori oklevele. Közlevéltárak, családí levéltárak. SZÁZADOK 43. s. 878–881.

68 Okoličné je dnes mestskou časťou Liptovského Mikuláša.

69 HORVÁTH, Regesták a líptói és turóczi registrumhoz, č. 334, s. 57. *Cum populis viilae eiusdem mixtim habuissent, eisdem Martino et Mathiae certis metis a praedicta villa Alkalichna distinguendo, perpetuo possidendam resignat.* FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* Tomi V/3. Budae, 1830, s. 513.

70 Lazy tvoria teraz súčasť obce Ivachnová. ULIČNÝ, *Dejiny Liptova*, s. 89 s. 285.

71 *Mysel et Petrus filii Chakan filii iobagionum de minori villa Palagya* SZENTPÉTERY, Imre – BORSA, Iván. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica* Tomus II. Volumina 4. Budapest : Akademia Kiado, 1987, č. 4177, s. 200. DL 90438.

v Ondrejovej listine sa však spomína aj spor o tento majetok, ktorý prebiehal v rokoch 1285 až 1287. Problém nastal, keď istý Ján zo Spiša, služobník župana Demetera, požiadal panovníka Ladislava IV., aby mu v Palúdzkej udelil opustenú zem o veľkosti dvoch popluží.⁷² Panovník súhlasil a poveril župana Demetera, aby Jána voviedol do majetku. Lenže, pri snahe vykonať panovnícke nariadenie Demeter zistil, že zem nie je opustená a že ju majú v držbe Peter a Michal, ktorí ju vlastnia oddávna. Toto vlastníctvo dosvedčili aj ostatní synovia jobagiónov na Liptove. Preto sa Demeter rozhodol, že Petrovi a Michalovi majetok ponechá.⁷³ Podľa znenia listiny môžeme konštatovať, že predmetná zem bola pôvodne vyčlenená z chotára Palúdzkej a Michal s Petrom ju pravdepodobne obrábali ešte ako populi. Nie je známe, kedy Peter a Michal nadobudli svoje poplužia a boli povýšení. Donácia a povýšenie totiž mohli byť udelené aj ústne, alebo sa predmetná listina stratila. Samotné spísomnenie sporu by dokonca mohlo súvisieť aj s revíziou donácií, ktoré udelil Ladislav IV. Po nástupe Ondreja III. na trón totiž kráľovský snem odmietal uznať tieto donácie, pokiaľ nebola vykonaná revízia.⁷⁴ Listiny a svedectvo tunajších synov jobagiónov však boli dostatočne silné na to, aby svedčili v prospech Petrových a Michalových nárokov. Zaujímavý je aj prístup samotného Jána zo Spiša. Ján podľa všetkého musel narábať s informáciou, že zem je opustená a jej získaním by sa začlenil medzi synov jobagiónov na Liptove. Dokazuje to snahu jednotlivcov o cieľavedomé nadobudnutie statusu syna jobagiónov. Zároveň to indikuje, že synovia jobagiónov na Liptove mohli pochádzať aj z iného regiónu ako bol Liptov.

V politike povyšovania medzi synov jobagiónov pokračoval aj panovník Ondrej III. v roku 1294 zvolenský župan Demeter z jeho poverenia povýšil medzi synov jobagiónov Preslava zo Sielnice, ktorý pochádzal spomedzi tunajších populov.⁷⁵ Pri tejto príležitosti mu z chotára Sielnice vyčlenil menší majetok, ktorý už predtým spoločne užíval s miestnymi populmi.⁷⁶ Preslav získanú časť neskôr predal.⁷⁷ v roku 1296 boli medzi synov jobagiónov povýšení Benedikt a Štefan, synovia Kevela zo Sielnice. Získali

72 *Quod cum Johannes de Scepus serviens ipsius magistri Demetrii comitis tunc Lyptouiensis quandam terram iuxta fluvium minoris Palagya de Lypto existentem versus silvam ad duo aratra sufficientem nomine vacue terre a domino Ladislao rege sibi dari postulasset.* SZENTPÉTERY – BORSA, *Regesta regum stirpis Arpadianae* II. 4, č. 4177, s. 200.

73 *Demetrius iustis eorum petitionibus acquiescens eandem terram eis reliquisset possidendam, prout ipsam prius dinosscebantur possedissee.* SZENTPÉTERY – BORSA, *Regesta regum stirpis arpadianae* II. 4, č. 4177, s. 200.

74 LUKAČKA, Ján. *Matúš Čák Trenčiansky*. Bratislava : VEDA, 2017, s. 27. ISBN 9788022415323.

75 V súčasnosti obec Liptovská Sielnica. v našom texte však budeme používať názov Sielnica, tak ako túto lokalitu obvykle označujú stredoveké pramene.

76 ULÍČNÝ, *Dejiny Liptova*, s. 285–286.

77 Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, pracovisko Archív Liptovský Mikuláš (ďalej len ŠA LM) Liptovská Sielnica, inv. č. 3. BEŇKO, *Osídlenie severného Slovenska*, s. 110. ULÍČNÝ, *Dejiny Liptova*, s. 116.

menší majetok, z ktorého sa neskôr formovali Ižipovce.⁷⁸ Krátko na to si v roku 1297 túto donáciu potvrdili u Ondreja III.⁷⁹ Priniesli listinu, ktorú im rok predtým z poverenia kráľa vydal zvolenský župan Demeter. v listine sa spomína, že boli vyňatí spomedzi populov a zaradení medzi synov jobagiónov na Liptove a majú sa tešiť z ich slobôd.⁸⁰ Pôda, ktorú nadobudli, mala veľkosť štyri poplužia. Majetok bol vyčlenený z majetku populov, ako náhrada za ich pôvodný podiel na spoločnej pôde, ktorú doteraz vlastnili spolu s ostatnými.⁸¹ Benedikt a Štefan získali svoje povýšenie a pôdu za zásluhy nadobudnuté počas vojenských výprav.⁸²

V roku 1297 boli medzi synov jobagiónov povýšení Mravig a Dvorša zo Sielnice spolu so svojimi bratmi. Podľa listiny prišli osobne za panovníkom Ondrejom III. a požiadali ho, aby ich za preukázané zásluhy povýšil medzi synov jobagiónov. Zároveň požiadali, aby im spolu s povýšením dal do držby zem, ktorá im dovtedy prináležala ako populom. Panovník ich žiadosti vyhovel aj vďaka odporúčaniu zvolenského župana Demetera. Mravig, Dvorša a ich bratia tak boli povýšení medzi pravých synov jobagiónov na Liptove a užívali ich slobody, z ktorých sa mali tešiť aj ich dediči.⁸³ Panovník následne poveril župana Demetera, aby vyčlenil z chotára Sielnice čiastku zeme, ktorá im prináležala, vymedzil jej hranice a voviedol ich do držby.⁸⁴ Vovedenie bolo úspešné, predtým však bolo potrebné urobiť výmenu niektorých častí zeme s miestnymi populmi. v roku 1298 ich majetok už mal definitívne stanovené hranice. v listine sa ešte dozvedáme, že Mravig a Dvorša boli synovia Sypruna a mali brata Preslava.⁸⁵

78 BEŇKO, *Osídlenie severného Slovenska*, s. 110. ULÍČNÝ, *Dejiny Liptova*, s. 285.

79 ŠA LM, Liptovská Sielnica, inv. č. 1.

80 *Benedictum et Stephanum, filios Kevel de villa Szelnicze, de Lipto, de gratia et Benignitate regia de medio ipsorum populorum exemptos, et in numerum filiorum in Lipto existentium iobbagionum, translatos.* FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomi VII/2. Budae, 1832, s. 251–253.

81 *Terram ad quatuor aratra sufficientem de dicta terra dictorum populorum ex vna parte in cambium terrae, scilicet portionis suae, quam cum ipsis populis in communi dignoscebantur.* FEJÉR, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. VII/2, s. 251–253.

82 *Benedicti et Stephani, filiorum Kevel, quae nobis in diuersis expeditionibus regni nostri tam notorie et fideliter, sicque laudabiliter exhibuerunt ac impenderunt.* FEJÉR, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. VII/2, s. 251–253.

83 *Demetrii comitis de Zolom, quam etiam pro servitiis eorundem praedictos Maravik et Dvorsa ac fratres suos simul cum terris ipsorum eos contingentibus de Zelnice de numero populorum nostrorum eximentes in coetum, numerum et consortium iobagionum filiorum de Lypto duximus transferendos, volentes, ut tam ipsi quam ipsorum haeredes ea gaudeant libertate eoque potiantur honore, quo veri et primi filii iobagiones nostri de Lypto gratulantur.* SZENTPÉTERY – BORSA, *Regesta regum stirpis arpadianae* II. 4, č. 4105, s. 177.

84 SZENTPÉTERY – BORSA, *Regesta regum stirpis Arpadianae* II. 4, č. 4106, s. 177.

85 *Quod Prezla, Mravyk, ac Dworse, filiis Syprun de Lypto.* ŠA LM, Liptovská Sielnica, inv. č. 2. FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomi VI/2. Budae, 1830, s. 161. Osobne meno Preslav indikuje, že medzi synov jobagiónov boli povyšovaní tunajší populi, ktorí boli zrejme slovanského pôvodu.

Posledná známa zmienka o získaní statusu synov jobagiónov na Liptove je z roku 1300. v tomto roku panovník Ondrej III. Udelil synom Beneša z Trnovca Lyubenovi, Martinovi, Lynbachovi, Pavlovi a Štefanovi časť zeme vyčlenenej z dediny Trnovec.⁸⁶ Zem získali pod podmienkou, že budú slúžiť a plniť povinnosti, tak ako synovia jobagiónov na Liptove.⁸⁷

Ak by sme sa pozreli na politiku Ondreja III., môžeme povedať, že mal v úmysle obmedziť moc najvplyvnejších šľachtických rodov, konsolidovať pomery v kráľovstve a cieľavedome podporovať drobných pozemkových vlastníkov, pri ktorých hľadal oporu.⁸⁸ Uskutočniť tieto zámery nebolo jednoduché. Začiatkom svojej vlády musel Ondrej III. bojovať aj s vpádom rakúskeho Vojvodu Albrechta, ktorý zo západného Slovenska ustúpil až v roku 1291. Pri snahe skonsolidovať moc a brániť kráľovstvo musel lávirovať medzi jednotlivými veľmožmi, ktorých podpora nebola istá.⁸⁹ Ondrej III. napokon ako-tak skonsolidoval moc. Stále mal však problémy s veľmožmi, ktorí konali neprávosť.⁹⁰ Okrem toho mal ďalšie problémy s opozíciou, obzvlášť s pánmi z Kyseku, s ktorými rovnako ako jeho predchodca musel bojovať.⁹¹ z prameňov jasne vyplýva, že po celý čas svojej vlády nachádzal Ondrej III. oporu v osobe zvolenského župana Demetera.⁹² Zvolenský župan stále organizoval mužov do kráľovského vojska, ktoré sa zúčastňovalo bojov proti jeho oponentom alebo útočníkom zo zahraničia.⁹³ Prípadne vojensky hájil kráľove záujmy aj v zahraničí.⁹⁴ Synovia jobagiónov, ktorých povýšil do tohto stavu Ondrej III., tak mohli nadobud-

86 Na udelenej pôde sa neskôr vyvinula obec Beňušovce. BEŇKO, *Osídlenie severného Slovenska*, s. 108. HORVÁTH, *Regesták a líptói és turóczi registrumhoz*, č. 175, s. 35.

87 *Sub conditionaria servitute filiorum Jobagionum Liptouiensium facta*. FEJÉR, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. VI/2, s. 295–296.

88 LUKÁČKA, *Matúš Čák Trenčiansky*, s. 27.

89 ŠTEFÁNIK, Martin. Morosiniovci v Uhorsku za vlády Ondreja III. a dve verzie o smrti kráľovnej Tommasiny. In *Historický časopis*, roč. 54, č. 2, 2006, s. 191–192.

90 Musel bojovať napríklad s Matúšom Čákom. DL 66652. LUKÁČKA, *Matúš Čák Trenčiansky*, s. 95.

91 KÓNYA, Peter et al. *Dejiny Uhorska*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2014. s. 86–87. ISBN 978–80–555–2432–0.

92 Demeter podľa všetkého dlhodobo sledoval aj vlastné záujmy. Po vymretí Arpádovskej dynastie naďalej bojoval s dlhoročnými protivníkmi – pánmi z Kyseku. Dostal sa tak do opozície voči budúcu panovníkovi Karolovi z Anjou. Pred kráľovským vojskom dokonca bránil hrad Šariš. MARSINA, *Vojenské dejiny Slovenska I.*, s. 147. Zaujímavé je, že v novej situácii, keď bojoval o trón Karol Robert sa Demeter ocitol na jednej strane s niekdajším rivalom Matúšom Čákom, ktorý dokonca kedysi zajaľ jeho brata a žiadal výkupné. SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. Tomus II*. Bratislava : Sumptibus Academiae Scientiarum Slovaca, 1980, č. 185, s. 104.

93 Župan Demeter viedol kráľovské vojsko v boji proti Matúšovi Čákovi napríklad v roku 1299. SZENTPÉTERY – BORSA, *Regesta regum stirpis arpadianae II*. 4, č. 4274, s. 232.

94 V roku 1298 z poverenia kráľa Ondreja III. bojoval župan Demeter na čele 300-členného jazdeckého oddielu zloženého aj z bojovníkov zo Zvolenskej župy. Demeter bojoval na strane štajerského vojvodu Albrechta proti nemeckému kráľovi Nasavskému v bitke pri Gollheime. HANULIAK, Václav – HUNKA, Ján. Poklad mincí z Pustého hradu pri Zvolene. In *Archaeologia historica*, vol. 25, č. 1, 2000, s. 364.

núť svoje zásluhy v kráľovskom vojsku alebo pod zástavou zvolenského župana – či už v boji proti vnútornej opozícii, nastolovaní poriadku, pri obrane krajiny počas bojov s vojskami rakúskeho vojvodu alebo na vojenskej výprave v Nemecku.

Pramene, z ktorých sme vychádzali, priniesli mnoho zaujímavých informácií, avšak v niektorých prípadoch neboli dostatočne konkrétne na to, aby sa dali vyvodiť detailné poznatky o stave synov jobagiónov na Liptove. Uvedený prehľad však nemusí reflektovať ich presný počet a rozšírenie v regióne. V. Rábik napríklad predpokladá, že medzi synov jobagiónov na Liptove patrili aj Benedikt a Tomáš, synovia Ditricha.⁹⁵ v roku 1287 dostali od Ladislava IV. možnosť slúžiť v kráľovskom vojsku pod vedením komesa Bohumíra. Spolu s nimi mali pod vedením Bohumíra slúžiť v kráľovskom vojsku aj Martin a Matúš, synovia Zaloka.⁹⁶ Pri Matúšovi a Martinovi vieme, že patrili medzi synov jobagiónov a svoje majetky mali vyčlenené z chotára populov z Okoličného.⁹⁷ v prípade Ditrichových synov však nepoznáme pozadie ich povýšenia, preto ich príslušnosť medzi synov jobagiónov nemôžeme definitívne potvrdiť. Historik F. Uličný za synov jobagiónov považuje aj mužov, ktorí do roku 1316 vlastnili majetok Belsko.⁹⁸ v listine z toho roku máme zachované informácie, že vlastníci majetok Belsko vymenili. Získať ho mali za čias panovníka Bela IV,⁹⁹ bližšie okolnosti však nepoznáme. Menšia majetková donácia niekoľkých popluží zeme nemusela znamenať povýšenie medzi synov jobagiónov. v prípade Liptova napríklad vieme, že takúto drobnú donáciu získal v roku 1233 aj istý Hudko.¹⁰⁰ Panovník Ondrej II. ho odmenil za jeho zásluhy a vyčlenil mu tri poplužia zeme z kráľovského majetku Revúca. Hudkovi potomkovia si túto donáciu v priebehu 13. storočia ešte rozšírili, niekoľkokrát potvrdili a majetok napokon predali.¹⁰¹ Hudko ani jeho potomkovia však nie sú označovaní ako synovia jobagiónov, preto je na mieste mať určitú rezervu v prístupe k drobným donáciám a prepojeniami s týmto statusom.

Z uvedeného prehľadu sa ešte môžeme pozrieť na niekoľko aspektov problematiky. Prvým môže byť množstvo udelenej pôdy, pričom vieme sledovať, koľko mužov bolo povýšených a z ktorých majetkov získali svoje poplužia. v prípade Bela IV. poznáme dve donácie, v ktorých boli povýšení štyria muži. v oboch donáciách sa spomína udelenie troch popluží, preto možno s rezervou predpokladať, že Belo IV. preferoval donácie práve

95 RÁBIK, Vznik, počiatky a pôvod najstaršej liptovskej šľachty, s. 8.

96 SZENTPÉTERY – BORSA, *Regesta regum stirpis arpadianae* II. 2–3, č. 3445, s. 380–381.

97 HORVÁTH, *Regesták a liptói és turóczi registrumhoz*, č. 334, s. 57.

98 ULICHNÝ, *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*, s. 404.

99 *Possessione Belezk dicta, in Lipto inter duos fluvios Wag et Bela existente, quama iidem filli Lucachb et fratres ipsorum ex collacione domini Bele, quondam regis Hungarie*. SEDLÁK, *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae* II., č. 91, s. 59.

100 MARSINA, *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae Tomus I.* č. 414, s. 302–303.

101 RÁBIK, Vznik, počiatky a pôvod najstaršej liptovskej šľachty, s. 9.

v tomto počte. Poplužia sa zároveň nachádzali vo svojej blízkosti, a to naznačuje, že istá časť zeme mohla byť preferovaná pre budúce donácie. v tomto prípade by sa táto časť nachádzala v okolí potoka Črmník. v prípade Ladislava IV. preukázateľne vieme o šiestich povýšeníach, v ktorých nadobudlo nový status desať mužov. Udelené poplužia sa však už nevyskytujú vo svojej blízkosti. s rezervou však môžeme predpokladať, že Ladislav IV. preferoval donácie o dvoch poplužiach a odhadom udelil dohromady 12 popluží pôdy. Ondrej III. preukázateľne povyšoval medzi synov jobagiónov v štyroch prípadoch a dokopy išlo o jedenásť mužov. v troch prípadoch bolo toto povýšenie spojené s udelením pôdy v Sielnici. Množstvo udelenej pôdy sa spomína iba v jednom prípade a išlo o štyri poplužia. Ak by sme sa držali staršej analógie a pripustili, že najnižšie množstvo udelenej pôdy boli dve poplužia a najvyššie množstvo štyri poplužia, môžeme odhadnúť, že panovník Ondrej III. dokopy udelil pôdu zodpovedajúcu výmere od 10 do 16 popluží. z uvedeného vyplýva, že synom jobagiónov na Liptove bola v potvrdených povýšeníach udelená pôda v rozsahu približne 28 až 34 popluží¹⁰², avšak ide o veľmi hrubý odhad. Množstvo synov jobagiónov nie je možné presne určiť, pretože išlo o dedičný status a navyše sa nemuseli zachovať všetky informácie.¹⁰³ na základe množstva povýšení môžeme predpokladať, že komunitu tvorilo prinajmenšom jedenásť rodov, respektíve rodín, ktoré mali svoje poplužia prevažne na strednom Liptove.¹⁰⁴

Prehľad udelenej pôdy a povýšení synov jobagiónov na Liptove.

Panovník	Synovia jobagiónov	Počet popluží	Vyčlenené z
Belo IV.	Fiač	3	Črmno (Fiačice)
	Sebastián, Danko, Števko	3	Medzi Črmnom a Ľubelou

102 Ide o hrubý odhad, v ktorom sme zráтали známe množstvo darovaných popluží a v prípade donácie, kde množstvo nebolo známe, sme pri spodnej hranici vychádzali z počtu dve poplužia, čo bolo najmenšie známe množstvo, a pri hornej hranici z počtu štyri, čo bolo najväčšie známe udelené množstvo popluží. Tiež treba brať ohľad na skutočnosť, že niektoré mladšie listiny už nespomínajú poplužia, ale hranice majetku. Poplužie, ako miera udelenej pôdy sa v listinách mohla spomínať azda preto, lebo na jedno poplužie sa mohli viazať určité povinnosti a predpokladané výnosy. z počtu popluží sa tak dali odvodiť povinnosti a výnosy, ktoré nový majiteľ získal. Pramene však nespomínajú žiadne priame informácie o výnosoch alebo povinnostiach (okrem vojenskej).

103 Status syna jobagiónov bol dedičný. SZENTPÉTERY – BORSA, *Regesta regum stirpis arpadianae* II. 4., č. 4105, s. 177. Minimálne v prípade starších povýšení možno predpokladať, že povýšení muži už mali svojich potomkov – dedičov, ktorých pramene do konca 13. storočia nezaznamenali.

104 Pre prehľad o povýšených mužoch, rozsahu udelených popluží a informáciách, kde získali majetok, pozri tabuľku: Prehľad udelenej pôdy a povýšení synov jobagiónov na Liptove.

Panovník	Synovia jobagiónov	Počet po- pluží	Vyčlenené z
Ladislav IV.	Damián	2	Sokolče
	Martin a Bene	2	Paludza
	Benedikt, Marek a Móric	2	Palúdzka
	Martin a Matúš	Presne ne- známe	Okoličné
	Pavol	Presne ne- známe	Teplá
	Michal a Peter	2	Palúdzka
Ondrej III.	Preslav	Presne ne- známe	Sielnica
	Benedikt a Štefan	4	Sielnica
	Mravig, Dvorša a Preslav	Presne ne- známe	Sielnica
	Lyuben, Martin, Lynbach, Pavol a Štefan	Presne ne- známe	Trnovec

Ďalším aspektom je sledovanie počiatkov synov jobagiónov. Táto vrstva obyvateľstva sa na Liptove začala formovať počas vlády Bela IV. Motívy vybudovať a podporovať formovanie takejto komunity tak možno hľadať práve pri tomto panovníkovi. Jeho otec, panovník Ondrej II., bol známy svojou nerozvážnou donačnou politikou. Aj v prípade Liptova sa nám dochovali niektoré jeho donácie,¹⁰⁵ neboli však rozsiahle a tunajší kráľovský majetok politika Ondreja II. nezdevastovala. Keď v roku 1235 začal panovať Belo IV., mohlo byť na Liptove stále značné množstvo kráľovskej pôdy, ktoré sa mohlo rozšíriť majetkovými revíziami.¹⁰⁶ Situácia sa zmenila po mongolskom vpáde. Krajina bola spustošená a ukázalo sa, že takémuto útoku vedeli najlepšie odolať kamenné hrady. do popredia sa tak dostala snaha zdokonaľiť obranu krajiny výstavbou kamenných hradov a zasídlieť spustnutú pôdu. Tendencia vylepšiť obranu krajiny sa prejavila v rozhodnutí postaviť na Liptove nový kamenný hrad. Ten sa začal budovať začiatkom druhej polovice 13. storočia.¹⁰⁷ Novopostavený hrad Liptov postupne nadobudol funkciu miestneho mocenského centra. na hrade sídlil zástupca zvolenského župana (comes curialis). Podľa správ z posledných dekád 13. storočia môžeme predpokladať, že táto funkcia bola obvykle

¹⁰⁵ MARSINA, *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* Tomus I. č. 414, s. 302–303, č. 361. s. 257.

¹⁰⁶ O takejto revízii na Liptove vieme napríklad v prípade majetku Hybe. DL 40848.

¹⁰⁷ DVOŘÁKOVÁ, Daniela et al. *Stredoveké hrady na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2017, s. 336–337. ISBN 978–80–224–1608–5.

spojená s funkciou kastelána Liptovského hradu.¹⁰⁸ Panovník sa postavením kamenného hradu snažil zlepšiť miestne vojenské organizovanie a obranu krajiny. To mohol byť jeden z dôvodov, prečo sa prví synovia jobagiónov na Liptove objavujú práve v tomto období. Ako sme spomenuli, na Liptove bolo v tomto čase ešte značné množstvo pôdy vo vlastníctve kráľa.¹⁰⁹ Kamenný hrad a dostatočné množstvo kráľovskej pôdy v jeho okolí boli pre panovníka veľmi dobrým východiskovým bodom na posilnenie tunajších vojenských kapacít.¹¹⁰ Miesto, kde bol postavený hrad, bolo vyčlenené z chotára Sielnice.¹¹¹ z rovnakého chotára boli neskôr vyčleňované poplužia pre synov jobagiónov. Ako sme spomenuli, prvé poplužia boli vyčlenené z pôdy v okolí potoka Črtník, neskôr boli donácie vyčleňované z kráľovských majetkov, na ktorých sídlili populi. Za vlády Ondreja III. však dochádza k vyčleňovaniu popluží z chotára Sielnice. v tomto období sa už predpokladá, že hrad Liptov bol plne dobudovaný.¹¹² Neskoršie udeľovanie popluží synom jobagiónov na majetkoch bližšie k hradu naznačuje, že panovník mal tendenciu koncentrovať vojenské zložky v okolí hradu.¹¹³ z uvedeného môžeme predpokladať, že synovia jobagiónov mohli byť faktorom, ktorým chcel panovník zlepšiť vojenské zázemia na Liptove.

Komunita synov jobagiónov mala na Liptove aj vlastné slobody a výsady. Dokladá to listina z roku 1279, kde sa synovia jobagiónov pomerne jasne oddeľujú od liptovských populov, ktorí taktiež užívali isté výsady a vytvorili vlastnú komunitu.¹¹⁴ Pramene tieto slobody, výsady či iné informácie o spoločobe organizácie bližšie nespomínajú a informujú o nich len všeobecne. v prípade povinností s istotou vieme, že medzi nimi dominovala vojenská služba v kráľovskom vojsku.¹¹⁵ Tá mohla vyzeráť tak, že syn jobagiónov nastúpil do kráľovského vojska priamo, prípadne nastúpil do vojska jeho župana (v tomto prípade zvolenského). Existovala aj možnosť nastúpiť do vojska vyššieho postaveného šľachtica ako familiár a spoločne s ním sa pridať k vojsku panovníka. Samotné zmienky o komunite, slobodách a povinnostiach nám do istej miery môžu indikovať sofistikovanejšiu vojenskú organizáciu. Nastupovať do vojska pri každej výzve mohlo byť pre drobného vlastníka pôdy neúnosné, preto predpokladáme, že vojenská služba bola

108 MARTINICKÝ, Formovanie šľachtickej samosprávy Liptovskej stolice, s. 192–193.

109 Z donácií, ktoré boli vyčlenené z kráľovských majetkov, ťažili aj Ladislav IV. a Ondrej III.

110 V roku 1262 pri hrade Liptov získal majetok istý Isombar – kušiar. Čo nepochybne svedčí o snahe vybaviť hrad vojenskou posádkou. HORVÁTH, *Regesták a liptói és turóczi regis-trumhoz*, č. 31, s. 11.

111 Aj v súčasnosti je miesto, kde sa nachádzajú ruiny hradu súčasťou chotára Liptovskej Sielnice.

112 MELIŠ, o NAJSTARŠOM VÝVOJI SPRÁVY, s. 42.

113 Vojenské povinnosti synov jobagiónov mohli byť prepojené so službou na hrade Liptov. BEŇKO, *Osídlenie severného Slovenska*, s. 108.

114 *Populi de lyptou preter filios iobagionum nostrorum*. ŠA LM, Liptovský Trnovec, inv. č. 2.

115 *Sub vexillio regio*. SZENTPÉTERY – BORSA, *Regesta regum stirpis Arpadianae* II. 2–3, č. 3432, s. 376.

medzi členmi komunity v záujme svojej efektivity určitým spôsobom prerozdelená. Takého prerozdelenie by nebolo vyčerpávajúce a zabezpečovalo by plynulejší prísun mužov do vojska. Prerozdelenie mohlo vyzerať tak, že synovia jobagiónov na Liptove posielali do vojska mužov podľa počtu popluží, podobným spôsobom ako komunita synov jobagiónov v Turci.¹¹⁶ Muži, ktorí nastúpili do služby, boli zrejme vyberaní spomedzi členov komunity.¹¹⁷ Je to však len predpoklad. pre Liptov sa nezachovali pramene, ktoré by definovali vojenskú povinnosť podľa popluží, rovnako z prameňov jasne nevyplýva či museli zakaždým slúžiť osobne. Ohľad treba brať aj na to, že synovia jobagiónov mali určité slobody a je možné, že im umožňovali slúžiť nad rámec svojich povinností s cieľom získať ďalšiu odmenu. Ďalšie výsady nám pomôže priblížiť spor z roku 1298 medzi Jánom zo Spiša s Michalom a Petrom. z listiny vyplýva, že zvolenský župan Demeter disponoval súdnou právomocou vzťahujúcou sa na synov jobagiónov.¹¹⁸ Toto konštatovanie v otázke súdnej hierarchie nie je ničím výnimočné, župan ako zástupca kráľa mohol súdiť v hierarchii nižšie postavené obyvateľstvo. Tu však treba spozornieť. Hoci synovia jobagiónov mali ako komunita určité výsady, tento príklad nám ukazuje, že medzi ne nepatrila výsada vlastného súdu. Jurisdikciou boli podriadení kráľovi, respektíve jeho zástupcovi, v tomto prípade zvolenskému županovi.¹¹⁹ Synov jobagiónov môžeme do istej miery porovnať s komunitou kopijníkov v susednom Spiši. Kopijníci mali svoj základ v komunite synov jobagiónov na Spiši. Kopijníkom sa však postupne podarilo získať vyššiu mieru nezávislosti od župana a postupne nadobudli výsady, ktoré im umožnili vytvoriť vlastnú vojenskú, organizačnú a súdnu štruktúru.¹²⁰ v prípade synov jobagiónov na Liptove vývoj nesmeroval k emancipácii.¹²¹ Preto predpokladáme, že ich slobody,

116 SEGEŠ – ŠEĎOVÁ, *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/2*, č. 34, s. 123. Podľa počtu popluží posielala do vojska mužov aj komunita spišských kopijníkov. MARSINA, *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae Tomus II.*, č. 131, s. 89.

117 Svedčí o tom prípad Damiána, ktorý slúžil vo vojsku už ako syn jobagióna.

118 *Demetrius iustis eorum petitionibus acquiescens eandem terram eis reliquisset possidendam, prout ipsam prius dinoscebantur possedisse*. SZENTPÉTERY – BORSA, *Regesta regum stirpis Arpadianae* II. 4, č. 4177, s. 200.

119 Demeter si v spore vypočul aj svedectvá iných synov jobagiónov a v listine sa okrem toho nespomína ich zástupca alebo nejaký súdny či samosprávny post. SZENTPÉTERY – BORSA, *Regesta regum stirpis Arpadianae* II. 4, č. 4177, s. 200.

120 LABANC, Peter. *Vývoj šľachty na Spiši do začiatku 14. storočia*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 104–121. ISBN 8374906049. ŽIFČÁK, František. k identifikácii najstarších kopijníckych rodín. In *K stredovekým dejinám Spiša*, Stará Ľubovňa : Ľubovnianske múzeum, 2003, s. 41–51. ŠTEVÍK, Miroslav. Sídlna štruktúra kopijníckych osád, cestná sieť, strážne a zásekové miesta na Spiši v stredoveku. In *Z minulosti Spiša*, IX – X, Levoča : Spišský dejepisný spolok, 2001/2002, s. 51–63.

121 Za odlišným vývojom mohla stáť menšia veľkosť liptovskej komunity. Ak porovnáme počet známych mužov, ktorí mali status syna jobagióna na Liptove, tak aj v hrubom odhade je viditeľné, že tento počet bol menší ako 40, čo bola veľkosť komunity stanovená v Turci. Menšia komunita zrejme nemala dostatočnú silu na presadzovanie vlastných, špecifíc-

práva a povinností vychádzali zo starých nepísaných pravidiel uplatňovaných na túto spoločenskú vrstvu. Výsady boli dedičné a podľa všetkého mali širšie platný rámec, ktorý sa dal uplatniť v existujúcich vojenských, súdnych a organizačných štruktúrach kráľovstva. Budovanie komunity na takýchto výsadách zrejme nepotrebovalo významnejšie zohľadňovať svojráz jej príslušníkov, regiónu ani určitým spôsobom regulovať postavenie komunity samostatným privilegiom. Keďže pravidlá boli dobre známe a na Liptove nevznikla potreba ich úpravy na miestne pomery, nevznikla tak ani potreba ich kodifikácie.¹²² z pohľadu panovníka mohli kolektívne slobody prinášať isté výhody. Komunita bola väčšinou budovaná povyšovaním jednotlivcov alebo malých skupiniek mužov. To dávalo možnosť dohliadať na počet a azda aj na kvalitu jej príslušníkov. na strane druhej, vďaka spoločným výsadám mohol panovník regulovať komunitu ako celok a do istej miery tak nemusel zohľadňovať individuálne požiadavky.

Aká bola teda motivácia mužov získať status syna jobagiónov? pre samotných mužov mohlo toto povýšenie znamenať, že získajú vlastnú pôdu do trvalého vlastníctva a snád' okrem vojenskej služby nebudú mať iné povinnosti. Samotná vojenská služba pre nich nebola novinkou. Povýšenie muži vo väčšine prípadov pochádzali spomedzi liptovských populov. Tí by sa dali charakterizovať ako vrstva obyvateľstva, ktorá žila na tunajších kráľovských majetkoch, plnila voči panovníkovi stanovené platby a služby. na strane druhej, za plnenie svojich povinností dostala od panovníka určité výsady.¹²³ Dôležitá pre nás je povinnosť vojenskej služby. v privilegiách Bela IV. pre turčianskych a liptovských populov z roku 1257 sa spomína ich povinnosť poslať za každých 40 usadlostí jazdca do kráľovského vojska.¹²⁴ Povinnosť slúžiť kráľovi je spomenutá aj v privilegiu Bela IV. pre liptovských populov z roku 1265.¹²⁵ Hoci sa táto povinnosť v privilegiách nešpecifikuje vyslovene ako osobná, môžeme predpokladať, že populi vyberali mužov do služby spomedzi seba.¹²⁶ Služba pre kráľa mohla mať rôzne podoby, no často súvisela s vojenskými výpravami, čo bola príležitosť získať vojenské

kých požiadaviek. SEGEŠ – ŠEĎOVÁ, *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/2*, č. 34, s. 123. Pozri tabuľku: Prehľad udelenej pôdy a synov jobagiónov na Liptove.

122 Ako sme spomínali skôr, treba brať ohľad na to, že táto vrstva obyvateľstva mohla existovať už v 12. storočí. Jej počiatky teda môžu siahať do obdobia, keď ešte nebolo pevne etablované spisomňovanie, respektíve trvalá kráľovská kancelária. Stálu kráľovskú kanceláriu trvalo zaviedol až panovník Belo III. SCHNEIDER, Filip. *Belo III. a uhorsko-byzantské vzťahy*. Trnava : UCM, 2021, s. 90–93. ISBN 978–80–572–0076–5.

123 HUDÁČEK, Pavol. Turčianski a liptovskí populi v kráľovskom privilegiu Bela IV. z roku 1257. In *Panovnícka moc v stredoveku*. Bratislava : VEDA, 2022, s. 201.

124 De singulis etiam quadraginta mansionibus debent mittere unum hominem equitem ad exercitum una nobiscum. MARSINA, *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae Tomus II.*, č. 571, s. 397–398.

125 IVÁNY, *Liptó vármegye középkori oklevele*. s. 878–881.

126 K tomuto konštatovaniu nás vedie fakt, že povýšení muži boli pôvodom populi.

zásluhy.¹²⁷ Usadlostí, na ktorých hospodárili populi, bolo zrejme dostatočné množstvo na to, aby na základe jeho výmery vznikla povinnosť poslať až niekoľko mužov. To bolo podľa všetkého príčinou, prečo muži do služby nastupovali v skupinách. Skupinový nástup bol následne dôvod, prečo sú povýšenia hromadné a často sa týkali viacerých mužov. Hoci existovali výnimky, povyšovanie viacerých mužov mohlo súvisieť aj s tým, že si boli navzájom príbuzní. Predpokladom povýšenia tak mohlo byť, že v jednotlivých rodoch sa postupne kumulovali zásluhy, čo nakoniec viedlo k tomu, že ich panovník uznal za dostatočné a rozhodol sa príslušníkov rodu povýšiť. Rovnako to mohlo súvisieť s tým, že každoročne vyšla služba na inú usadlosť, pričom obyvatelia tejto usadlosti mohli byť príbuzní.¹²⁸ Vráťme sa však na krátky moment k privilégiám pre populov z roku 1257. v znení listiny totiž nachádzame informáciu, že mnohí kráľovskí populi opustili turčianske a liptovské majetky a usídlili sa na iných.¹²⁹ Belo IV. v prípade Liptova vydal ešte jedno privilégium pre populov v roku 1265, pričom toto privilégium bolo neskôr ďalej upravené a konfirmované jeho panovníkom Štefanom V.¹³⁰ Odchod populov z kráľovských majetkov a neskoršia snaha upraviť ich povinnosti napovedá, že panovník čelil problémom spojených s odchodom ľudí z jeho majetkov. Udeľovaním menších donácií za zásluhy mohol panovník motivovať populov, aby zostali na majetkoch a plnili svoje povinnosti. Paradoxne, získanie majetku do trvalej držby povýšením medzi synov jobagiónov dalo dotyčnému mužovi dôvod ostať na obrábanej pôde trvalo, nakoľko už išlo o jeho vlastníctvo. z neskoršieho vývoja vieme, že na niektorých majetkoch, ktoré získali synovia jobagiónov, vznikli menšie dediny.¹³¹ Panovník takouto donáciou mohol okrem posilnenia vojenského potenciálu vnímať aj pozitívny vplyv na osídlenie Liptova.¹³²

Dôležitú úlohu voči synom jobagiónov tu zohrávali aj zvolenský župan, ktorí voči nim mohli plniť rozhodnutie kráľa, ako sa stalo v prípade Martina, Benedikta a Mórica z Palúdzky. Panovník Ladislav IV. Ich ústne povýšil a župan Demeter vydal o tejto skutočnosti listinu.¹³³ Župan mal zrejme

127 Listiny vo viacerých prípadoch vyslovene spomínajú účasť na vojenských výpravách.

128 *Ille miles, qui in suo anno equum exercitualet tenet, nullum debitum vel census solvere tenebuntur.* IVÁNY, *Liptó vármegye középkori oklevele.* s. 878–881.

129 *Plures homines de populis nostris de Turch et de Lypto exivissent et ad aliorum predia fuissent dispersi.* MARSINA, *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae Tomus II.*, č. 571, s. 397–398.

130 IVÁNY, *Liptó vármegye középkori oklevele.* s. 878–881.

131 Takto vznikli napríklad Fiačice, Ižipovce či Čemice. ULIČNÝ, *Dejiny Liptova*, s. 58–59, 73, 47–48.

132 HOUDEK, Ivan. *Veľký hrad Liptovský.* In *Sborník Muzejnej slovenskej spoločnosti*, 1931, roč. 25, s.167.

133 *Ladislaus dei gratia rex Hungarie nobis precepisset oretenus, ut Marcum, Benedictum et Maricium filios iobagionum de minori villa Polugha de ipsis populis cum terra eorum habita et possessa ab antiquo separare deberemus.* SZENTPÉTERY – BORSA, *Regesta regum stirpis Arpadianae II.* 2–3, č. 3443, s. 379.

dostatočnú moc ovplyvniť, kto sa môže stať synom jobagiónov. v prípade Mraviga a Dvorsu zo Sielnice sa v listine spomína, že panovník Ondrej III. ich povýšil vďaka príhovoru zvolenského župana Demetera.¹³⁴ Niektorí zvolenský župani mali právomoc revidovať držbu kráľovských majetkov. Príkladom je župan Michala¹³⁵ a Demetera.¹³⁶ Viackrát sa spomínajú listiny, v ktorých zvolenský župani potvrdzovali majetok synom jobagiónov. Vzťah medzi nimi bol podľa všetkého pozitívny a určitým spôsobom nadštandardný. V druhej polovici 13. storočia sa v kráľovstve objavovali prípady svojvôle, keď si silnejší šľachtic nárokoval územie, ktoré vlastnili iný šľachtic, prípadne siahol aj na chotáre mestských komunít,¹³⁷ v susednom Spiši dokonca vypukli povstania.¹³⁸ na Liptove sa však nestretávame s výraznou vlnou nespokojnosti alebo svojvoľným zaberaním majetku drobných vlastníkov. Dôvodom bol možno spôsob, ako navzájom fungovali synovia jobagiónov, župan a panovník. Vo výsadnej listine pre liptovských populov z roku 1265 sa uvádza, že každých 40 usadlostí musia dať k dispozícii vojenského koňa. Spomedzi všetkých poskytovaných koní mali okolo sviatku svätého Martina dať županovi každého štvrtého koňa. na zvyšných troch koňoch mali populi slúžiť panovníkovi, keď bol vo Zvolene. Župan si na tie tri kone nemohol nárokovať, pretože mal k dispozícii štvrtého, s ktorým mal plniť svoje a aj kráľovské záležitosti.¹³⁹ na základe tejto listiny možno predpokladať, že tak ako na troch koňoch museli populi slúžiť kráľovi, na štvrtom mohli slúžiť županovi. Tým, že od županovho príhovoru záviselo povýšenie medzi synov jobagiónov, môžeme predpokladať, že populi plnili isté služby aj pre župana. Je tiež pravdepodobné, že župan uprednostnil povýšenie takých, ktorí mu boli lojálni. Takýto príhovor a angažovanosť županov ešte nepriamo naznačujú, že hlavným svedkom záslužných skutkov bol župan, nie panovník. Preto mohla dôležitá časť služby prebiehať pod zástavou župana aj bez prítomnosti kráľa. Ďalej možno predpokladať, že vojenská povinnosť synov jobagiónov už nebola tak úzko orámcovaná

134 SZENTPÉTERY – BORSA, *Regesta regum stirpis Arpadianae* II. 4, č. 4105, s. 177.

135 WENZEL, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* XII, č. 85, s. 86.

136 DL 94 407.

137 Takéto problémy vytváral Demeter syn Hunta, ktorý sa snažil zobrať časti chotáru mešťanom z Krupiny. JUCK, Lubomír. *Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238 – 1350) I*. Bratislava : VEDA, 1984, s. 63–64, č. 57. v inom prípade spomínaný Demeter zbral majetky svojmu bratrancovi Derzovi. SZENTPÉTERY – BORSA, *Regesta regum stirpis Arpadianae* II. 2–3, č. 2725, s. 168.

138 SROKA, Andrzej Stanisław – HOMZA, Martin a kol. *Historia Scepusii Vol. I*. Bratislava : UK, 2009, s. 160–165, 313. ISBN 978–80–968948–2–6.

139 *Quantum equum omnium ipsorum equorum exercituum non electum, sed mediocrem debent dare comiti suo pro tempore constituto. Super tribus vero equis, cum nos in Zolum veniremus, nobis servire tenebuntur. Nec etiam comes ipsorum eos longius, quam Zolum ad nos vel alias in legatione mittere potest et non ad mittendum equum recipere poterit ab eisdem cum ea ratione quartus equus exercituum equorum ei detur, ut super ipso nostra et sua negotia exequetur.* IVÁNY, *Liptó vármegye középkori oklevele*. s. 878–881.

ako povinnosť populov. To dávalo županovi väčšiu flexibilitu pri zhromažďovaní mužov do svojho vojska. Je tak zrejmé, že nielen panovník, ale aj zvolenský župan mohol pri synoch jobagiónov získať na svoju stranu bojovníkov, ktorí mu pomáhali sledovať záujmy. do úvahy treba zobrať aj fakt, že v priebehu 13. storočia zastávali pozíciu zvolenských županov príslušníci rodu Balašovcov.¹⁴⁰ Zvolenský župani boli v druhej polovici 13. storočia obvykle na strane panovníka.¹⁴¹ Keďže sa funkcia župana nestriedala v rukách rôznych rodov, ktoré by sledovali rôzne záujmy, vytvorili sa podmienky na nerušenú kontinuitu rozvoja komunity. na Liptove sa prakticky nestretávame s tým, že by sa niekto medzi synov jobagiónov dostal neoprávnené, alebo že by jeho povýšenie bolo anulované. Synovia jobagiónov boli verní stúpenci panovníka a jeho župana.¹⁴² Zvolenský župani sa často angažovali v hájení kráľovských záujmov. Panovník bol zase ochotný odmeniť svojich verných. Vzájomné väzby lojality spôsobili, že Liptov a jeho vojenská zložka boli v tej dobe pevne na strane panovníckej moci. Synovia jobagiónov tu bezpečne vlastnili poplužia, zvolenský župani tu mali majetkové a vojenské zázemie.¹⁴³ Panovník tu zase mohol nájsť oporu svojej moci.¹⁴⁴

Záverom môžeme povedať, že synovia jobagiónov tvorili na Liptove špecifickú výsadnú vrstvu obyvateľstva, ktorá sa ako komunita vytvorila v druhej polovici 13. storočia, v čase panovania posledných arpádovských kráľov. Privilégiá, ktoré synovia jobagiónov užívali, sa však formovali už skôr a boli všeobecne známe. Vzhľadom na menšiu veľkosť komunity na Liptove, ktorá nemala dostatočný potenciál na presadzovanie vlastných požiadaviek a s ohľadom na dobré vzťahy s panovníkom a jeho hodnostármi, nevznikla potreba písomne upraviť tieto privilégiá. Synovia jobagiónov na Liptove dostali slobody a povinnosti, ktoré boli v kráľovstve známe už niekoľko generácií a nezvykli vyžadovať úpravy, ktoré by zohľadňovali lokálne špecifiká. Synovia jobagiónov na Liptove pochádzali spomedzi populov, ktorí obývali tunajšie kráľovské majetky. Dôležitým východiskovým bodom pre formovanie tejto komunity bola kráľovská pôda a priamo kráľovi podria-

140 Príslušníkmi rodu Balašovcov a funkciou zvolenského župana sa zaoberal Jozef Meliš. MELIŠ, Predkovia Balašovcov v úlohe zvolenských županov, s. 13–20.

141 Zvolenský župani mali zrejme dostatočný vplyv na to, aby niektoré ich vlastné rozhodnutia neskôr potvrdil aj samotný panovník.

142 Dôkazom takejto lojality je zranenie a dokonca aj smrť niektorých mužov, ktorí mali majetok na Liptove. v prípade synov jobagiónov sme už spomínali, že Damián, syn Fiača, bojoval na strane kráľa a utrpel zranenie pri dobýjaní hradu Prievidza. Menej šťastia mal istý Pavol, syn Mikuláša, ktorý vlastnil majetky v Okoličnom. pre plnenie vojenských povinností voči kráľovi musel svoje majetky zveriť do správy svojmu strýkovi. Tieto Majetky nakoniec jeho strýko Peter zdedil nakoľko Pavol v roku 1288 padol pri obliehaní hradu Kysek. RÁBIK, Vznik, počiatky a pôvod najstaršej liptovskej šľachty, s. 14.

143 MELIŠ, Predkovia Balašovcov v úlohe zvolenských županov, s. 18.

144 HOUDEK, Veľký hrad Liptovský, s. 167–168.

dené obyvateľstvo. Medzi synov jobagiónov boli muži na Liptove povyšovaní za účasť na vojnových výpravách a službu panovníkovi. Jasne však badať veľký vplyv zvolenských županov, ktorí ako zástupcovia kráľa neraz disponovali rozsiahlymi právomocami, súdili, uskutočňovali revízie a priamo na mieste vykonávali rozhodnutia panovníka. Z prameňov vyplýva, že v podstate pri každom povýšení medzi synov jobagiónov zohrával aktívnu úlohu zvolenský župan, ktorý mal silný vplyv na túto komunitu. Ak sa na dianie v regióne v druhej polovici 13. storočia pozrieme konkrétnejšie, môžeme povedať, že zaujímavú úlohu zohral rod Balašovcov. Práve jeho príslušníci zastávali v tomto období post zvolenských županov. Samotní príslušníci komunity synov jobagiónov v prameňoch vystupujú ako oddaní služobníci panovníka. Zrejme aj ich lojalita prispela k tomu, prečo panovníci na Liptove neraz našli oporu v boji proti svojim oponentom a nepriateľom. Táto oddanosť však mohla byť úzko spätá s transformáciou a postupným zánikom tejto sociálnej skupiny. Smrťou Ondreja III. vymrela po meči arpádovská dynastia, nastala vláda oligarchie a bojov o trón. Nebolo jasné, ktorému panovníkovi treba slúžiť, ani na čej strane je župan. Drobný pozemkový vlastník bol viazaný povinnosťou slúžiť kráľovi, no zároveň bol vydaný na milosť a nemilosť oligarchom. Bolo to zrejme mimoriadne náročné obdobie, no ako synovia jobagiónov zvládli prvú časť 14. storočia, by si zasluhovalo ďalší výskum. Skúmaním synov jobagiónov na Liptove sme aspoň priblížili, ako vyzerali posuny medzi niektorými skupinami obyvateľstva regiónu, aj akú úlohu zohrali dobré vzťahy medzi synmi jobagiónov, panovníkom a zvolenským županom. Výskum nám ukázal, aký silný vplyv na dianie v regióne mal vďaka funkcii zvolenského župana rod Balašovcov, a tiež to, že synovia jobagiónov na Liptove mali svoje privilégia, aktívne sa zúčastnili na dianí v kráľovstve a pevne stáli na strane panovníka v boji proti jeho súperom.

Archívne pramene

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár:
DL 74665, DL 90438, DL 66652, DL 40848.

Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, pracovisko Archív Liptovský Mikuláš, fond Liptovská Sielnica, inv. č. 1, č. 2, č. 3.

Edície prameňov

FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*.
Tomi VI/2. Budae, 1830

FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*.
Tomi VII/2. Budae, 1832

FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*.
Tomi V/3. Budae, 1830

- FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomi IV/1. Budae, 1829
- FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomi VI/1. Budae, 1830
- HORVÁTH, Sándor. *Regesták a liptói és turóczi registrumhoz*. Budapest : 1904
- IVÁNY, Béla. a középkori oklevél–bizottság jelentése: Liptó vármegye középkori oklevele. *Közlevéltárak, családi levéltárak*. SZÁZADOK 43.
- JUCK, Ľubomír. *Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238 – 1350) I*. Bratislava : VEDA, 1984, 196 s.
- MARSINA, Richard (ed). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae Tomus II*. Bratislava : Obzor, 1987, 672 s.
- MARSINA, Richard (ed). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae Tomus I*. Bratislava : Academia scientiarum Slovaca, 1971, 504 s.
- SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. Tomus II*. Bratislava : Sumptibus Academiae Scientiarum Slovacae, 1980, 633 s.
- SEGEŠ, Vladimír – ŠEĐOVÁ, Božena (ed.). *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/2. 1000–1387*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2011, 288 s. ISBN 978–80–89523–13–9
- SZENTPÉTERY, Imre – BORSA, Iván. *Regesta regum stirpis arpadianae critico–diplomatica tomus II. Volumina 4*. Budapest : Akademia Kiado, 1987. 336 s.
- SZENTPÉTERY, Imre – BORSA, Iván. *Regesta regum stirpis arpadianae critico–diplomatica tomus II. Volumina 2–3*. Budapest: Akademia Kiado, 1961. 527 s.
- WENZEL, Gusztáv. *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. XII*, Pest, 1874

Použitá literatúra

- BEŇKO, Ján. Najstaršia Turčianska, Liptovská a Oravská šľachta. In *Najstaršie rody na Slovensku*, 1994, s. 81–87
- BEŇKO, Ján. *Starý Turiec*. Martin : Osveta, 1996, 278 s. ISBN 8021703660
- DVOŘÁKOVÁ, Daniela et al. *Stredoveké hrady na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2017, 511 s. ISBN 978–80–224–1608–5
- HANULIAK, Václav – HUNKA, Ján. Poklad mincí z Pustého hradu pri Zvolene. In *Archaeologia historica*, vol. 25, č. 1, 2000, s. 359–367
- HOUDEK, Ivan. Veľký hrad Liptovský. In *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, 1931, roč. 25, s. 148–182
- HUDÁČEK, Pavol. Turčianski a liptovskí populi v kráľovskom privilégii Bela IV. z roku 1257. In *Panovnícka moc v stredoveku*. Bratislava : VEDA, 2022, s. 197–238
- HUDÁČEK, Pavol. From Royal Populi to Filii Iobagionum (the Change in the Social Position of “Royal Servants” to “Conditional Nobles” in the

- Region of Liptov in the 13th Century). In *Continuity and Change in Medieval East Central Europe*. New York : Routledge, 2025, s. 57–76
- KÓNYA, Peter et al. *Dejiny Uhorska*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2014. 787. ISBN 978–80–555–2432–0
- LABANC, Peter. *Vývoj šľachty na Spiši do začiatku 14. storočia*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, 155 s. ISBN 8374906049
- LUKAČKA, Ján. *Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku*, Bratislava : Minor, 2002, 154 s. ISBN 80–901407–8–5
- LUKAČKA, Ján. *Matúš Čák Trenčiansky*. Bratislava : VEDA, 2017, 143 s. ISBN 9788022415323
- MALINIAK, Pavol. Útok na hrad Zvolen v roku 1290. Útočníci, obrancovia a príčiny konfliktu. In *RYTIERSTVO element v živote stredovekého človeka*, 2004, s. 91–101
- MARSINA, Richard a kol. *Dejiny Slovenska I. (do roku 1526)*. Bratislava: Veda, 1986, 532 s. ISBN 71–049–86
- MARSINA, Richard a kol. *Vojenské dejiny Slovenska I*. Bratislava : MO SR, 1994, 177 s. ISBN 80–967113–1–8
- MARSINA, Richard. Štruktúra Šľachty na Slovensku v 9. – 13. storočí. In *Najstaršie rody na Slovensku*, 1994, s. 35–43
- MARTINICKÝ, Miroslav. Formovanie šľachtickej samosprávy Liptovskej stolice. In *Liptov vlastivedný zborník*, 2018, č.12, s. 189–202
- MELIŠ, Jozef. O najstaršom vývoji správy na území neskoršej Zvolenskej župy. In *Archívny almanach*, 2024, vol. VII, s. 30–47
- MIŇO, Martin. Prievidzský hrad, jeho lokalizácia, súčasný stav bádania a perspektívy ďalšieho výskumu. In *Archaeologia historica* 32, 2007, s. 309–318
- PALKO, Jakub. *Vojna o babenberské dedičstvo: Učebný text k historiografii česko-uhorských vzťahov v druhej polovici 13. storočia*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2023, 139 s. ISBN 978–80–223–5584–1
- RÁBIK, Vladimír. Vznik, počiatky a pôvod najstaršej liptovskej šľachty. In *Genealogicko-heraldický hlas*, 1999, č.1, s. 3–19
- RAPANT, Daniel. Drobné štúdie k slovenskému stredoveku, In *Slovenská archivistika IX*, 1974, č.1, s. 61–74. ISSN 0231–6722, <https://doi.org/10.1071/MU974059c>
- RAPANT, Daniel. *Starý Liptov*. Bratislava, 1934, 29 s.
- ROHÁČ, Peter. Boj o babenberske dedičstvo a I. česko–uhorská vojna 1252 – 1254. In *Vojenská história*, č. 1, roč. 20, 2016, s. 18–42
- SCHNEIDER, Filip. *Belo III. a uhorsko–byzantské vzťahy*. Trnava : UCM, 2021, 113 s. ISBN 978–80–572–0076–5
- SOKOLOVSKÝ, Leon. Grad – španstvo – stolica – župa (príspevok k terminológii dejín správy). In *Slovenská archivistika*, roč. XVI, 1981, č. 2, s. 94–118

- SROKA, Andrzej Stanislaw – HOMZA, Martin a kol. *Historia Scepusii Vol. I*. Bratislava : UK, 2009, 662 s. ISBN 978–80–968948–2–6
- ŠTEFÁNIK, Martin et al. *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : HÚ SAV, 2010, 629 s. ISBN 978–80–89396–11–5
- ŠTEFÁNIK, Martin. Morosiniovci v Uhorsku za vlády Ondreja III. a dve verzie o smrti kráľovnej Tommasiny. In *Historický časopis*, roč. 54, č. 2, 2006, s. 187–200
- ŠTEVÍK, Miroslav. Sídlna štruktúra kopijníckych osád, cestná sieť, strážne a zásekové miesta na Spiši v stredoveku. In *z minulosti Spiša*, IX – X, Levoča : Spišský dejepisný spolok, 2001/2002, s. 51–63
- TIHÁNYIOVÁ, Monika. Boj o babenberské dedičstvo a Bratislava. In *WOCH III*, Bratislava, 2015, s. 6–14
- ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny Liptova od 9. do 19. storočia*. Liptovský Hrádok : Komunitná nadácia Liptov, 2014, 412 s. ISBN 978–80–971658–0–2
- ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*. Bratislava : Veda, 2014, 568 s. ISBN 978–80–224–1292–6
- ULIČNÝ, Ferdinand. Vznikanie cirkevného a šľachtického vlastníctva pôdy a osídlenie Šariša v 13. storočí. In *Príspevky k dejinám východného Slovenska*, Bratislava : VSAV, 1964, s. 55–62
- ZOLNAY, László. Miklósfia Demeter mester (1250 – 1312). In *Turul*, 1935, roč. 49, s. 35–37
- ŽIFČÁK, František. k identifikácii najstarších kopijníckych rodín. In *k stredovekým dejinám Spiša*, Stará Ľubovňa : Ľubovnianske múzeum, 2003, s. 41–51
- ŽUDEĽ, Juraj. *Stolice na Slovensku*, Bratislava : Obzor, 1984, 200 s. ISBN 65–027–84

Mgr. Peter Chlepko, Ph.D.

Externý spolupracovník

Centrum urbánnej histórie

Historický ústav Filozofická fakulta Univerzita Hradec Králové

Náměstí Svobody 331

500 03 Hradec Králové

peto.chlepko@gmail.com

THE HABITATIONAL SPACE OF THE COURT KNIGHT FRANCIS OF HARASZT FROM LEVICE CASTLE

ZOLTAN IUSZTIN

THE HABITATIONAL SPACE OF THE COURT KNIGHT FRANCIS OF HARASZT FROM LEVICE CASTLE: This study examines the residential space and material culture of Francis Haraszti, a court knight active in the late 15th and early 16th centuries, focusing on his dwelling within the castle of Levice. By analysing royal charters, legal testimonies and the detailed petitions of Haraszti's widow, Sophia Bathyani, the article reconstructs the structure, function and furnishings of the domus thavernicalem and its adjoining rooms. These spaces housed not only Haraszti and his immediate family but also valuable household goods, jewellery, textiles and documents, reflecting the economic power and social ambitions of the Haraszti clan. The study highlights the complex dynamics of property ownership, inheritance conflicts and pledging practices among the Hungarian nobility, offering insights into daily life, domestic arrangements and elite material culture at the turn of the 16th century.

KEYWORDS: Francis of Haraszt, Levice castle, Noble Residence, Medieval Hungary, Material Culture

Identity and origins

The patronymic Haraszti comes from a toponym widespread in the apostolic kingdom of Hungary. Its origin is indicated by the flora and describes a place with fern vegetation. In Hungarian, *haraszt* refers to this plant species, but its meaning may vary. It is considered that an archaic meaning of the word would have been of a *young forest* or *shrubs forest* with a mixture of various plants: brambles, rush, etc.¹

Due to its common character, the anthroponym is present to numerous families between which there was no relationship. This fact has caused numerous confusions, noticeable especially on the primary literature. The ambitious desire to identify all the noble families in Hungary brought the historian Nagy Iván to the position of making superficial analyses. Thus he included among the members of the Haraszti family all those who bore, at a given moment, this patronymic.² Evident între toți acești indivizi nu a exista nicio legătură certă de rudenie. Corecturile de rigoare au fost realizate de istoricul Engel Pál care a deosebit clar o

1 A magyar nyelv értelmező szótára s. v. *haraszt*. Online: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/h-2E554/haraszt>

2 NAGY, Iván. *Magyarország családai*, vol. V, Pest, 1857, pp. 51–52.

singură familia cu acest nume, oferind și un arbore genealogic al acesteia. Această familie provenea din regiunea vestică a regatului, primul său membru cunoscut fiind Andrei.

Obviously, there was no definite relationship between all these individuals. The rigorous corrections were made by the historian Engel Pál who clearly singled out only one family with this name, also providing a family tree of it. This family came from the western region of the kingdom and its first known member was Andrew.³

The testimonies about Andrew are indirect and can be found in the diploma by which his son Ladislaus Magnus had received a grant from the king⁴. This charter attests that the noble Andrew did not bear the patronymic of Haraszi, but of *Taplanzenthmiclos*. The latter seatment was situated in the Győr county.⁵ The few surviving clues suggest that Andrew had been a small nobleman from this county. His son, Ladislaus Magnus will follow a brilliant career, after which he will end up among the knights of the royal court. For his abilities, among which the knowledge of writing and the Latin language is noticeable, Ladislaus receives several estates from the sovereigns of the kingdom. Sigismund of Luxembourg will give him the *Nagygyator* estate in Pozsony county.⁶

He owned a noble curia on this estate and the available information certifies that it became the first known seat of the family. For Ladislaus Magnus the locality name Nagygyator has become a patronymic, a fact that betrays his new social status. The old name of *Taplanzenthmiclos* is forgotten. But due to his services, Ladislaus Magnus had not the respite to reside permanently at his noble curia. The informations are not very abundant in his case, but it attests the fact that, after the disappearance of King Albert of Habsburg, in the context of the struggles for the crown of the kingdom, he becomes, from the beginning, the faithful subject of the Polish King Vladislav I Jagello and familiars of the powerful Baron John Hunyadi. For his fidelity, it is given by the king, as early as 1440, with the *Dwnaharazth* estate, in Pest county. The written sources attest that on this estate there was a noble curia that became the seat of the family.⁷ It is also from this period that he starts using the patronymic *de Harazth*.

Remaining in the service of John Hunyadi, Ladislaus Magnus becomes his castellan of the Bratislava castle, which he administers until the end of

3 ENGEL, Pál. *Középkori Magyar Genealógia*, Budapest, 1998. s. v. Haraszi.

4 IUSZTIN, Zoltan. Documente medievale din colecția familiei Forgács. In *Analele Banatului* 29 (2021), doc. III., p. 195.

5 CSÁNKI, Dezső. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korába*, vol. III. Budapest, 1897 s.v. Győrvármegye : Helységei Szent-Miklós.

6 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL). DL.59176.

7 KAMMERER, Ernesti (ed.). *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára*, vol. IX. Budapest, 1899, p.184, doc. 142; MNL OL. DL.14955.

1452.⁸ During this period, a son was born to Ladislaus who would follow a brilliant military and political career. Named Francis, he was among the middle children of the family, and the disappearance of his father and the older brothers will propel him into the role of *pater familias* of a family whose patronymic remains Haraszti.⁹

Following in his father's footsteps, Francis carries out an intense activity at the court of King Matthias Corvinus. For the fidelity with which he followed him in the various theaters of military operations, the king named him, at the end of 1479, ban de Severin, offering him or facilitating the acquisition of other noble curias, fortresses and castles.¹⁰ The presence on the battlefield was a fruitful one for Francis Haraszti who thus obtains important sums of money. This is the only way to explain his ability to grant numerous loans in exchange for valuable pledges. Thus, through successive purchases and pledges, he became the owner of the Ceala castle in Arad county and of the domains of Recaș, Târgoviște and Sâlha in Temes county.¹¹

After the disappearance of King Matthias, Francis Haraszti stands among the few wealthy nobles who remained loyal to Prince John Corvinus. Because of his loyalty the prince will offer him the leadership of Bosnia, a task that will prove difficult. Located in the front lines of defense, the castles on the Bosnian border were constantly subjected to Ottoman attacks. Due to this difficult situation, Haraszti gave up the leadership of the castles, abandoning his senior and retired to the court of King Vladislav II. Thus, until the beginning of the 16th century, its presence is signaled in the royal court or in its surroundings.¹² This suggests that the residence of the Haraszti family continued to be the noble curia of Dunaharaszti, even after the death of his first wife Sophia Dóci, respectively the remarriage to Ana Paksi. The first marriage had been a very advantageous one for Francis Haraszti, because his father-in-law Ladislaus Dóci who, in turn, had been ban of Severin, had constantly supported him both politically and materially, giving him access to his estates. The alliance was guaranteed by the hand of his daughter.

Sophia Dóci dies at the end of the last decade of the 15th century. Left a widower with two daughters, Francis Haraszti remarries the widow of the

8 ENGEL, Pál. *Magyarország világi Archontológiája 1301–1457*, Budapest, 1996 s. v. IV. Ispánok : Pozsony; MNL OL. DL.14522; DF.240085.

9 IUSZTIN, Zoltan. In the Corvin's Francis of Haraszth, banus Zewreniensis (I). In IUSZTIN, Zoltan (ed.). *Politics and Society in the Central and South-Eastern Europe (13th–16th centuries)*, Cluj-Napoca : Mega, 2019, pp. 116–117.

10 TÓTH C. Norbert – HORVÁTH, Richárd – NEUMANN, Tibor – PÁLOSFALVI, Tamás. *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók*, Budapest, 2017, pp. 150–151.

11 IUSZTIN, In the Corvin's: Francis of Haraszth, banus Zewreniensis (I), pp. 119–123.

12 IUSZTIN, Zoltan. Domeniul nobiliar Târgoviște (jud. Timiș). In *Banatica* 31 (2021), p.122–123, doc.III–IV; MNL OL. DL.20797; DL.59885; DL.59887; DL.59888.

wealthy nobleman John Chech of Leva. At first sight the marriage would have been considered an indisputable success due to the huge domains and estates that the Lévai clan had owned. The richest was the Levice estate, dominated by an imposing castle. However, most of the estates had been mortgaged, which is why Francis Haraszti had to buy them back.¹³

On the other hand, the marriage with the widow Anne Paksi offered other perspectives. From the previous marriage she had a son who would become Francis' son-in-law. For the moment, however, the young Sigismund ends up under the tutelage of the knight who agrees to buy back part of his pledged inheritance.

At the end of the summer of 1503, following a loan of 27,000 gold florins to his stepson, Francis obtained several estates and part of the castle and domain of Levice.¹⁴

The entire amount had not been offered at once. In the context of the redemption of numerous estates, Haraszti wanted a guarantee, because, apart from the well-known pledge charter, no one and nothing ensured the return of the investments made. However, there is no indication that Francis retreated to the castle of Levice. His itinerary proves that, in the years following the registration of the aforementioned pledge contract, the knight was at the royal court in Buda or was delegated with various missions in the country¹⁵. The curia from *Harazth* was more at his disposal, in this context. As for the new wife, it is possible that Anne Paksi and her minor son did not leave Levice at all.

The confirmation that the family residence had been moved to this castle can be observed in the last decade of the old knight's life. In 1512, at an advanced age of approx. 60 years old, Francis is still surprised by documentary sources as taking an active part in the anti-Ottoman campaign of Voivode John Zapolya.¹⁶ Its itinerary is difficult to surprise because only hints of its presence can be observed. The only certainty regarding his installation in the castle of Levice is provided by the diminishing of his influence at the court of the young King Louis II. After the disappearance of Vladislav II Iagello, Francis sees himself, more and more often, confronted

13 IUSZTIN, In the Corvin's: Francis of Haraszth, banus Zewreniensis (I), pp. 125.

14 Annexes, doc.I.

15 BÁFRAI SZABÓ, László. *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002-1599-ig*, Budapest, 1938, doc. 1221; pp. 318, MAGINA, Adrian. *Acte și documente privitoare la părțile de jos ale Regatului Ungar 1500-1552*, Cluj-Napoca, 2020, doc.15, pp. 45, MNL OL. DL.60073; DL.59936; DL.59941; DL.88943; DL.59961; DL.59965; DL.59969; DL.59970; Archontológia III/1, doc.45; pp. 492, IUSZTIN, Zoltan. În serviciul Corvinilor: Francisc de Harazth, banus Zewreniensis. *Cursus Honorum* (II). In *Banatica* 30/2 (2020), doc.VI; p. 132-133, PESTY, Frigyes. *Krassó vármegye története*, vol. III, Budapest, 1882, doc.365. pp. 487-489.

16 MNL OL. DL.59994.

in the law court by his opponents.¹⁷ These facts suggest that the old knight had left the royal court and retired to his most imposing residence.

Domus thavernicalem

Some interesting testimonies have been preserved which describe the habitation space he owned in the Levice castle. The most vivid testimony about the dwelling inside the castle is left by his third wife, Sophia Bathyani. The exact moment of Anne Paksi's death is not known, the only certainty being that it had preceded the disappearance of her husband. Francis had died in mid-March 1522, having remarried only a year before.¹⁸

Approaching seven decades of life, the old knight joined his destiny with a widow with many children. Like his second wife, Sophia Bathyani had been the wife of a wealthy nobleman named John Gyulai. After the latter's death, Sophia remarries the rich knight, but the luck will soon leave her. She had moved to Levice where, after the death of Francis Haraszti, she became a prisoner. Sigismund Lévai, the knight's son-in-law takes advantage of his father-in-law's death to seize the pledged inheritance. Therefore, the widow is imprisoned to avoid possible inheritance claims.¹⁹

With the help of former familiares of Francis, Sophia Bathyani sends several petitions to the royal court in which she reports on the abuses suffered, the unpaid debts of Sigismund Lévai and the relations within the clan. Perhaps the most interesting information concerns the living space of the old knight and the valuables he had in Levice. In her testimony, Sophia Bathyani claimed that Francisc Haraszti had owned, inside the castle of Levice, a roomy dwelling called *domus thavernicalem*. This space had been a large room located in the eastern part of the Levice dwelling-building. Sophia claimed that the right to the house had been divided, one part going to her and her husband, and the other part to Sigismund²⁰. The division, however, had been made long ago, between Francisc and Anne Paksi on the one hand, respectively the son-in-law Sigismund on the other. This fact proves that the home that her husband owned in Levice was still secured by the old loan. As a result there had been no repartition of the premises at the time of Sophia's arrival. The documents attesting to the pledge had been carefully kept by Haraszti.²¹

Other testimonies proves that in the same *domus thavernicalem* also lived the eldest daughter of the old knight, who had remained a widow.

17 IUSZTIN, Zoltan. Pe urmele unui proces de proprietate. In *Banatica* 34, 2024, (In manuscript).

18 Annexes, doc. I.

19 Slovenský národný archív, fond Hronskobeňadický konvent, fasc. 80, no.11. (hereiafter SNA).

20 Annexes, doc. I; SNA, fond Hronskobeňadický konvent, fasc.101, nr. 52; MNL OL. DF.206104.

21 SNA, fond Hronskobeňadický konvent, fasc.101, nr.52; MNL OL. DF.206104.

Thus, both Francis and his wife, as well as his two daughters, lived with their own family in the housing space in Levice. Moreover, in this residence all the members of the clan relocated their valuables.²² After the death of Anne Paksi, however, the situation changes. By remarrying Francis includes a new member in the clan, who brings with him his own dowry.²³ Despite the changes, there are no indications of housing redistribution.

The habitation space of the old knight included, apart from the mentioned large room, a so called *stubam inferiorem*. Its location was in the same eastern part of the castle. In the testimony of the familiares, even if *aliis domibus* are mentioned, an indication that suggests several rooms, outside the mentioned main room, *una stuba et boltha* is recorded.²⁴ This vaulted chamber corresponds to the *stubam inferiorem* of Sophia's testimony. The familiares give another clue about this room. They state that originally Sofia would have lived in this room: *tu ad prius specialem faceres residentes*²⁵. This clue is not enough to state that the room had been the chamber of the newly married couple. Sophia, on the other hand, had the keys of this room even after Francis' death.²⁶ It was probably her room, it is certain that the adjective *inferiorem* suggests that it was smaller in size.

The clan, however, brought together three families. Sigismund and Haraszi's widowed daughter each had four children, for a total of eight, while Sophia Bathyani is credited with seven children.²⁷ The father of at least four of them had been her first husband, but in the case of the others we do not know the details. Francis cannot be omitted from the context either, but where did all these children live? They were probably crammed into one room. The realities depicted by Ștefan Werbőczy's work, *Tripartitum*, certify that the noble orphans inherited the ancestral estates, in the context of their mother remarrying.²⁸ If such a provision was respected, it means that, after the remarriage, Sophia had not brought her children to the new husband's house. They had remained in the *Wynuycze* castle, where he had previously resided, according to his own account.²⁹ The Vinica castle in Croatia was owned by Prince John Corvinus, so that, at the beginning of the 16th century, it became the property of John Gyulai.

22 „...in domum thavernicalem in dicto castro Lewa habitam, in qua videlicet universe res argentee et alia quelibet specialia bona mobilia eorundem Francisci Harazty et Sigismundi Leway exponentis necnon generose domine Anne, relicte egregii condam Michaelis Paxy, filie videlicet ipsius condam Francisci Harazthy, repositae fuissent et locata.” SNA, fond Hronskobeňadický konvent, fasc. 101, nr.52; MNL OL. DF.206104.

23 Annexes doc. I, III.

24 Annexes, doc. III.

25 Annexes, doc. III.

26 Annexes, doc. I.

27 ENGEL, Pál. *Középkori Magyar Genealógia* s.v. Győr nem 1. Óvári ága 2. tábla: Gyulai.

28 *Tripartitum*, Pars I, art.CXIII. In BAK, János. *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae*, pp. 68.

29 Annexes, doc.III.

The few surviving clues suggest that some of Sophia's children had reached their teenage years, but the status of the youngest remains unclear. In her testimony, the mother does not mention anything about them, the hypothesis of abandonment being the most plausible.

Besides, in the new location the habitation space was not very generous. We remember, however, that the information we benefit from only concerns Francis and not the entire clan. Half of the residential building in Levice belonged to Sigismund, but the documents do not disclose the amount of this „half”, its meaning in medieval texts being a relative one. As a result, he could have more rooms, of different sizes, compared to those attributed to Haraszti. In the era, on the other hand, it was possible to share a single room between two owners. Known situations come from the city of Buda where several dwellings or *domus* were divided. According to the sources, the division was made by delimiting the room. For example, the part facing the street belonged to one owner, while the remaining perimeter belonged to the other.³⁰ Such a division practically offered both owners the right to live in the same room, a fact that raises questions about the organization of the space. It is considered that meals were taken in these living rooms, being the place where all the inhabitants gathered.³¹ In the context where the room was the object of a division, did each of the owners set up a table or did they use the furniture, dishes and household items all in common? In the case of the Haraszti clan, despite the updated division, both the *domus* and the furniture were shared, since the arrival of the new member had not split the family unit. After the disappearance of Francis the situation would change.

The *domus thavernicalem* from Lewa castle therefore had the role of gathering the whole family, being furnished and decorated with curtains or canopies. Sophia mentions *auleaque et peristromata diversa* which could be different fabrics, blankets, canopies and rugs, carpets or other textiles, which are said to have been made of silk. Separately mention *culcitra purpureas* that corresponds to the mattresses and pillows or beddings. Worthy of note is their color, an expensive one associated with majesty and rich nobility. Fabrics dyed purple were expensive, being accessible only to the wealthy. There is no indication that this room was upholstered, the items listed certifying the existence of furniture. There was at least one bed, as evidence indicates that Francis Haraszti had died in this place. The room also had a chimney for heating.³² The accounts, however, do not only cap-

30 BENDA, Judit. A negyedik negyed. Városi paloták a középkori Budán. In KÁDAS, István – SKORKA, Renáta – WEISZ, Boglárka (ed.). *Márvány, tárház, adomány. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, Budapest, 2019, pp. 466.

31 BENDA, A negyedik negyed, pp. 466.

32 Annexes, doc. I: In qua quidem domo thavernicali caminus haberetur.

ture its role as a hall or living room, but also its use as a storage space. As the name suggests, the room housed most of the clan's valuables, listed quite meticulously.

The wardrobe of the family, in the composition of which it existed *vestes quamplurimas sericeas* was also rich.³³ About the clothes preferred by the Hungarian nobles who were sent on diplomatic missions, it is mentioned that they were of purple color, being made of satin or velvet. The Italian ambassadors who met them remembered that the Hungarian barons wore expensive clothes, made only of silk. As accessories, they had gold chains, and on their heads, some wore gilded polings.³⁴ Analyzing these descriptions, we notice that the wardrobe of the family is closer to that found in the case of the barons.

No space for personal hygiene is indicated, instead Sophia lists some utensils used for this purpose. It recalls *lagenas lavatoriaque et pelves, scutellas, discos, coclearia argentea*, vessels that would correspond to washing jugs, dishes, basins and similar utensils. The testimony is important because it proves that personal hygiene was not neglected, even if it was not dedicated to its own location. The examples found in the city of Buda attest that the main room of a house was whitewashed and decorated, benefiting from abundant furniture: tables, chairs, various cupboards, but also furniture provided for hygiene. The basins were fixed on wooden supports, to facilitate washing.³⁵ Sophia also testifies that the hygiene containers were in the same main room *domus thavernicalem*.

The barons' appetite for valuables, observed by the Italian ambassadors, is also confirmed in the Haraszti clan. In Francis's home there were many jewels and expensive objects, specifically gilded cups, silver cutlery, coins and other gold and silver ornaments. Sofia also lists jewelry: *iocalia ornamenta capitis, torques, catenas aureas*.³⁶ Contemporary testimonies record the fact that Princess Anne Jagello, daughter of King Vladislav II, wore gold cords. Her jewelry has been inventoried several times, highlighting different types of ornaments. One of the inventories shows the jewels acquired up to the same year 1522, when Francis' widow detailed her collection of precious objects. Princess Anne inventory contained 73 pieces of jewelry: necklaces, strings of pearls, rings, chains, bracelets etc. The pieces are briefly described, and the precious stones are presented separately. Sometimes their provenance is also indicated, in the case of a few

33 Annexes, doc. I: In qua quidem domo thavernicali caminus haberetur.

34 BENISCH, Artur. Marino Sanuto „Diarii”-jének magyar művelődéstörténeti vonatkozásai. In Művelődéstörténeti értekezések 9/1903, pp. 45.

35 BENDA, A negyedik negyed, pp. 466.

36 Annexes, doc. I.

objects the *siebenburgish* mention is kept.³⁷ The different origin of these jewels proves that they had been given to the princess. Moreover, among the nobles there was a custom of giving gifts to women, especially jewelry. At the same time, Princess Anne's inventory indicates that some of the precious stones had not been mounted on jewelry, being only components for ornaments that were to be made.³⁸

Although not detailed, Sophia's inventory confirms the affluence of the Haraszti family whose collection of jewels and valuables rivaled the prized possessions of a princess. For comparison we can analyze other examples. The chronicler Szerémi György had, at some point, made a scrupulous inventory of the assets of the Majteni family, resident in the region close to the Levice castle. His record lists various jewels namely 35 gold rings, 4 pendants, 4 gold chains, 3 gold and 24 silver cups, six carpets, four ermine skins and gilt furniture.³⁹ Without going into detail, we assume that among the many rings there were also specimens set with precious stones. Francis Haraszti had owned and worn such rings, his collection also including precious stones: *gemmas, margaritas, lapides pretiosos*.⁴⁰

According to Sophia, all these jewels and valuables were in the *domus thavernicalem* and were confiscated by Sigismund's familiares. Unfortunately, she does not provide any information about the furniture, fabrics or valuables that would have been in the *stubam inferiorem*, which implies that this room had been integrated into Haraszti's habitation space, whose main living room was the *domus thavernicalem*.

Cartographic documents such as drawings of the castle made in the second half of the 16th century and the following indicate that the habitation space of the knight from Levice offered a majestic view of the urban settlement, located in the vicinity of the castle. Francis was thus a true senior whose imposing presence was visually impossible to ignore by the inhabitants of the urban settlement. Of course, not all of them were familiares or subordinate to him, but it was clear to everyone who was the main master of the place.

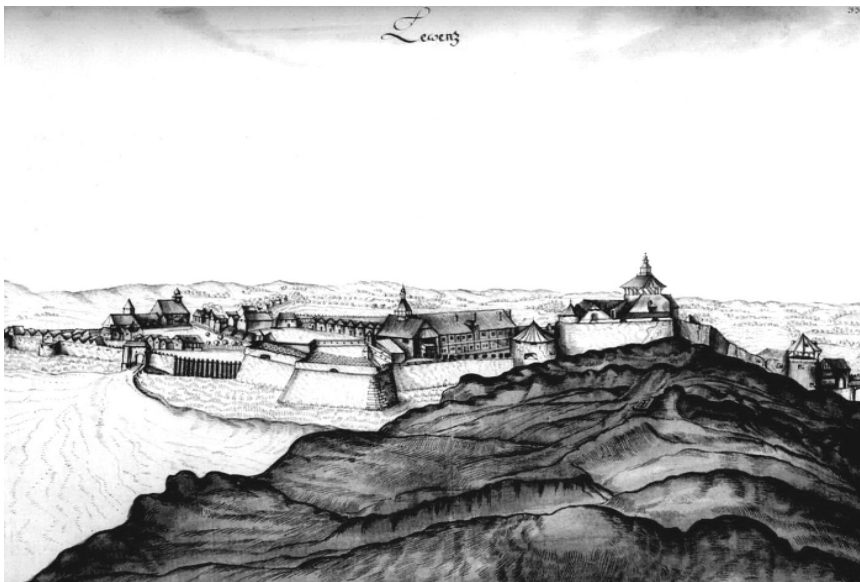
Two drawings from 1658 show a view of the fortress from the north-east and the south, respectively. Although they were made more than a century and almost four decades after Haraszti's disappearance, and in the meantime, an imposing Renaissance noble curia had been built to the south of the castle, the drawings prove that the residential block domina-

37 HAUSENBLASOVA, Jaroslava – KUBIKOVA, Blanka. Jewellery and precious objects in the formation of Habsburg family relationships. Anne of Bohemia and Hungary (1503-1547) and her inventories. In *Journal of the History of Collections*, 35/1, 2023, pp. 24-25.

38 HAUSENBLASOVA, Jaroslava – KUBIKOVA, Blanka. Jewellery and precious objects, pp. 24-25.

39 REISZIG, Ede. Bars vármegye története. In BOROVSKÝ, Samu (ed.), *Bars vármegye*, Budapest, 1903, pp. 336.

40 Annexes, doc. I.

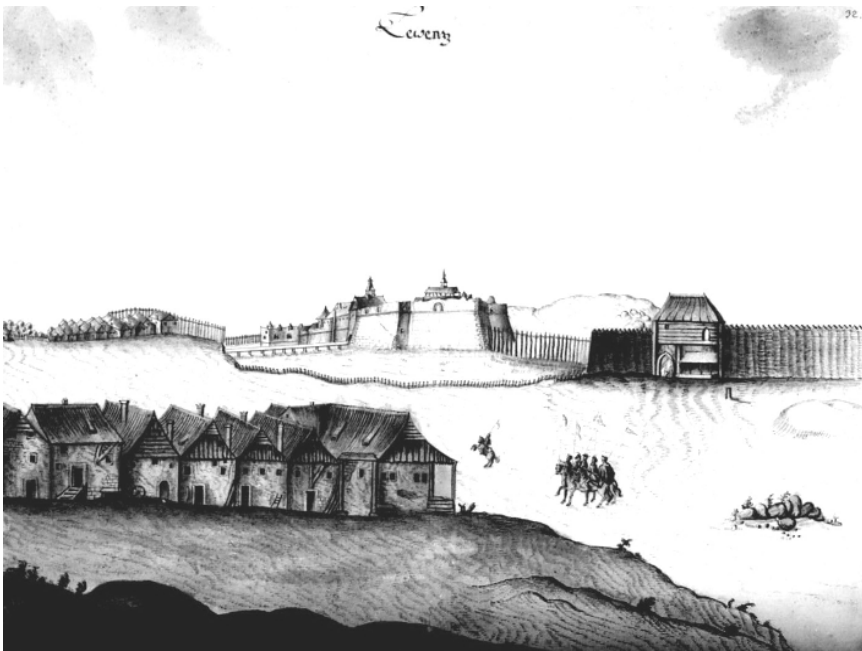
Levice castle and its urban settlement in 1658 (view from north-east)
Source: KISARI BALLA, György. *Karlsruhei térképek a török háborúk korából*,
Budapest, 2000, pp. 141, 454-455

ted the northern and northwestern horizon of the urban settlement. From his *domus*, oriented to the southeast, Francis Haraszti could not only see the tower of the old parish church, later re-consecrated with the patron saint Michael the Archangel, but the entire urban settlement.

The ephemeral fate

Sophia Bathyani's descriptions of the habitation in the Levice castle had not been aimed at posterity. Left a widow and dispossessed of her rights, she demanded justice from the king, claiming her due rights. Sophia claimed that the value of her dowry amounted to 12,000 gold florins, represented especially by the jewels listed. But the value of the mortgage and the estates that had belonged to Francis Haraszti was staggering. The son-in-law Sigismund Lévai allegedly owed his father-in-law 140,000 gold florins.⁴¹ Included in the huge amount is Sophia's dowry, in fact her dowry brought to Levice, after her marriage to Haraszti. The remaining sum of 128,000 gold florins is also difficult to justify, even if the widow's petition carefully lists all the mortgaged estates and villages. In this value would

⁴¹ Annexes, doc. I.

Levice castle and its urban settlement in 1658 (view from south)

Source: KISARI BALLA, György. *Karlsruhei térképek a török háborúk korából*, Budapest, 2000, pp. 141, 454–455

have been found the villages of the castle of Levice and all the estates in the counties of Hont, Bodrog, Nograd and Tolna which together counted three fairs and possessions in 58 villages, together with their movable goods and animals. To these was added the pledge represented by Haraszi's *domus* in the castle of Levice, namely all the jewels, money and valuables that he had brought here.⁴²

Although, at first glance, this value seems like a poor representation of a widow robbed of both her dowry and her deceased husband's inheritance, the listed pledges and assets are numerous. If the amount resulted from Francis's very careful calculations, then the debt would have reflected a real state of affairs. It thus becomes undeniable, the reason why he administered, together with Sigismund, the inheritances of the Cheh of Leva barons. Moreover, the widow claimed that, after the marriage, she would have been, in turn, installed in the mentioned pledges.⁴³ The widow does not list other mortgaged estates, in which context, if the entire debt

⁴² Annexes, doc. I.

⁴³ Annexes, doc. I.

had been calculated by Haraszti, then she had omitted his domains in the counties of Arad, Temes or the Lugoj district, respectively the estates in the county of Pest and from Transylvania. Of course these omitted estates had been sold to the heirs before Francis remarried. The sums retained on the contracts since then, even if they had not been indicative, could not be and were not covered by his heirs. A few years later the situation suddenly changes. The claims of grandson Gregor Haraszti on the division of several domains could not be the only reasons why Francis decided to remarry, at an advanced age. There were voids within the clan, after the disappearance of his daughter Ecaterina.⁴⁴ Remaining a widower, the son-in-law Sigismund Lévai had the possibility to remarry, a fact that could cause the displeasure of his father-in-law, who had made many efforts to preserve the unity of the clan. Although we can speculate as to the nature of the dissension, a rift was occurred between the two.

It is certain that his widow, Sophia Bathyani, never came into possession of the requested sum of the pledges. At most, she could get a fourth of the value of her late husband's domains, in successful negotiations. In front of the value of the debt he imputed to Sigismund Lévai, including the authorities, they were skeptical. Under these conditions, Sophia Bathyani was only left with the hope of recovering her dowry, the goods indicated in the complaint, with the value of 12,000 gold florins. Otherwise, any compensation would have been limited to movable property or animals and only small amounts would have been awarded in coins. Regarding the domains and estates, they were divided fraternally among Haraszti's descendants. As part of the negotiations between the heirs, his widow is not recorded.⁴⁵

44 MNL OL. DL.60070.

45 MNL OL. DL.86568.

apud Martinák, Matúš, *Najstaršie vyobrazenie a plán Levíc*, In *Zprávy památkové péče* 81/3 (2021), p.295.

Annexes

I

Louis , King of Hungary, orders the chapter of Buda to summon Sigismund Lévai to court against Sophia Bathyani, the widow of Francis Haraszi, being accused of occupying the domain of the Lewa castle, the dwelling inside the castle with all the related goods, the claimant's damages amounting to 140 thousand fl. gold.

1522, may 12, Buda

Transumpt in the charter MNL OL. DL. 23633.

Ludovicus, Dei gratia, rex Hungarie et Bohemie etc., fidelibus nostris capitulo ecclesie Budensis salutem et gratiam, expositum est nobis in persona generose domine Sophie de Batthyan, relicte egregii condam Francisci de Harazth, quod cum superiori anno ipsa domina exponente, prefato Francisco de Harazth ritu Sancte Romane Ecclesie matrimoniali federe nupssiset, tunc consummato matrimonio licet. Idem Franciscus de Harazth eandem dominam exponentem veluti consortem suam legittimam, in dominium directe et equalis medietatis totalis castri Lewa nominati in comitatu Barsiensi habiti ac medietatum possessionum consimiliter Lewa necnon Kelechen, Podlosan, Kezy, Solymos, Bars, Chetherthewkhely, Mohy, Gyewrewd, Thehel, Pathy, Lewd, Warad, Lezk, Kyszeche, Naghzeche, Nagyod, Olwar, Lodan, Saro et Mykola in Honthensi, Barsiensi, item Baath, Almas, Gykes, Magofalw, Pochawilla, Fegywernek, Keer, Wyvar, Lyso, Thezeer, Chank, Thoth Baka, Bagonya et Thopla in Honthensi, item Paztho, Wamos Mykola, Zakalos, Perewchen, Loonth, Worsan et Zalaba vocatarum in eodem Honthensi, item Jenew, Zakolya in Newgradiensi ac Thothfalw, Wanna, Chomoklya, Kyskewlewd, Naghkewlewd, Awatho et Batthyan in de Bodrog, item Kewbly, utriusque Bykad, Kereklygeth, Zalathna, Maroch, Zorozlo, Hyllye, Sybreth et Zemesfalw appelatarum in Tholnensi comitatibus existentetium habitatum universorumque aliorum opidorum, villarum, possessionum, prediorum, portiorumque et iurium possessionariarum ad idem castrum Lewa de iure pertinentes, pre manibus eiusdem Francisci de Harazth vigore cuiusdam fassionis literas per magnificum Sigismundum filium condam Iohannis de Lewa predicta, in certa pecuniarum summpmam sibi titulo pignoris facte existente et habite induxerit atque collocaverit. Et ipsa domina cum eo pariter in reali ac pacifico dominio huiusmodi medietatis castri ac pertinentiis eiusdem prenarratarum usque ad obitum dicti condam Francisci de Harazth libere pacificeque perstiterit, ac idem

Franciscus simulcum annotata domina exponente in ipso castro Lewa castellanum ac provisorem, peditesque et famulos necnon domum thavernicalem penes quandam stubam inferiorem, a plaga orientali existentem, in qua idem Franciscus Harazthy, divina volente clementia, vitam suam finivisset temporalem adiacentem. In qua quidem domo thavernicali caminus haberetur aliis etiam domos ipsis aptas et congruas atque decentes, iuxta divisionem viventes adhuc et in humanis agentes generosa Anna de Pakos, matre ipsius Sigismundi, inter ipsum Franciscum de Harazthy, dominamque Annam priorem consortem eiusdem ab una ac iamfatum Sigismundum Leway partibus ex altera factam seorsum deputatas seorsum in pertinentiis vero eiusdem castri ac medietatum eorundem pertinentiis pro recolligentes et exigentes administrandisque proventibus et obventionibus distinctim atque separatim a prefato Sigismundo filio dicti condam Iohannis de Lewa factores habuerit et tenuerit, universosque fructus et cunctas utilitates predeclaratarum eorundem et earundem medietatum libere et sine quavis contradictione perceperit. Atque ipsa domina diversas et quamplurimas res suas aureas ac argenteas atque sericeas et pecunias paratas necnon iocalia ornamenta capitis, torques, annulos aureos cum lapidibus pretiosis decoratos aliaque supellectilia domus alias etiam res satis pretiosas in toto summam duodecium millium florenos auri valens ad predictum castrum Lewa introduxerit easdemque et eadem ad predictam domum ipsius condam Francisci de Harazth et consequenter eiusdem domine exponente thavernicalem ubi idem condam Franciscus de Harazth universas res suas aureas et argenteas sericeasque ac similiter annulos aureas, torques, cathenas aureas, cupas deauratas, lagenas lavatoriaque et pelves, scutellas, discos, coclearia argentea, item culcitra purpureas et alias nonnullas sericeas res auleaque et peristromata diversa, item gemmas, margaritas, lapides pretiosos, vestes quamplurimas sericeas nonnullaque supellectilia et clenodia domus, argentum etiam et aurum, conflatum in certis massis ad instar placentarum habitum, universas denique alias res et pecunias paratas, tam in auro quam in monetis prefatam dominam Sophiam ex laudabile iure et consuetudine huius regni devolutas et condescensas reposuisset, locassetque et conservasset, reposuerit ac recluserit et iuxta beneplacitum suum ipsa domina ad conservandum collocaverit. Tamen circa festum beati Gregorii pape proxime preteritum prelibato Francisco de Harazth, divino iudicio sic volenti, emedio sublato, mox et immediate prenominitus Sigismundus de Lewa ignoratur unde motus, quorum ve consilii fretus atque usus ad prescriptam domum ipsius condam Francisci de Harazth et subsequenter eiusdem domine exponente thavernicalem, penes prescriptam stubam existentem, castro in eodem Lewa ut prefertur habitam, in qua scilicet domo thavernicale prescripte pecunie et alie res

mobiles tam eiusdem condam Francisci Harazthy, domini et mariti sui, quam etiam ipsius domine exponente proprie superius devotate modo premissis recluse et reposite fuissent et cuius claves tam ipsius stube, quam etiam domus thavernicalis apud ipsam dominam exponentem vivente ipso Francisco Harazthy et etiam tempore obitus sui extitissent et post obitum eiusdem Francisci remansissent nuncque apud manus ipsius domine exponente clavis domus thavernicalis haberetur. Contra omnem voluntatem et scitum annuentiamque ipsius domine exponente, per nobiles Franciscum More provisorem curie et Ladislaum Peres de Eghhazasdersenye castellanum in altera medietate sive portione ipsius Sigismundi in dicto castro Lewa existente constitutos quandam seram apponi ac eam sigillio suo consignari fecisset et deinde eandem dominam exponentem mulierem veluti mestam meroreque plenam ac rebus suis eo tunc invigilare consulereque munis sufficientis, prenominatus Sigismundus de Lewa non contentus appositione sere et consignatione sigilli sui cum maximis territationibus atque comminationibus penes sigillum suum etiam sigillum ipsius domine exponente apponere coegisset et per hoc ipse Sigismundus de Lewa eandem dominam exponentem prescriptis universis rebus tam eiusdem domine exponente propriis que etiam prefati condam Francisci de Harazth, domini et mariti sui, per eius mortem in ipsam dominam exponentem de iure et consuetudine huius regni devolutis et redactis privasset manus potestatemque eiusdem domine exponente de illis penitus excludendum per quod dominium earundem rerum et bonorum sibi ipsi usurpasset, eandemque dominam exponentem ab usu et possessione dispositioneque earundem rerum per omnia cohibuisset ac liberum aditum in ipsam domum thavernicalem pro ut vivente prefato condam domino et marito sui habuisset sibi ademisset et in eam intrare ac de eisdem rebus suis tam propriis que etiam in ipsam condescens agere et disponere non promississet nec permitteret modo quo preter omnem viam iuris ipsam dominam ab inde secludendum et illas pro se ipso retinendum universas insuper res allodiales sepefati condam Francisci de Harazth et per consequentis ipsius domine exponente puta boves, oves, porcos, vaccas et cetera iumenta et pecora in diversis allodiis predicte medietatis pertinentiis dicti castri Lewa existentes, de manibus et potestate eiusdem domine exponente simulcum prenarrata medietate predictorum opidorum, villarum, possessionum, prediorumque et iurium possessionariarum ad predictum castrum Lewa ut promittitur de iure pertinentibus pro se parimodo usurpasset et usurpando occupasset occupativeque et usurpative teneret et conservaret etiam de presenti. In quibus omnibus premissis demptio, facte potentiarie perpetratione ipsi domine exponente plusquam centum et quadraginta millium florenos auri dampna intulisset, preterea familiares ipsius domine exponente speciales

et maxime eos qui in negociis ac serviciis eiusdem domine exponente curam agere deberent ex predicto castro Lewa exclusisset nec eosdem preter quendam approdianum suum ad idem castrum Lewa intrare et ergo ipsam dominam accedere permetteret etiam modo potentia mediante in preiudicium et dampnum prenominata domine exponente valdemagnum. Cum autem iuxta constitutionem universorum dominorum prelatorum ac baronum regnique nostri nobilium in dicta et conventionem eorum generali pro festo beate Elizabeth vidue proxime preterito, Bude de mandato nostro regio celebrata factam ac per maiestatem nostram roboratam universe actus potentiarii a festo beate Margarethe virginis et martiris novissime transacto a tempore scilicet motionis expeditionis generalis contra Thurcos per maiestatem nostram instaurate per quoslibet et contra quoslibet iam illati et commissi et decetero quoque durante huiusmodi expeditione inferentes atque commitentes ad instar brevis brevium evotionum iuxta loci tamen litigantes distantiam adiudicare debeant et terminari pro eo fidelitati vestre harum serie firmiter precipientes mandamus, quatenus acceptis presentibus alias literas nostras preceptorias annotato Sigismundo Leway sonantes pro parte prefate domine Sophie exponente emanatas cum presentibus vobis exhibente per vestrum testimonium fidedignum eidem exhiberi et presentari faciatas qui se personaliter reperiri poterit et in termino ipse prefixo coram nostra personali presentia se comparitur allegaverit, benequedam alioquin de domo habitationis sive solite sue residentis amoneat eundem dicatque et comittat eidem verbo nostro regio ut ipse tertio die a die datarum presentium sibi fiende computando eo quod ipse Sigismundus de Lewa personaliter hic Bude nunc constitui prohibetur coram nostra personali presentia prenotata personaliter vel per procuratorem suum legitimum modis omnibus comparere debeat et teneatur. Certificantes eundem ibidem ut sive ipse termino in predicto coram prefata nostra personali presentia compareat sine non eadem ad partes comparentes instantiam id faciet in premissis quod dictaverit et ordo iuris et post hec huiusmodi amonitionis sew exhibitionis seriem ut fuerit expediens, terminum ad predictum nostre personali presentie antedictae fideliter rescribatis.

Datum Bude, feria secunda proxima post festum beate Stanislai episcopi et martiris anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo secundo.

II

Louis, King of Hungary, orders Sigismund of Lewa to appear at the court of the King's personal presence against Sophia Batyani, widow of Francis Haraszti.

1522, may 12, Buda

Transumpt in the charter MNL. OL. DL. 23633.

Ludovicus, Dei gratia, rex Hungarie et Bohemie etc., fidei nostro magnifico Sigismundo de Lewa, salutem et gratiam, mandamus fidelitati vestre harum serie firmiter quatenus acceptis presentibus tertio die a die datarum presentium, vobis fiende computando, coram nostra personali presentia absque ulteriore procrastinatione personaliter vel per procuratores vestros legitimos ad contenta querimoniarum generose domine Sophie de Batthyan, relicte egregii condam Francisci de Harazth, in aliis literis nostris exhibitoriis et ammonitoriis fidelibus nostris honorabili capitulo ecclesie Budensis sonantes pro parte eiusdem domine Sophie exponente emanatas, declaratarum de iure responsitur, ab eademque nostra personali presentia finalem deliberationem ac debite iustie complementum recepturum, ...⁴⁶ modis omnibus debeatis et teneamini, nam aliter certi sitis, quod si secus facere attemptaveritis dicta nostra personalis presentia, id faciet in premissis quod dicto [ordo] iuris et secus nulla ratione facturi, presentibus perlectis exhibenti restitutis.

Datum Bude, feria secunda proxima post festum beate Stanislai episcopi et martiris, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo secundo.

III

Steven Bathori, the palatine of Hungary, general captain and deputy of the king, orders the widow Sophia Batyani, as a result of the complaints of the former familiares of Francis Haraszti, regarding the jewels and valuables stolen from the castle of Levice, by the familiares of Sigismund de Lewa and Anne, Haraszti's daughter, to appear to the trial of the royal court.

1522, may 12, Buda

Slovenský národný archív, archív mesta Bratislavy, fond Svätobeňadický regnikolárny archív, 1669, lad.160, fasc.55, nr.19. original; Photocopy: MNL. OL. DF.205731.

Stephanus de Bathor, regni Hungarie palatinus et iudex Comanorum, comes Themesiensis et eiusdem regni Hungarie capitaneus generalis

⁴⁶ Illegible.

necnon serenissimique principis et domini domini Ludovici, Dei gratia, Hungarie et Bohemie, etc., regis domini nostri generosissimi, impresentiarum in absentia sue maiestatis, locumtenens, generose domine Sophie de Bathyan, relicte egregii condam Francisci de Harazth, salutem cum honore.

Dicitur nobis in personis nobilium Nicolai de Dresnyk, alias provisor curie ac Iohannis More de Besse pridem castellani egregii condam Francisci Harazthy in dimidietate castri Lewa necnon Benedicti Zylwa de Kereslen alias similiter officialis eiusdem condam Francisci Harazthy, tunc per ipsum in portione sua possessionaria in possessione Sarfew vocata, partim in Nittryensi, partim vero in Barsiensi comitatibus existentes habita, constituti qualiter tu domina Sophia hiis diebus preteritis ignoratur qua ratione in detrimentum honoris et evidens periculum ipsorum exponentes preter omnem eorum demeritum quandam contra ipsos exponentes nobis porrexisses querimoniam ut videlicet ipsi exponentes ea fide et fidelitate qua tibi domine scilicet eorum sincere debuissent posthabitas egregio Sigismundo de Lewa et generose domine Anne relicte egregii condam Michaelis de Pakos adherentes, ex propria commissione specialique mandatis eorundem Sigismundi Leway et domine Anne, relicte dicti condam Michaelis de Paxy assumptis penes a se nobilibus Francisco More de Keer provisoro curie et Ladislao Peres de Eghhazasdersenye castellano Sigismundi Leway per ipsum in altera medietate pretacti castri Lewa constitutis manibus violentis et potentialiter ad domum thavernicalem prelibati condam Francisci Harazthy in eosdem castro habitam veninetes ubi universas res aureas et argenteas sericeasque ut puta anullos, torques, catenas aureas, cuppas deauratas, lagenas lavatoriaque et pelves, scutellas, discos, coclearia argentea, item culcitrae purpureas et alias nonnullas sericeas auleasque et peristromata diversa item gemmas, margaritasque, lapides pretiosos, vestes etiam quamplurimas sericeas et alia quolibet suppellectilia et clenodia domus, argentum etiam et aurum conflatum in certis massis ad instar placentarum habitum universas denique res et pecunias paratas prelibati condam Francisci Harazthy tam in auro quam in monetis argenteis antiquis ibidem repositas et locato pro annotatis Sigismundo Leway et domine Anne, relicte condam Michaelis de Pakos usurpando retinuissent excludendo te de eisdem medietatibus antedictarum universarum possessionum et iurium possessionariorum, thvernacalique et aliis domibus prelibati condam Francisci Harazthy in dicto castro Lewa habitis demptis dumtaxat una stuba et boltha in quibus videlicet tu ad prius specialem faceres residentes preterea quamplurimas etiam oves, porcos, boves arabiles, vaccas, equos equatiales et alias universas pecudes et pecora, item fruges et vina complurima cunctaque alia bona mobilia sepefati condam Francisci Harazthy in diversis

locis existentes et habita simulcum universis literis et literalibus instrumentis factum cunctorum aliorum castrorum, oppodorum, possessionum, portionumque et quorumlibet iurium possessionariarum priorum prelibati condam Francisci Harazthy tam emptitorum quam hereditarium ubivis existentium et habitorum demptis quibusdam literis impignoratitiis factum predictarum medietatum castri Lewa et quarundam possessionum tangentes et concernentes aliis per prelibatum condam Franciscum Harazthy ipso adhuc uniente manibus tuis, ut dixisses assignatis, item universas iterum res aureas et argenteas atque sericeas videlicet torques consimiliter catenasque ac anulos aureos, lapides pretiosos, vestes gemmatas et alia quevis clenodia domus tue, aliis per te post consumationum matrimonii cum eodem condam Franciscum Harazthy contracti de castro Wynuycze illuc ad predictum castrum Lewa tecum adducta plusquam ad valorem duodecim milia florenis se extendentem protunc in dictis domo thavernicali et aliis domibus prelibati condam Francisci Harazthy in eodem castro Lewa premittitur habitis sicut domine reportas et locatas similimodo prelibatis Sigismundo Leway et domine Anne relicte retinnivissent atque occuppassent a te easedm et eadem penitus alienari satagendo in quibus tibi dempta facti potentiarie perpetratione plusque centrum et quadraginta milia florenis auri dampna intulissent potentia mediante. Cum tamen iidem exponentes tibi nunque in aliquo iurati fuissent quequidem verba diffamatoria per te ut premittitur modo predicto prolata et exposita iidem exponentes ob audire et silentio pertranssire volentes se ipsos de eisdem verbis contra honorem ipsorum prolatis et expositis coram nobis tamque locumtenens regie maiestatis iuxta morem et consuetudinem curie regie maiestatis militarie in talibus fieri solitam expurgare vellent. Rogamus itaque vos ferie presentium et nichillominus in persona et autoritate prefati domini nostri regis qua fungimur vobis committimus et mandamus quatinus habita presentium notitia sexto die a diei exhibitionis presentium tibi ex hinc fiende computandum coram nobis ubicunque Deo duce pro tunc constituemur personaliter et non per procuratores modis omnibus comperere debeatis et teneamini rationem de premissis reddituros, cartificantes vos quod si termino in eodem iam ut prefertur vobis prefigendi coram nobis personaliter comparere nolueritis vel neglexeritis aut quoquomodo recus averitis extunc nos ad comparitionem et instantiam prenominatorum exponentes id faciemus in premissis quod dictaverit ordo iuris curie regie maiestatis militarie, secus igitur non facturi, presentibus perlectis exhibendi restitutis.

Datum Bude, feria secunda proxima post festum apparitionis beati Michaelis arhangeli, anno Domini millesimo quingentesimo vegesimo secundo.

Below the text, on the left margin and on the back, its find the answer of the convent of Saint Benedict in Gron.

On the back side: Executio facta est feria quarta ante Sophie (14 may), testimonio conventus, frater Caspar, sacerdos reporta personalis dixit que personaliter non comperabit sed per procuratorem suum legitimum vult comperere et respondere ammoneat eandem et comisit eidem verbo vestre maiestatis vt ipsa sexto die a diei exhibitionis prenarratis.

IV

The chapter of Buda reports to the king, to his order from 12 of may, that he summoned Sigismund Lévai on his house in Buda, on Zombathely street.

1522, may 13, Buda

MNL. OL. DL. 23633, original

Serenissimo principi domino Ludovico, Dei gratia, regi Hungarie et Bohemie etc., domino eorum generosissimo, capitulum ecclesie Budensis, oro suffragia devotarum vestra directas reverentia qua decuit recepisse, quarumquidem litterarum unius videlicet exhibitoriam tenor talis est: *(follows the king's order of May 12 addressed to the Buda chapter)*

Alterius vero videlicet preceptorie continentis verbalis est hec: (follows the king's order of May 12 addressed to Sigismund Lévai).

Nos itaque mandatis vestre serenitatis in omnibus obedientes ut tenemur, nostrum hominen videlicet honorabilem magistrum Paulum de Pald, socium et concanonicum nostrum ad premissa fideliter exequenda, nostro pro testimonio fidedignum duximus detinendum,⁴⁷ qui tandem exinde ad nos reversus nobis retulit eo modo, quod ipse feria tertia proxima post dictum festum beati Stanislai episcopi et martiris, prescriptas literas ipsius vestre serenitatis preceptorias prenotato Sigismundo Leway, Bude in domo sua in theatro Zombathhel nuncupata habita, personaliter reperto exhibuisset et presentasset, ammonuisset eundem⁴⁸ dixissetque et commisisset eidem verbo vestre serenitatis, ut ipse tertio die exhibitionis dictarum earundem literas vestre serenitatis exhibitorias et ammonitorias computandum coram vestram personali presentia prenotata, personaliter vel per procuratorem suum legitimum....⁴⁹ eundem ibidem et sive ipse termino in predicto coram prefata vestra personali presentia compareat sive non, eadem ad partis comparentis instantiam id faciet in premissis quod dictam...⁵⁰

47 Completion as appropriate.

48 Illegible text.

49 Illegible text.

50 Illegible text.

Datum eodem die exhibitionis et amonitionis predictae, anno Domini supradicto.

On the back side: Personali presentie regie maiestatis. Magnifico Sigismundo de Lewa contra generosam dominam Sophiam de Batthyan, relictam egregii condam Francisci de Harazth ad terminum prescriptum, exhibitionis et amonitionis.

Other hand: Causalites in negotii Sigismundi Levaj contra relictam Francisci de Harazt.

Primary Sources

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), DL 59176; DL 14522; DL 14955; DL 20797; DL 23633; DL 59885–59888; DL 59936; DL 59941; DL 59961; DL 59965; DL 59969–59970; DL 59994; DL 60070; DL 60073; DL 86568; DF 205731; DF 206104; DF 240085; DL 88943.

Slovenský národný archív (SNA), fond Hronskobenadický konvent, fasc. 80, č. 11; fasc. 101, č. 52.

Archív mesta Bratislavy, fond Svätobeňadický regnikolárny archív, 1669, lad. 160, fasc. 55, nr. 19.

Secondary Literature

BÁFRAI SZABÓ, László. *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig*. Budapest, 1938.

BENDA, Judit. A negyedik negyed. Városi paloták a középkori Budán. In KÁDAS, István – SKORKA, Renáta – WEISZ, Boglárka (eds.). *Márvány, tárház, adomány. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest: 2019, pp. 455–470.

BENISCH, Artur. *Marino Sanuto „Diarii”-jének magyar művelődéstörténeti vonatkozásai*. In *Művelődéstörténeti értekezések* 9. Budapest : Pátria, 1903, pp. 45.

CSÁNKI, Dezső. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Vol. III. Budapest, 1897.

ENGEL, Pál. *Középkori Magyar Genealógia*. Budapest, 1998.

ENGEL, Pál. *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. Budapest, 1996.

HAUSENBLASOVÁ, Jaroslava – KUBÍKOVÁ, Blanka. Jewellery and precious objects in the formation of Habsburg family relationships. Anne of Bohemia and Hungary (1503–1547) and her inventories. In *Journal of the History of Collections* 35/1 (2023), pp. 24–25.

IUSZTIN, Zoltan. Documente medievale din colecția familiei Forgács. In *Analele Banatului* 29 (2021), pp. 195.

- IUSZTIN, Zoltan. Domeniul nobiliar Târgoviște (jud. Timiș). In *Banatica* 31 (2021), pp. 122–123.
- IUSZTIN, Zoltan. În serviciul Corvinilor: Francisc de Harazth, banus Zewreniensis. *Cursus Honorum* (II). In *Banatica* 30/2 (2020), pp. 132–133.
- IUSZTIN, Zoltan. In the Corvin's: Francis of Haraszth, banus Zewreniensis (I). In IUSZTIN, Zoltan (ed.). *Politics and Society in the Central and South-Eastern Europe (13th–16th centuries)*. Cluj–Napoca: Mega, 2019, pp. 116–125.
- IUSZTIN, Zoltan. Pe urmele unui proces de proprietate. In *Banatica* 34 (2024), (In manuscript).
- KAMMERER, Ernesti (ed.). *A zichi és vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*, vol. IX. Budapest, 1899.
- KISARI BALLA, György. *Karlsruhei térképek a török háborúk korából*. Budapest, 2000.
- MAGINA, Adrian. *Acte și documente privitoare la părțile de jos ale Regatului Ungar 1500–1552*. Cluj–Napoca, 2020.
- NAGY, Iván. *Magyarország családai*. Vol. V. Pest, 1857.
- PESTY, Frigyes. *Krassó vármegye története*. Vol. III. Budapest, 1882.
- REISZIG, Ede. *Bars vármegye története*. In BOROVSZKY, Samu (ed.). *Bars vármegye*. Budapest, 1903.
- TÓTH, C. Norbert – HORVÁTH, Richárd – NEUMANN, Tibor – PÁLOSFALVI, Tamás (eds.). *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók*. Budapest, 2017.
- WERBŐCZY, István. *Tripartitum*. Pars I, art. CXIII. In BAK, János M. (ed.). *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae*. Budapest, 1989–1992, pp. 68.

Dr. Zoltan Iusztin

The National Museum of Banat in Temesvar
Romania
iusztin.z@gmail.com

UHORSKÁ KRÁĽOVSKÁ MIESTODRŽITEĽSKÁ RADA A VYMENOVANIE ALBERTA SASKO–TEŠÍNSKEHO ZA UHORSKÉHO MIESTODRŽITEĽA

MICHAL FRANKO

THE HUNGARIAN ROYAL LIEUTENANCY COUNCIL AND THE APPOINTMENT OF ALBERT OF SAXONY–TESCHEN AS THE HUNGARIAN VICEROY: The presented study outlines the establishment and functions of the Hungarian Royal Lieutenancy Council and highlights the activities of Duke Albert of Saxony–Teschén in his role as the Hungarian viceroy and the president of this council. Duke Albert ranks among the prominent figures of Central European history of the 18th century. The introductory part of the study describes the Lieutenancy Council itself – its foundation, composition, operation, authority, and related aspects. The second part of the study focuses on the reasons for Albert's arrival in Vienna, his establishment at the Viennese court, as well as his career in the army and in the position of viceroy. Over time, Albert gained considerable favor with Empress Maria Theresa and gradually established himself firmly within the Habsburg court. He obtained important military and state positions and played a significant role in implementing many reforms within the empire.

KEYWORDS: Albert of Saxony–Teschén, Royal Lieutenancy Council, viceroy, Bratislava, the Habsburgs

V priebehu 18. storočia prinieslo európske osvietenstvo rozsiahle spoločenské zmeny, ktoré zásadne ovplyvnili vtedajšie myslenie aj politiku doby. Toto intelektuálne hnutie sa postupne vyvinulo do novej etapy európskych dejín, charakterizovanej dôrazom na rozum, poznanie a kritické myslenie. Typickým znakom osvietenského prístupu bola otvorená kritika všetkých prekážok, ktoré bránili slobodnému uvažovaniu jednotlivca. Osvietenstvo však nebolo jednotným javom – v rôznych častiach Európy nadobúdalo osobité podoby. V strednej Európe sa prejavovalo najmä v snahách o štátnu reguláciu, právny poriadok a podriadenie osobných záujmov spoločnému dobru, ktoré definoval panovník.¹

1 K problematike osvietenského absolutizmu pozri napr. práce: SCOTT, M. Hamish (ed.). *Enlightened Absolutism: Reform and Reformers in Later Eighteenth-Century Europe*. London : Macmillan / Red Globe Press, 1990, 400 p. WINKELBAUER, Thomas – HOCHEDLINGER, Michael – MAŤA, Petr. (eds.). *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit: Bd. 1: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*. Wien : Böhlau Verlag, 2019, 1308 s. ISBN 9783205207665. BEALES, Derek. „How Did Joseph II Govern?“ In *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, 144/2, 2009, s. 49–59. SZABO, A. J. Franz. *Kaunitz and Enlightened Absolutism, 1753–1780*. Cambridge : Cambridge University Press, 1994, 380 p.

Reformné tendencie v habsburskej monarchii začali už za vlády Karola VI., ktorý sa pokúšal o hospodársku stabilizáciu a technický rozvoj ríše. Jeho zámery však narazili na komplikácie vyplývajúce z regionálnych rozdielov a špecifických problémov jednotlivých častí monarchie, takže mnohé z nich neboli naplnené. Na tieto snahy nadviazala Mária Terézia, ktorá pokračovala v reformách s väčšou energiou a systematickosťou. Všetky zásadné zmeny vyžadovali jej osobný súhlas a autoritu, no zároveň si ponechávala postavenie panovníčky vládnucej „z Božej milosti“ (*Dei gratia*) s plnou mocou. Jej spôsob vlády možno označiť ako reformný či osvietenský absolutizmus – spojenie tradičnej monarchickej moci s modernými, racionálne orientovanými reformami. Pre väčšinu panovníkov ovplyvnených osvietenstvom bolo typické presvedčenie, že štát je najvyššou hodnotou, ktorej musia byť podriadené všetky činy a záujmy jednotlivcov.²

V predloženej štúdii priblížime vznik a význam miestodržiteľskej rady v Uhorsku, príchod Alberta Sasko – Tešínskeho (1738 – 1822) do Viedne a jeho zvolenie do funkcie predsedu tejto rady. Naša pozornosť sa sústreďuje na miestodržiteľskú radu predovšetkým preto, v mnohých smeroch odráža tieto nové spôsoby vlády a práve prostredníctvom nej možno komplexne pochopiť rozsah a charakter kompetencií, ktoré boli s činnosťou miestodržiteľa spojené. Na základe analýzy jej organizačnej štruktúry, vnútorného fungovania a rozhodovacích procesov sa usilujeme poukázať nielen na šírku jej administratívnych a riadiacich úloh, ale aj na mieru právomocí, ktoré miestodržiteľ ako predstaviteľ panovníckej moci v krajine vykonával. Týmto spôsobom objasníme jeho postavenie v rámci štátnej správy habsburskej monarchie, ako aj jeho reálny vplyv na chod verejných a spoločenských záležitostí v Uhorsku.

Vojvoda Albert Sasko – Tešínsky bol významnou osobnosťou spojenou s osvietenským obdobím. Ako osvietenec podporoval rozvoj vzdelanosti, umenia a vedeckého bádania, čím prispieval k šíreniu myšlienok osvietenstva v habsburskej monarchii. Svojimi reformnými a kultúrnymi aktivitami napomáhal k uskutočňovaniu princípov osvietenského absolutizmu, ktorý presadzovala aj samotná cisárovná a neskôr aj jej syn Jozef II. Vojvoda Albert Kazimír Sasko – Tešínsky tak patrí k tým osobnostiam habsburskej monarchie 18. storočia, ktoré sa pohybovali na rozhraní medzi politikou, správou a kultúrou. Ako za Márie Terézie (manžel jej dcéry Márie Kristíny) a neskôr miestodržiteľ Uhorského kráľovstva v rokoch 1765 – 1780,

2 EVANS, R. J. Weston. Maria Theresa and Hungary. In SCOTT, M. Hamish (ed.). *Enlightened Absolutism: Reform and Reformers in Later Eighteenth-Century Europe*. London : Macmillan / Red Globe Press, 1990, p. 189–207. SCOTT, M. Hamish. Reform in the Habsburg Monarchy, 1740–90. In SCOTT, M. Hamish (ed.). *Enlightened Absolutism: Reform and Reformers in Later Eighteenth-Century Europe*. London : Macmillan / Red Globe Press, 1990, p. 145–187. STOLLBERG – RILINGER, Barbara. *Maria Theresia. Die Kaiserin in ihrer Zeit. Eine Biographie*. München : C. H. Beck, 2017, 1038 s. ISBN 978–3–406–69748–7.

bol poverený reprezentáciou panovníckeho dvora a realizáciou reforiem v jednej z najvýznamnejších častí monarchie. Jeho pôsobenie v Uhorsku spadá do obdobia, keď monarchia prechádzala od teréziánskej k josefínskej politike, a teda od tradičného stavovského systému k centralizovanému, byrokratickému aparátu.

Uhorská kráľovská miestodržiteľská rada (*Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum*)

Reformné snahy uhorských stavov do konca 20-tych rokov 18. storočia ochabli. Uhorské stavy doslova skostnateli. Trvajúc na nereálnej fikcii úplnej nezávislosti a samostatnosti, premárnili možnosť začleniť sa do reálnej únie krajín a území habsburskej monarchie. Žiarlivo strážiace svoje čoraz neaktuálnejšie práva a výsady, ktoré sa stávali prekážkou hospodárskeho a spoločenského rozvoja, prenechali iniciatívu v uskutočňovaní reforiem panovníckej – centrálnej moci. Tá sa, okrem iného – pod vplyvom trendu európskeho osvietenstva – postupne stala osvietenskou, pokúsila sa oslobodiť od závislosti na stavoch a prestala zvolávať stavovské snemy.

Mocenské nástroje a prostriedky panovníckeho absolutizmu sa formovali už v predchádzajúcich fázach panovníckeho absolutizmu a neustále sa rozširovali. Najúčinnějšími mocenskými nástrojmi boli ústredné, krajinské či provinciálne orgány správy a úrady, cisárska pokladnica – teda štátne financie – a tiež stále vojsko, udržiavané z dane schválenej stavmi, no podriadené priamo panovníkovi.³

V priebehu niekoľkých storočí Habsburgovci postupne vybudovali a dôsledne rozvíjali organizáciu na správu svojej ríše, v ktorej od samého začiatku mali najväčší význam orgány, úrady a kolégiá pôsobiace v cisárskom centre, teda na panovníckom dvore. Okrem personálnej únie, ktorú predstavovala samotná osoba panovníka, práve tieto ústredné orgány správy vytvárali a udržiavali reálnu úniu medzi rozličnými a početnými krajinami a provinciami, z ktorých sa skladal štátny útvar nazývaný spoločnou monarchiou. Najcharakteristickejšou črtou ústrednej správnej organizácie pôsobiacej vo viedenskom dvore bolo, že išlo o panovnícku organizáciu: orgány, kolégiá, úrady a inštitúcie, ktoré do nej patrili, zriaďoval samotný panovník, on ich mohol aj zrušiť, ich členov a úradníkov – prinajmenšom vedúcich – sám vymenúval a odvolával, a vo všetkých ohľadoch od neho záviseli.⁴

Počas obdobia stavovského dualizmu sa však táto dvojitosť – panovnícka a stavovská – prejavovala aj na panovníckom dvore a v ústredných

3 EMBER, Győző. Magyarország közigazgatása 1711–1765. In *Leveltári közlemények. A M. Kir. Országos Levéltár Folyóirata, ÖTVENÖTÖDIK ÉVFOLYAM I.SZÁM*. Budapest, 1983, s. 5.

4 SCOTT, Reform in the Habsburg Monarchy, 1740–90, p. 147–180.

správnych orgánoch. Osoby, ktoré v tejto organizácii pôsobili, neboli len úradníkmi panovníka, ale – s malými výnimkami – zároveň členmi stavov, osobami požívajúcimi šľachtické práva a výsady. Táto dvojitosť často spôsobovala konflikty medzi tými, ktorí slúžili v panovníckej správe, a to nielen v samotnom dvore, ale ešte výraznejšie v krajinských a provinciálnych orgánoch, najmä v prípadoch – a tých bolo počas stavovského dualizmu dost – , keď sa záujem panovníka dostal do rozporu so záujmom stavov.⁵

Na organizáciu a fungovanie uhorskej správy mali rozhodujúci vplyv dva činitele: po prvé územné rozdelenie krajiny a po druhé mocenský pomer medzi panovníckou mocou a stavmi. Skutočnosť, že habsburskí panovníci po vyhnaní Turkov neobnovili integritu a územnú jednotu krajiny, mala rozhodujúci vplyv na organizáciu správy. Správna štruktúra bola odlišná v užšom zmysle slova v Uhorsku, v Sedmohradsku, v chorvátsko-slovinsko-dalmatínskom kráľovstve, na vojenskom pohraničí, v Banáte a istý čas aj na ďalších územiach užšieho Uhorska, ktoré boli znovu dobyté od Turkov – na takzvaných neoacquistických územiach.⁶

Porušenie územnej integrity, rozdelenie krajiny z územného aj vládneho hľadiska sa stalo v rámci stavovského dualizmu jednou z najsilnejších zbraní panovníckeho absolutizmu v boji proti stavom. Toto územné a správne rozdelenie sa uskutočnilo s cieľom oslabiť moc stavov, pričom rozdelilo aj samotné stavy. S rozdielne silnými, územne a správne oddelenými stavmi mohol panovnícky absolutizmus bojovať úspešnejšie, než keby sa musel postaviť proti celému uhorskému stavovstvu ako jednotnému celku. V užšom zmysle slova mala správa Uhorska viacero druhov vládnych a správnych orgánov, pričom v rámci jednotlivých druhov existovalo aj viacero typov. Podľa toho, kto tieto orgány zriaďoval a udržiaval a komu mali slúžiť, možno rozlíšiť panovnícke (kráľovské) a stavovské správne orgány. Úrady vyššej úrovne boli spravidla kráľovské, zatiaľ čo orgány strednej a nižšej úrovne mali stavovský charakter. Existovali však aj orgány, v ktorých sa panovnícke a stavovské prvky miešali – napríklad úrad palatína.

Podľa územného rozsahu ich pôsobnosti možno rozlíšiť správne orgány vyššej, strednej a nižšej úrovne. Orgány vyššej úrovne pôsobili na celom území krajiny, orgány strednej úrovne spravovali určitú jej časť (oblasť, župu) a orgány nižšej úrovne boli príslušné len pre jednotlivé sídla

5 EVANS, Maria Theresa and Hungary. p. 190. EMBER, Magyarország közigazgatása 1711–1765, s. 6–7.

6 Reformné snahy musela panovníčka presadzovať prostredníctvom tradičných predstaviteľov elít, najmä, tých primerane „osvietenských“ a pokrokových. To platilo hlavne pre Uhorsko, kde výkon úradov zostával výsadou šľachtického stavu a mnohí zemanovia boli neochotní alebo nespôsobilí na verejnú službu. Na začiatku vlády sa teda čerpalo predovšetkým z ustanovených aristokratických rodov. EVANS, Maria Theresa and Hungary. p. 190. EMBER, Magyarország közigazgatása 1711–1765, s. 7.

(mestá, obce). Z orgánov vyššej úrovne mala podľa svojho sídla dvorský charakter kancelária, keďže pôsobila vo Viedni, pri panovníckom dvore. Ostatné môžeme označiť ako krajinské orgány, pretože sídlili v niektorom z uhorských miest. Podľa rozsahu pôsobnosti však aj dvorskú kanceláriu treba považovať za krajinský orgán. Napokon, podľa právomoci možno rozlíšiť všeobecné a odborné (rezortné) správne orgány. Do pôsobnosti odborných orgánov patrili záležitosti určitých odvetví správy – napríklad do pôsobnosti komôr patrili komorské záležitosti, do pôsobnosti krajinských komisariátov záležitosti komisionárske. Do pôsobnosti všeobecných správnych orgánov monarchie spadali viaceré oblasti správy, teda všetky tie, ktoré nemali osobitný odborný orgán. Všeobecným správnym orgánom bola napríklad kancelária alebo miestodržiteľská rada.

Postavenie a úloha Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady v období stavovského dualizmu – medzi cudzím panovníckym absolutizmom a uhorskými stavmi – sa v mnohom zhodovali alebo podobali postaveniu a úlohe uhorskej kancelárie. Zriadenie miestodržiteľskej rady bolo uzákonené na sneme v rokoch 1722/23 a jeho skutočná činnosť začala v roku 1724.⁷ Jeho predchodcovia však siahajú až do 16. storočia, do čias panovníka Ferdinanda I.

V habsburských rakúskych a českých krajinách boli už v 16. storočí zriadené tzv. vlády alebo guberniá (*Regiment, Regierung*), určené na to, aby pôsobili ako panovnícke ústredné správne orgány danej krajiny. Takýto správny orgán vznikol v 40. rokoch 16. storočia aj v Uhorsku. Na jeho čele stál v Uhorsku panovníkom určený miestodržiteľ a historická literatúra ho preto nazýva miestodržiteľskou radou. Jeho činnosť sa však už začiatkom 50. rokov 16. storočia prerušila.

K ďalšiemu pokusu došlo v 70. rokoch 17. storočia, po Vešelého spriahnutí, vo forme gubernia vedeného Gašparom Ampringenom. Ani toto gubernium však nemalo dlhé trvanie. Zlyhanie týchto pokusov však videnských politikov panovníckeho absolutizmu nepresvedčilo o tom, že krajina takýto orgán nepotrebuje. Po vyhnaní Turkov počítal tzv. *Einrichtungswerk* – plán novej správy – s vytvorením nového ústredného správneho orgánu pre všeobecnú správu krajiny ako s jedným z najdôležitejších prvkov reformy vládnutia. K jeho reálnemu zriadeniu však došlo až na sneme v rokoch 1722/23.⁸

Snem sa otázkou Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady (*Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum*) zaoberal v článkoch 97–98 a 101–102.⁹ No ešte pred začiatkom samotných rokovaní poveril arcibiskup Imrich

7 EMBER, Magyarország közigazgatása 1711–1765, s. 7–15.

8 FELHŐ, Ibolya – VÖRÖS, Antal. *Helytartótanácsi Levéltár*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1961, s. 7–10. EMBER, Magyarország közigazgatása 1711–1765, s. 17.

9 FELHŐ – VÖRÖS, *Helytartótanácsi Levéltár*, s. 16–17. Pozri tiež *Corpus Iuris Hungarici. Magyar törvénytar. 1657 – 1740. törvénycikkek*. Budapest, 1900, s. 642–644.

Čáky Alexandra Károlyiho, aby viedol osobitný zberný (prípravný) podvýbor, ktorý mal najprv zozbierať všetky doterajšie formy ústrednej správy z domácich zákonov a na ich základe, ako aj na základe iných súvisiacich prameňov, predložiť návrh na zriadenie miestodržiteľskej rady (*gubernia*).¹⁰

Z rozsiahlej práce komisie zameranej na prípravu rady bol pripravený stručný výťah pozostávajúci z 13 bodov. Tento súhrn odovzdala 12. júla pod vedením arcibiskupa Imricha Čákiho snemová delegácia panovníkovi, ktorý sa v tom čase zdržiaval v Bratislave. Prvé dva body výťahu sa týkali zriadenia „*Consilium Regium Hungaricum*“ (*Uhorská kráľovská rada*). Na prerokovanie žiadosti stavov zvolal kráľ 15. júla v Bratislave schôdzu, kde členovia komisie odovzdali kráľovi celý reformný návrh. Na základe tam prijatého stanoviska vydal 16. júla rezolúciu, ktorou nariadil zriadenie miestodržiteľskej rady. Okrem toho v liste adresovanom snemu súhlasil s vykonaním viacerých bodov výťahu, vrátane zriadenia komisariátu (*commissariatus*). Snem vznik rady schválil a začiatkom októbra 1723 panovník vyzval stavy, aby podrobne vypracovali právomoci novej rady. Snem však kráľovu žiadosť splnil iba čiastočne, a tým nechtiac umožnil, aby dvor mohol pre radu vypracovať presné inštrukcie podľa vlastných zámerov. Toto bola vážna chyba stavov, pretože zákonné články o zriadení miestodržiteľskej rady iba veľmi stručne a neúplne upravovali jej organizáciu a činnosť.¹¹

Rada sa tak stala panovníckym správnym orgánom,¹² ktorý – po vzore habsburských dvorových a krajinských úradov – fungoval na kolégiálnom princípe. To znamenalo, že o veciach, ktoré jej boli predložené, nerozhodoval predseda ako jednotlivec, ale rada pod jeho vedením, pričom rozhodnutia sa prijímali väčšinou hlasov. Ak boli hlasy rozdelené rovnomerne, rozhodoval predseda, ktorého hlas sa rátať za dva.¹³

Predsedom miestodržiteľskej rady bol vždy panovníkov miestodržiteľ (*locumtenens*) v Uhorsku. Pokiaľ bol úrad palatína obsadený, vykonával túto funkciu automaticky aj on, a tým sa stal zároveň predsedom miestodržiteľskej rady. Takto boli v rokoch 1724 – 1732 gróf Mikuláš Pálffy, v rokoch 1741 – 1751 gróf Ján Pálffy a v rokoch 1751 – 1765 gróf Ľudovít Batthyány ako palatíni zároveň miestodržiteľmi a predsedami miestodržiteľskej rady.¹⁴

Panovníci však – podobne ako v 16. a 17. storočí – ani v 18. storočí nezvykli úrad palatína vždy obsadzovať. V takých prípadoch menovali

10 FELHÖ – VÖRÖS, *Helytartótanácsi Levéltár*, s. 11.

11 FELHÖ – VÖRÖS, *Helytartótanácsi Levéltár*, s. 642–645.

12 SEGEŠ, Vladimír – ŠEĐOVÁ, Božena. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska III/1, 1711 – 1792*. Bratislava : Vojenský historický ústav v Bratislave, 2019, s. 12. ISBN 978-80-89523-56-6.

13 EMBER, Magyarország közigazgatása 1711-1765, s. 17.

14 SEGEŠ, Vladimír – ŠEĐOVÁ, Božena. *Pramene k vojenským dejinám*, s. 45, 57.

miestodržiteľa sami, bez vypočutia snemu. Tak tomu bolo aj v roku 1732 po smrti grófa Mikuláša Pálffyho, keď Karol III. vymenoval za uhorského miestodržiteľa a zároveň predsedu miestodržiteľskej rady manžela svojej dcéry Márie Terézie, lotrinského vojvodu Františka Štefana.¹⁵

Zákony, ktoré ustanovili miestodržiteľskú radu, zároveň zabezpečili panovníkovi právo menovať jej najdôležitejších úradníkov: radcov, z radov ktorých vychádzal riaditeľ kancelárie a tajomníci. Panovník menoval aj tzv. prísediacich radcov bez hlasovacieho práva, ktorí nepoberali plat. Ich hlavnou úlohou bolo pripraviť sa na úradnícku službu a získať potrebnú prax. Ostatných zamestnancov miestodržiteľskej rady prijímala samotná rada.¹⁶

Počet radcov stanovil zákon na 22, pričom nariadil, aby boli zastúpené všetky časti krajiny a aby medzi nimi boli duchovní hodnostári, magnáti aj nižší šľachtici.¹⁷ Pomery medzi jednotlivými vrstvami šľachty zákon nešpecifikoval. Z prvých 22 radcov boli 4 duchovní, 10 magnáti a 8 nižší šľachtici.¹⁸ Do roku 1765 sa ich počet zvýšil na 25 – medzi nimi boli 2 duchovní, 13 magnáti a 10 nižší šľachtici. Veľmoži teda počas celého obdobia mali v rade prevahu. Bolo by zaujímavé poznať ich rozdelenie podľa častí krajiny, ako aj to, či medzi radcami z vyššej a nižšej šľachty existovali aj neformálne väzby, napríklad formy familiárnych vzťahov. Za sídlo miestodržiteľskej rady zákon určil Bratislavu, no s poznámkou, že keď to bude možné, presunie sa do centra krajiny – k čomu napokon došlo až za vlády Jozefa II.¹⁹

Zákon zabezpečil funkčnosť rady tým, že nariadil popri predsedovi stále prítomnosť aspoň 12 radcov. V neprítomnosti predsedu ho zastupoval v poradí prvý radca. Poradie radcov bolo presne určené a prísne sa naň dbalo. Snem prikladal veľký význam presnému vymedzeniu vzťahu miestodržiteľskej rady k panovníkovi a k ostatným panovníckym úradom. Zákon výslovne ustanovil, že miestodržiteľská rada je kráľovskou radou, teda nepodlieha žiadnemu dvorskému úradu, ale je priamo podriadená panovníkovi. Svoje správy panovníkovi predkladala rada vo forme listov

15 *Lotharingiai Ferenc István*. In *Magyar életrajzi lexikon* [online]. Budapest: Arcanum, Dostupné na: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/1-76CBE/lotharingiai-ferenc-istvan-76DF5/> [cit. 2025-10-28]. FELHŐ – VÖRÖS, *Helytartótanácsi Levéltár*, s. 16.

16 K tejto problematike pozri prácu: CSIZMADIA Andor. *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1976, 560 s. ISBN 963-05-0713-7.

17 EMBER, Győző. *A magyar királyi helytartótanács ügyintézésé. I. 1724—1783*. In SZABÓ, István (ed). *Levéltári közlemények. A M. Kir. Országos Levéltár Folyóirata*, Budapest, 1937, s. 91.

18 SEGEŠ, Vladimír – ŠEĐOVÁ, Božena. *Pramene k vojenským dejinám*, s. 69. FELHŐ – VÖRÖS, *Helytartótanácsi Levéltár*, s. 16.

19 FELHŐ – VÖRÖS, *Helytartótanácsi Levéltár*, s. 17. EMBER, *A magyar királyi helytartótanács ügyintézésé. I. 1724—1783*, s. 87.

(*litterae*), pričom kráľovské rozhodnutia (*resolutio*) dostávala ako odpovede (*rescriptum*) alebo nariadenia (*decretum*). Ak si panovník želal podrobnejšie vysvetlenie nejakej záležitosti, mohol si radcov predvolať osobne. Čo sa týkalo styku s inými krajinami a provinciami monarchie, keďže tamojšie správne orgány (*gubernia et regimina*) vo verejných veciach spolu priamo nekorešpondovali, ale komunikovali prostredníctvom panovníka, mala sa týmto pravidlom riadiť aj miestodržiteľská rada.²⁰

Miestodržiteľská rada bola síce formálne nezávislá, no v skutočnosti podliehala, uhorskej kancelárii, pretože svoje podania predkladala panovníkovi práve prostredníctvom kancelárie. Tá ich dopĺňala vlastným stanoviskom, a odpovede panovníka takisto formulovala uhorská kancelária a následne doručovala miestodržiteľskej rade. V podstate oba uhorské správne orgány – kancelária aj miestodržiteľská rada – boli *de facto* podriadené panovníkovým poradným kolégiám.²¹

Pokiaľ ide o právomoci miestodržiteľskej rady, zákon obsahoval iba všeobecné ustanovenia. Uvádza, že rada nemôže prijímať rozhodnutia odporujúce zákonom, že dohliada na dodržiavanie uznesení snemu a že uznesenia prijaté väčšinou hlasov nesmú byť jednotlivými členmi dodatočne pozmenené.²²

Skromné a všeobecné formulácie zákonných článkov o miestodržiteľskej rade verne odrážali priebeh a výsledky rokovaní stavovského snemu. Panovníkovi vyhovovalo, že ustanovenia boli sformulované v čo najvšeobecnejšej podobe, pretože si ich mohol v praxi vyložiť podľa vlastného záujmu. Podarilo sa mu dokonca do textu vložiť niekoľko – na prvý pohľad bezvýznamných – vedľajších viet, ktorými postavil miestodržiteľskú radu na rovnakú úroveň ako vlády (*Regierungen*) v rakúskych a českých krajinách. Tým sa však dostal do rozporu s inou, jasne stavovského pôvodu pochádzajúcou časťou textu, ktorá výslovne ustanovovala, že miestodržiteľská rada je priamo podriadená panovníkovi a nezávislá od všetkých dvorných úradov. Bolo totiž všeobecne známe, že vlády rakúskych a českých krajín dostávali nariadenia od svojich dvorných kancelárií a neboli priamo podriadené panovníkovi, ale predstavovali úrady druhého stupňa. V skutočnosti sa – v rozpore s jasným znením zákona – aj miestodržiteľská rada stala len takýmto druhostupňovým orgánom.²³

To, že sa miestodržiteľská rada dostala pod uhorskú kanceláriu, síce porušovalo jej samostatnosť a odporovalo litere zákona, no z národného hľadiska to nemožno vnímať až tak negatívne, keďže kancelária bola

20 EMBER, Magyarország közigazgatása 1711–1765, s. 17.

21 EMBER, Magyarország közigazgatása 1711–1765, s. 18. FELHÖ – VÖRÖS, Helytartótanácsi Levéltár, s. 18.

22 FELHÖ – VÖRÖS, Helytartótanácsi Levéltár, s. 5.

23 EMBER, Magyarország közigazgatása 1711–1765, s. 17.

uhorským dvorným úradom.²⁴ Navyše, snem sa – rovnako v 18., ako aj v 16. a 17. storočí, usiloval práve o to, aby kancelária získala vplyv na spravovanie uhorských záležitostí. Kancelária však nebola poslednou inštanciou pred panovníkom – najdôležitejšie záležitosti totiž prechádzali aj panovníkovými poradnými kolégiami, a stávalo sa, že o konečnom rozhodnutí rozhodol niekto z jeho dôverných poradcov.

Uhorské stavy na sneme nevedeli dostatočne presadiť svoje predstavy o právnom postavení miestodržiteľskej rady a jej vnútornom fungovaní.²⁵ Ako sme už vyššie naznačili, o vypracovanie podrobného služobného poriadku sa však stavy nepokúsili a ponechali túto úlohu na panovníka, ktorý ju prostredníctvom uhorskej kancelárie aj splnil. Dňa 20. januára 1724 vydal nariadenie pozostávajúce z tridsiatich bodov, ktoré sa stalo základom činnosti miestodržiteľskej rady.²⁶

V úvode tohto nariadenia sa opäť zdôrazňoval kráľovský charakter nového úradu – a to ešte dôraznejšie než v zákonných článkoch. Ustanovilo sa, že rada bude podriadená výlučne aktuálnemu zákonnému panovníkovi, ktorého v jeho neprítomnosti zastupuje, a teda jej činnosť prirodzene zaniká počas panovníkovej osobnej prítomnosti v krajine. Jej úlohou je spravovať krajinu podľa panovníkových nariadení, pričom sa musí riadiť touto inštrukciou, ktorú však panovník mohol kedykoľvek podľa vlastného uváženia zmeniť.²⁷

Kráľovská inštrukcia oveľa podrobnejšie vymedzila predovšetkým organizáciu a spôsob úradovania miestodržiteľskej rady ako stavy zhromaždené na sneme. Riešila konkrétne právomoci rady, hoci aj v tomto ohľade možno ju označiť za neúplnú. Najmä body 3, 4 a 6 predstavili hlavné úlohy miestodržiteľskej rady. Všeobecne určili jej poslanie v tom zmysle, že má sledovať politicko-hospodársko-vojenský stav krajiny, teda jej správne, hospodárske a vojenské pomery, a vybavovať s tým súvisiace záležitosti. Vojenské záležitosti sa v tomto prípade mysleli tie, ktoré súviseli s ubytovaním, zásobovaním a presunom vojska, pretože do otázok vojenskej správy a súdnictva civilné orgány, ako bola aj miestodržiteľská rada, nemali právo zasahovať. Inštrukcia, stále ešte len všeobecne, tiež určila, aké záujmy má miestodržiteľská rada sledovať vo svojej činnosti. Podobne, ako panovnícke inštrukcie dané uhorskej kancelárii, aj tu sa na prvé miesto postavilo slúženie kráľovskému záujmu, takzvané *servitium regium*. Na druhom mieste sa spomínal spoločný záujem celej krajiny (*commune totius regni bonum, commodum et incrementum*). A na

24 FELHÖ – VÖRÖS, *Helytartótanácsi Levéltár*, s. 18. EMBER, Magyarország közigazgatása 1711–1765, s. 19.

25 EMBER, A magyar királyi helytartótanács ügyintézésé. I. 1724–1783, s. 90.

26 EMBER, A magyar királyi helytartótanács ügyintézésé. I. 1724–1783, s. 90.

27 EMBER, Magyarország közigazgatása 1711–1765, s. 19. EMBER, A magyar királyi helytartótanács ügyintézésé. I. 1724–1783, s. 91.

treťou sa zdôrazňovala ochrana záujmov každého jednotlivého obyvateľa, každého jednotlivého daňovníka krajiny (*privatorum quorumvis regnicolarum contribuentiumque incolarum ulterior permansio et conservatio*). Teda panovník zveril miestodržiteľskej rade do „opatery“ nielen osud vládnucej vrstvy oslobodenej od daní, ale aj osud zdaňovaného ľudu. Stále ešte všeobecne hovoriac, inštrukcia zverila miestodržiteľskej rade úlohu dbať o uskutočnenie zákonov a kráľovských nariadení. Pri tom mala predovšetkým sledovať činnosť stolíc a miest. V konkrétnejšom výpočte úloh označila inštrukcia na prvom mieste spravodlivé rozdelenie a presné vyberanie daní. Potom vymenovala ustanovenia snemu rokov 1722/23 týkajúce sa správy, hospodárstva a ochrany obyvateľstva, o ktorých uskutočnenie sa mala miestodržiteľská rada postarať. Inštrukcia sa nezmienila o vzťahu miestodržiteľskej rady k uhorskej komore, ani o vymedzení právomoci týchto dvoch celoštátnych úradov.²⁸

Faktom však je, že mnohé agendy, ktoré predtým spravovala uhorská komora, prešli do právomoci miestodržiteľskej rady, a tiež existovali agendy, napríklad záležitosti slobodných kráľovských miest, ktoré vybavovali oba úrady, či už spoločne, alebo oddelene. Panovník vyňal rokovanie o náboženských záležitostiach z právomoci snemu, regulovanie náboženských otázok a odstraňovanie „krívd“ si vyhradil pre seba. To potvrdil aj v inštrukcii danej miestodržiteľskej rade. Prípravu náboženských nariadení od miestodržiteľskej rady neočakával, ako jej úlohu určil len to, aby kontrolovala a napomáhala realizácii nariadení.²⁹ V oblasti súdnictva, podobne ako zákony, ani inštrukcia neprisúdila miestodržiteľskej rade úlohu, avšak uložila jej povinnosť dohliadať na riadnu činnosť nižších, nepanovníckych súdov. Obdobnú úlohu dostala uhorská kancelária, pokiaľ ide o činnosť kráľovských súdov.³⁰

Inštrukcia pre miestodržiteľskú radu sa bližšie nezmienila o územnej príslušnosti tohto nového úradu. Táto príslušnosť sa vo všeobecnosti zhodovala s príslušnosťou uhorskej kancelárie, medzi nimi bol však jeden podstatný rozdiel. Pôsobnosť miestodržiteľskej rady sa nevzťahovala na pridružené časti ríše, teda na Chorvátsko, Slavónsko a Dalmáciu. Tak, ako panovnícke inštrukcie dané uhorskej kancelárii, aj inštrukcia miestodržiteľskej rady sa veľmi podrobne zaoberala otázkami organizačnými a úradnými.

28 EMBER, Magyarország közigazgatása 1711–1765, s. 20.

29 BATÓ, Szilvia. A Helytartótanács bíróági igazgatási tevékenysége a 18–19. század fordulóján. In *Forvm*, 2011/1, s. 62–63.

30 K problematike súdnoprávných právomocí miestodržiteľskej rady a reforiem správy pozri práce: BATÓ, Szilvia. A Helytartótanács bíróági igazgatási tevékenysége a 18–19. század fordulóján. In *Forvm*, 2011/1, s. 55–88. HAJDU, Lajos. II. József igazgatási reformjai Magyarországon. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1982, 527 s. VARGA, Endre. A Novus Ordo. II. Józsefjogszolgáltatási rendszere. In *Levéltári Híradó* 4, 1954, s. 3–61. VARGA, Endre. A inagyar jogszolgáltatás átszervezése II. József korában. In *Századok*, 94, 1960, s. 736–748. VARGA, Endre. A királyi curia 1780–1850. In *Hatóság- és hivataltörténet* 4. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1974, 25, 47–83.

Aj pre miestodržiteľskú radu, rovnako ako pre uhorskú kanceláriu, bol najdôležitejším oddelením zbor, v ktorom sa utvárali stanoviská rady k veciam predloženým na prerokovanie. Na príprave podkladov na rokovanie sa od začiatku musel zúčastňovať každý radca. Podklady, ktoré pripravili, sami predkladali, referovali na zasadnutiach zboru, hneď aj navrhoval spôsob ich vybavenia. Na rozdiel od spôsobu vybavovania vecí v uhorskej kancelárii sa v miestodržiteľskej rade od samého začiatku ustálila prax, že veci predložené zboru nepripravoval len jeden radca, ale komisia zložená z viacerých radcov. Tá, podobne ako jednotliví radcovia, využívala aj spoluprácu tajomníkov. Panovník si v inštrukcii vyhradil právo poveriť takúto špeciálnu komisiu a ktorej úlohou bolo pripraviť na rokovanie zboru podklady týkajúce sa náboženských nadácií a právnej a materiálnej podpory katolíckej cirkvi. Ešte v roku 1724 vznikli ďalšie dve komisie, jedna na prípravu hospodárskych a druhá na prípravu účtovných záležitostí.³¹ Tieto už ale nepoveril panovník, ale samotná rada. Príprava podkladov prostredníctvom komisií sa časom stala čoraz bežnejšou. Roku 1754 rada vydala inštrukcie upravujúce úradný postup komisií. Vtedy v rade už pôsobilo desať stálych komisií, okrem *ad hoc* komisií vysielaných na prípravu jednotlivých záležitostí. Na práci niektorých komisií, napríklad tých, ktoré sa zaoberali záležitosťami *cassa parochorum* a tolerančnej dane Židov, sa okrem zástupcov miestodržiteľskej rady zúčastňovali aj delegáti uhorskej komory, pretože týmito záležitosťami sa zaoberala nielen miestodržiteľská rada, ale aj uhorská komora, keďže sa bezprostredne dotýkali štátnej pokladnice.³²

Tajomníci, ako sme spomenuli, pomáhali radcom pri príprave podkladov a rozhodnutí. V roku 1724 pôsobili v rade len traja, no do roku 1765 sa ich počet zdvojnásobil. Na nich a na radcoch z nižšej šľachty spočívala väčšina úradnej práce. Väčšina duchovných a magnátskych radcov sa v tomto období nezúčastňovala na príprave podkladov a riešení záležitostí. Zúčastňovali sa len na prijímaní rozhodnutí. Radcovia a tajomníci a neskôr aj dvaja referenti boli v miestodržiteľskej rade vecnými spracovateľmi agendy. Pri ich práci im pomáhal pomocný personál, spočiatku jedna až dve osoby. Neskôr, ich počet vzrástol a vznikli rôzne pomocné úrady. Do polovice 18. storočia vznikli tri pomocné úrady. Jeden z nich bol účtovný úrad (*officium exactoratus*), ktorý mal predovšetkým kontrolovať rôzne účty stolíc, slobodných kráľovských a banských miest a správnych jednotiek – dištriktov, ktoré podliehali miestodržiteľskej rade. Roku 1724 tam pracovali iba dve osoby, roku 1765 už dvanásť.³³

31 NAGY, István. Departamentum, referáda, Büro a helytartótanács ügyintézésében 1783–1848. In *Levéltári Közlemények* 46, 1975, s. 129–139.

32 EMBER, A magyar királyi helytartótanács ügyintézése. I. 1724—1783, s. 105.

33 Popri archivárovi, ktorý zároveň opatroval aj pečatidlo miestodržiteľskej rady, nebol v roku 1724 ešte nijaký iný zamestnanec, roku 1765 už traja, takže vtedy ho možno na-

Hoci kráľovská inštrukcia pre miestodržiteľskú radu zdôrazňovala, že miestodržiteľská rada je kráľovským úradom, jej vecní spracovatelia – radcovia a tajomníci – boli šľachtici, a preto možno o miestodržiteľskej rade povedať, že v dualizme, ktorý sa vtedy vytvoril medzi panovníckym absolutizmom a stavmi, stála skôr na strane druhého, pretože rovnako ako v uhorskej kancelárii – aj v jej rade mala rozhodujúcu úlohu vysoká šľachta. Jej hlavná činnosť súvisela s uplatňovaním zákonov a panovníckych nariadení v Uhorsku, no skôr vykonávala, než by samostatne iniciovala.³⁴ Najväčší význam jej činnosti môžeme vidieť v tom, že podriadila svojej kontrole nižšie, stavovské správne orgány – stolice, slobodné kráľovské a banské mestá, dištrikty. Zjednotila ich činnosť a prostredníctvom nich viac-menej uskutočňovala opatrenia ústrednej moci, ktoré slúžili rozvoju hospodárstva i prospechu samotného obyvateľstva.³⁵

Takže z vyššie uvedeného vyplýva, že miestodržiteľská rada predstavovala výkonný centrálny orgán, ktorý bol v priamom spojení s orgánmi ústrednej správy i s jednotlivými župami, slobodnými kráľovskými mestami a nižšími kráľovskými úradmi. Právomoc miestodržiteľskej rady – okrem správy komorských majetkov a príjmov založených na panovníckom práve (ktoré spravovala Uhorská komora) a velenia nad vojskom dislokovaným v krajine (ktoré patrilo hlavným vojenským veliteľstvám) – sa vzťahovala na všetky oblasti života, ktoré osvietenský absolutizmus v priebehu 18. storočia postupne podriaďoval kontrole a riadeniu štátnej moci. V užšom zmysle „politickej“ správy sa miestodržiteľská rada nezaoberala len bežnou administratívou, ale postupne aj vznikajúcimi odbornými rezortmi: správou daní, vojenského zásobovania, kontrolou priemyslu, obchodu, dopravy a poľnohospodárstva, reguláciou vydavateľskej činnosti, školstva a verejného zdravotníctva, dohľadom nad rozličnými nadáciami a upravovaním

zvať menším pomocným úradom. Popri vydavateľovi v roku 1724 pôsobili desiatí pisári a pomocní pisári, ktorí čístopísali a odosieli vyhotovené spisy. Ich počet sa do roku 1765 zvýšil na šesťnásť. Toto bolo najpočetnejšie pomocné oddelenie. K stavu miestodržiteľskej rady patrili ešte jeden vrátnik a jeden kurič. V roku 1724 mala rada štyridsaťtri pracovníkov a v roku 1765 už šesťdesiatdeväť. Tolko ľudí stačilo na všeobecnú správu krajiny na celoštátnej úrovni. Naozaj to nemožno považovať za veľa, ak si uvedomíme, koľko zamestnancov má dnes rada jednej stredne veľkej obce. EMBER, Magyarország közigazgatása 1711–1765, s. 19–21.

34 Z hľadiska poznania politických, hospodárskych a právnych cieľov ústrednej vlády mala miestodržiteľská rada dve osobitne dôležité právomoci: vyžadovanie správ a výkazov od samosprávnych orgánov (žúp a miest) a vydávanie všeobecných nariadení pre tieto orgány. Rada začala zbierať správy a výkazy už v prvých rokoch po svojom zriadení, a tento proces sa za vlády Márie Terézie výrazne zrýchlil. BATÓ, A Helytartótanács bíróági igazgatási tevékenysége, s. 63.

35 EMBER, Magyarország közigazgatása 1711–1765, s. 21–22. Inštrukcia miestodržiteľskej rady z roku 1724 sa nachádza v Maďarskom krajinskom archíve pod signatúrou A 77. K inštrukcii pozri zo staršej literatúry napr. prácu: KASSICS, Ignác. *Enchiridion seu Extractus benignarum normalium ordinationum regiarum...* I–III. Pešť : Trattner, 1825.

vzťahov medzi poddanými a zemepánmi – aby sme spomenuli len najdôležitejšie oblasti. Jej územná pôsobnosť zahŕňala celé vtedajšie Uhorsko – a s krátkou prestávkou aj Slavóniu, Chorvátsko a Temešský Banát.³⁶

Príchod Alberta do Viedne

Princ Albert Kazimír Saský sa narodil sa 11. júla 1738 na zámku v Moritzburgu pri Drážďanoch (Sasko), ako šiesty syn saského kniežaťa a kurfirsta Fridricha Augusta II. (ako poľský kráľ August III.) a arcivojvodkyne Márie Jozefy, dcéry cisára Jozefa I. Habsburgského.³⁷ Po Albertovom otcovi mohol trón zdediť len prvorodený Fridrich Kristián.³⁸ Albertovi tak prináležala iba skromná ročná apanáž – 20 000 zlatých ako slobodnému a 50 000 zlatých ako ženatému princovi.³⁹ Preto stál pred obvyklou voľbou kniežacích synov, buď vstúpiť do duchovného stavu, alebo sa venovať vojenskej kariére. Pod tlakom a vplyvom svojho vychovávateľa baróna von Wessenberga. Tento zámer však zásadne zmenil rok 1759.

Albertovo detstvo a mladosť výrazne ovplyvnila vojna, ktorá vypukla v súvislosti s dedičstvom po habsburskej ženskej línii a vlastníctvom Sliezska. Územie Sasko sa vtedy stalo pochodovou trasou a bojiskom armád. Kým v rokoch 1742 – 1745 sa Prusi zdržiavali v Drážďanoch ako spojenci, v sedemročnej vojne už Sasko vystúpilo na strane Rakúska proti Prusku.⁴⁰ V roku 1756 Fridrich II. (Pruský) nečakane obsadil Drážďany, a saskú kráľovskú rodinu držali niekoľko mesiacov v zajatí. Po postupe rakúskych vojsk a obsadení mesta rodina utiekla do Prahy. Albert a jeho brat Klement vstúpili od jesene 1759 do rakúskej armády, aby sa zúčastnili

36 FELHÖ – VÖRÖS, *Helytartótanácsi Levéltár*, s. 5–6.

37 KULCSÁR, Krisztina. A helytartói státus. Albert szász herceg (1738–1822) kinevezése és magyarországi évtizedei. In *Aetas*, 17, nr. 1, 2002, s. 51.

38 K rodu a rodičom Alberta pozri práce: ŻÓRAWSKA-WITKOWSKA, Alina. Between Dresden and Warsaw. The Travels of the Court of August III of Poland (Friedrich August II of Saxony). In *Musicology Today: Polish Studies on Baroque Music*. Warsaw : Institut of Musicology University of Warsaw, 2009, p. 7–25. FISZMAN, Samuel (ed.). *Constitution and Reform in Eighteenth – Century Poland*. Indiana University Press – Bloomington and Indianapolis, 1997, ISBN: 0–253–33317–2. KITOWICZ, Jędrzej. Jędrzej Kitowicz and his Description of Eighteenth–Century Society under August III. In *The Polish Review*, vol. 62, no. 2, 2017, s. 23–42. KITOWICZ, Jędrzej. *Customs and Culture in Poland under the Last Saxon King: Selections from Opis obyczajów za panowania Augusta III*. Praha – Boston : AUP, Central European University Press, 2019, ISBN: 978–9633862759. KRETZSCHMAR, Hellmut. Friedrich August II. In *Neue Deutsche Biographie V*, Berlin, 1961, s. 573–574.

39 KULCSÁR, Krisztina. Ein fremder Adeliger zwischen der Königin und den ungarischen Ständen. Der Lebenslauf von Prinz Albert von Sachsen bis 1765 und seine Ernennung zum Statthalter des Königreichs Ungarn. In HAUG-MORITZ, Gabriele – HYE, Hans Peter – RAFFLER, Marlies (eds.). *Adel im “langen” 18. Jahrhundert*, Bd. 14, Wien, 2009, s. 276.

40 MALCHER, X. Franz. *Herzog Albrecht zu Sachsen-Teschen bis zu seinem Antritt der Statthalterschaft in Ungarn, 1738–1766. German Edition*. Bibliolife, 2009, 214 s. ISBN–13 : 978–1115790017.

vojenských ťažení a bojovali proti Prusom. Po zimnom ťažení roku 1759 princovia po prvý raz zavítali do Viedne, kde navštívili cisársku rodinu. Po audienciách u cisára a cisárovnjej boli saskí princovia predstavení arcivojvodovi Jozefovi. Na dvore boli prijatí srdečne a priateľsky – a to aj preto, že po matke boli s habsburskou dynastiou pokrvne spriaznení.⁴¹

Albert a Klement trávili svoj pobyt vo Viedni počas fašiangu. Bratia sa na viedenskom dvore alebo v súkromných domoch vysokých šľachticov zúčastňovali rôznych slávností a bállov. Dokonca aj zahraniční vyslanci ich často pozývali na rôzne spoločenské podujatia. Bratia si získali náklonnosť cisárskej rodiny, predovšetkým však cisárovnjej Márie Terézie. Práve jeho obľuba u cisárovnjej otvorila Albertovi dvere do viedenského dvora a sveta vysokej šľachty. V januári 1760 navrhla cisárovná Albertovi, aby oficiálne vstúpil do cisársko-kráľovskej armády. Ten to prijal a onedlho bol vymenovaný za cisársko-kráľovského generálporučíka jazdectva. Albert sa stal aj majiteľom bývalého kyrysnického pluku Kalckreuth. V cisárskej armáde mu boli postupne zverené rôzne významné vojenské úlohy. V októbri 1761 prevzal velenie nad saskými plukmi a jazdectvom. O rok neskôr už pôsobil na českom bojisku. Po uzavretí Hubertusburského mieru (1763) bol Albert vymenovaný za generála jazdectva a v marci 1763 bol určený za guvernéra pevnosti Komárno v Uhorsku. Postupne získaval rôzne vojenské funkcie a krok za krokom si upevňoval svoje postavenie viedenskom dvore.

Ako dôstojník v službe v Uhorsku bol v roku 1764 povolaný aj na uhorský snem do Bratislavy, kde mal velenie nad vojenskými jednotkami mesta. To, že požíval mimoriadne postavenie, dokazuje aj skutočnosť, že počas leta bol pozvaný do sprievodu novo korunovaného rímskeho kráľa Jozefa na jeho cestu do uhorských banských miest. Jeho úlohy sa postupne rozšírili: po povýšení Andreja Hadika na „*velitel'a generála*“ (*commandierender General*) v Sedmohradsku museli ostatní generáli predkladať svoje správy práve Albertovi. V zime ho pribrali ako prísediaceho do komisie ustanovenej pre lepšie usporiadanie služby jazdectva, ako aj do komisie pre kontrolu cvičísk jazdectva. Na jeseň roku 1764 mu bolo dokonca umožnené presídliť sa do Bratislavy, odkiaľ mohol rýchlejšie a pravidelnejšie dochádzať do Viedne.⁴²

Vymenovanie Alberta miestodržiteľom

Len čo sa cisárovnjej podarilo vyriešiť otázku spoluvlády so synom Jozefom po smrti jej manžela Františka Štefana Lotrinského, nastala opäť situácia, ktorá by podľa zákona vyžadovala opätovné zvolanie uhorského snemu. Dňa 26. októbra toho istého roku zomrel aj palatín Ľudovít Batthyány.

⁴¹ KULCSÁR, A helytartói státus, 52.

⁴² KULCSÁR, Ein fremder Adeliger zwischen der Königin, s. 277–281.

Podľa uhorských zákonov sa mal do jedného roka od smrti palatína zvolať snem. Mária Terézia to však nechcela, čiastočne preto, že bola sklamaná z predchádzajúceho snemu, a tiež preto, že v tom čase nemala na túto funkciu jasného a spoľahlivého kandidáta. Rozhodla sa preto vymenovať dočasného miestodržiteľa, do času, kým sa nezvolá nový snem.⁴³

Voľba padla práve na Alberta, ktorý počas svojich pobytov vo Viedni spoznal Máriu Kristínu, štvrtú narodenú (a preživšiu druhú) arcivojvodkyňu, do ktorej sa zamiloval. Ako sme už uviedli vyššie, Albert bol šiesty syn saského kurfirsta, a tak nemal žiadny skutočný štátny titul ani majetky. Z takejto pozície sa javilo jeho manželstvo s bohatou arcivojvodkyňou ako nemožné. Náhla smrť cisára v roku 1765 a podpora cisárovnnej však pre Alberta zásadne zmenili situáciu. Cisárovná bola ochotná vydať svoju obľúbenú dcéru za bezmajetného princa. Pre Alberta bolo však ešte potrebné pred sobášom nájsť nejakú hodnosť alebo úrad, aby bol hodným arcivojvodkyne z rodu Habsburg-Lotrinských. A práve smrť uhorského palatína umožnila zmenu Albertovej pozície.⁴⁴ Funkcia uhorského miestodržiteľa (*Statthalter*) pre budúceho ženícha mladej arcivojvodkyne sa v tomto prípade javila ako veľmi vhodná. Cisárovná potrebovala pre Uhorsko spoľahlivého zástupcu. Jej syn, cisár Jozef II., vtedy už spoluvládca (*Mitregent*), nebol na túto pozíciu vhodný, najmä pre jeho značne napäté vzťahy s uhorskou šľachtou. Voľba Alberta bola z viacerých dôvodov praktická. Zaistila mu hlavne významnú pozíciu a príjem, zároveň by bola vláda kráľovstva nezávislá od stavov. Takýto postup Viedne nebol nijako neobvyklý. Už sám František Štefan Lotrinský nosil túto hodnosť osem rokov, a v predchádzajúcich storočiach niektorí panovníci z rodu Habsburgovcov vymenovali v Uhorsku miestodržiteľov namiesto palatínov.⁴⁵

Po uhorskom sneme v rokoch 1764 – 1765 nastalo obdobie, ktoré sa v súčasnosti označuje aj ako „Obdobie bez snemov“.⁴⁶ Po uzavretí snemu Mária Terézia viac než dve desaťročia nezvolala nový, čím sa posilnila úloha ústredných orgánov monarchie. Svoje pozície si počas tohto obdobia upevnili aj Dvorská uhorská kancelária vo Viedni (*Cancellaria Hungarica*) a Kráľovská miestodržiteľská rada v Bratislave.⁴⁷

43 FELHÖ – VÖRÖS, *Helytartótanácsi Levéltár*, s. 16.

44 KULCSÁR, Krisztina. Der Kaiser-Mitregent Joseph II. und sein Statthalter-Schwager Herzog Albert von Sachsen-Teschen im Königreich Ungarn. In FORGÓ, András – KULCSÁR, Krisztina (eds.). *Die habsburgische Variante des Aufgeklärten Absolutismus*, Wien, 2018, s. 73–74.

45 BAKÁCS, Bernadette. Franz Stephan von Lothringen als Ungarns Statthalter, 1732–1741. In MRAZ, Gerda (ed.). *Maria Theresia als Königin von Ungarn (Jahrbuch für österreichische Kulturgeschichte 10)*, Eisenstadt, 1984, s. 27–36.

46 EVANS, Maria Theresa and Hungary, p. 190.

47 FORGÓ, András. Rebellious Priests? The Catholic Clergy and the Diet, 1764–1765. In *Hungarian Historical Review* 10, no. 1, 2021, p. 73–95. SZAKÁLY, Orsolya. Pragmatism triumphant. Hungary's political culture in the age of the French Revolution. In SZIJÁRTÓ, Is-

Očakávalo sa, že cisárovná chce Albertovi udeliť podobné právomoci, aké mal jej manžel vo funkcii uhorského miestodržiteľa. No aj napriek tomu si nechala Uhorská dvorská kancelária vypracovať posudok o právach a povinnostiach palatína. Posudok bol následne aj so stanoviskom Tajnej štátnej kancelárie prerokovaný na zasadnutí štátnej rady. Tu sa rozhodlo, že súčasnému miestodržiteľovi budú priznané rovnaké práva, aké mal jeho predchodca.

Albert bol nakoniec v roku 1765 vymenovaný za uhorského miestodržiteľa, no iba dočasne (*provisorio modo*) – dotedy, kým nebude zvolaný snem. Súčasne bol vymenovaný za predsedu uhorskej miestodržiteľskej rady a najvyššieho krajinského sudcu.⁴⁸ Odvtedy, trikrát ročne na šesť týždňov, predsedal zasadnutiam tzv. *septemvirálnej tabule*, teda najvyššieho odvolacieho súdu. Podľa vtedajších zákonov bol palatín aj dedičným hlavným županom Peštiansko-pilišsko-šoltskej stolice a od roku 1745 aj kapitánom privilegovaného jazygsko-kumánskeho dištriktu (osobitný samosprávny celok v strednom Uhorsku, medzi riekami Tisa a Duna). V hraničných sporoch medzi župami nechával vykonávať vyšetrovanie a po doručení záverov vynášal rozsudok.⁴⁹ Ak porovnáme spôsob voľby a právomoci palatína a miestodržiteľa, je zrejmé, že pre Habsburgovcov bolo výhodnejšie vládnuť prostredníctvom miestodržiteľa. Viedňou dosadený miestodržiteľ vedel prostredníctvom svojej funkcie významne obmedzovať vplyv uhorských stavov na vládnutie v uhorskej časti monarchie. Palatín totiž volili uhorské stavy spomedzi štyroch kandidátov navrhnutých kráľom (dvoch katolíkov a dvoch protestantov), zatiaľ čo miestodržiteľa menoval panovník priamo, bez akejkoľvek účasti stavov. Palatín, ako zástupca stavov, skladal prísahu nielen kráľovi, ale aj stavom, voči ktorým mal rôzne záväzky. Miestodržiteľ však prisahal iba kráľovi. Kým palatín zvyčajne zastával úrad až do smrti, miestodržiteľ mohol byť kedykoľvek odvolaný. Palatín prednášal panovníkovi žiadosti a želania stavov, kým miestodržiteľ mal za hlavnú povinnosť vykonávať kráľovské príkazy.⁵⁰

Ako sme už naznačili vyššie, miestodržiteľská rada bol najvyšším vnútropolitickým orgánom kráľovstva a jednou z jeho hlavných úloh bolo vykonávanie kráľovských príkazov prichádzajúcich z Viedne.⁵¹ Vojvoda

tván – BLOCKMANS, Wim – KONTLER, László (eds.). *Parliamentarism in Northern and East – Central Europe in the Long Eighteenth Century. Volume I: Representative Institutions and Political Motivation*. Abingdon – New York : Routledge, 2022, p. 291–318.

48 K Albertovým funkciám bližšie v : KOSCHATZKY, Walter – KRASA, Selma. *Herzog Albert von Sachsen-Teschen, 1738–1822. Reichsfeldmarschall und Kunstmäzen*. In *Veröffentlichungen der Albertina* 18. Wien, 1982, 264 p. ISBN 13: 9783215048265.

49 KULCSÁR, Ein fremder Adeliger zwischen der Königin, s. 285.

50 KULCSÁR, A helytartói státus, s. 56.

51 K funkciám a jeho činnosti pozri: BENEDIK, Christian – SCHRÖDER, Klaus Albrecht (Hrsg.). *Die Gründung der Albertina. Herzog Albert und seine Zeit*. Wien; Ostfildern : Hatje Cantz Verlag, 2014, s. 99–105. ISBN 978-3-7757-3824-8.

Albert dostal podrobné inštrukcie k výkonu tejto funkcie. Titul predsedu rady a miestodržiteľa však nemal Albertovi zvýšiť len jeho spoločenský status, ale bol spojený aj s početnými pracovnými úlohami. Miestodržiteľ sa prispôbil želaniam cisárovnej a usiloval sa chápať svoj úrad nielen ako reprezentáciu, ale aj ako skutočnú prácu. Jeho úlohou bolo zastupovať panovníčku, dohliadať a usmerňovať chod úradov, a udržiavať kontakt medzi Viedňou a uhorskými orgánmi.

Najdôležitejšou povinnosťou Alberta bolo vykonávať funkciu predsedu Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady, pričom sa mal riadiť predovšetkým inštrukciou vydanou v roku 1723. Pri neskorších doplneniach tohto predpisu sa zohľadňovala prax zavedená počas miestodržiteľstva Františka Lotrinského, a to predovšetkým v otázke organizácie a priebehu zasadnutí rady. Zasadnutia sa konali v presne určených hodinách a trvali spravidla jednu jednu až maximálne dve hodiny. Miestodržiteľa ako predsedu privítali radcovia a tajomníci v predsieni, odkiaľ ho podľa vopred stanoveného poriadku sprevádzali do rokovacej siene. Počas zasadania predseda zaujal miesto na čele stola, po jeho pravici sedel prímás a na ľavej strane, o niečo ďalej, krajinský sudca.⁵²

Do vymenovania za miestodržiteľa pôsobil Albert hlavne vo vojenskej službe. Jeho prvé civilné povinnosti – najmä účasť na súdnych zasadnutiach – preňho predstavovali náročnú úlohu. Mal iba povrchné vedomosti o štátnej správe a musel sa oboznámiť s ústavným postavením Uhorska, s činnosťou jednotlivých úradov a hlavne fungovaním samotnej miestodržiteľskej rady. Neštudoval právo a bol mu cudzí aj uhorský právny systém a súdna prax. Ťažkosti mu spôsobovala aj úradná latinčina používaná v štátnej správe, ktorá sa výrazne líšila od klasickej latinčiny, ktorú sa učil v detstve v Sasku. Kvôli týmto skutočnostiam mu cisárovná pridela dvoch skúsených úradníkov: plukovníka Jána Nepomuka Kempelena a grófa Krištofa Niczkého. Jednotlivých členov Albertovej kancelárie vyberali spomedzi skúsených úradníkov. Na základe odporúčania uhorského dvorského kancelára Mikuláša Esterházyho medzi nich zaradili bývalých úradníkov Uhorskej kráľovskej komory a tých, ktorí predtým pôsobili popri palatínovi. Miestodržiteľ smel s cisárovnej súhlasom využívať aj právo menovania úradníkov. Do funkcie podpalatína bol vymenovaný Karol Majthényi, ktorý pôsobil ako krajinský sudca (1758 – 1763).⁵³

Rovnako ako palatín, aj Albert vykonával širokú administratívnu činnosť. Zúčastňoval sa na rokovaní rady, rozhodoval, navrhoval riešenia, prijímal pracovné návštevy, čítal oficiálne listy, oboznamoval sa s rôznymi žiadosťami, podpisoval vyhlášky a inštrukcie zaslané župám a mestám,

52 KULCSÁR, A helytartói státus, s. 56.

53 KULCSÁR, A helytartói státus, s. 59–60.

ako aj zápisnice zo zasadnutí rady. Bol tiež vymenovaný za najvyššieho krajinského sudcu a musel dvakrát ročne predsedáť zasadnutiam v Pešti. Ako miestodržiteľ sa podieľal na viacerých dôležitých reformách v Uhorsku, hoci nie je úplne jasné, do akej miery bol ich iniciátorom, alebo či ho k tomu presvedčili jeho radcovia a podporovatelia (napr. spomínaný kancelár Johann Nepomuk von Kempelen alebo Krištof von Niczky).⁵⁴ Počas rokov, v ktorých bol Albert vo funkcii miestodržiteľa, sa uskutočnili viaceré významné reformy, napr. regulácia urbárov (1767–1774) či školská reforma (1776–1777).⁵⁵

Albert sa snažil dokonca zreformovať aj samotnú miestodržiteľskú radu a jej činnosť. V roku 1769 bol obnovený manipulačný systém rady a pre profesionalizáciu úradu bol zavedený nový systém protokolovania. Medzi najdôležitejšie reformy, ktoré vzišli z Albertovej iniciatívy boli tri panovnícke nariadenia vydané 18. januára 1769. Upustilo sa nimi od systému komisií a jadrom práce miestodržiteľskej rady sa stala činnosť referujúcich radcov (*referentes*). Hlavným prvkom reformy bolo nahradenie dovtedajšieho komisného systému systémom referentov. Popritom bol počet stálych komisií znížený na štyri a miestodržiteľská rada získala širšie právomoci, ako jej pôvodne priznávala inštrukcia. Hlavné problémy v činnosti rady videl Albert v nekompetentnosti niektorých radcov, v nadmernom počte zriadených komisií (údajne ich bolo už dvanásť) a v príliš obmedzených právomociach miestodržiteľskej rady. Jeho radcovia dokonca sformulovali a predložili viaceré návrhy, ako by mohla rada účinnejšie prispievať k prospechu krajiny.⁵⁶

Albert sa hlbšie zaoberal aj problémom neefektívneho fungovania komisií, ktorých počet sa do roku 1768 zvýšil na dvanásť. Keďže denne zasadali spravidla dve až tri z nich, zaberali značnú časť času, ktorý mohol byť

54 Niczkyovci boli známou úradníckou rodinou tohto obdobia. Krištof Niczky bol tajomníkom Uhorskej kráľovskej komory, začiatkom 50-tych rokov už jej radcom a potom pôsobil v kráľovskej kancelárii. V 1767 sa stal vnútorným tajným radcom a v 1776 riaditeľom školských okresov Győr a Pécs. Za vlády Jozefa II., už vo vyššom veku zastával dva roky úrad komorníka a hlavy Kráľovskej komory, potom bol štyri roky taverníkom a nakoniec sa stal kráľovským sudcom. Grófom sa stal v roku 1765. OGOLJUK-BERZSENYI, Anett. Kariéra šľachticov v Uhorsku za vlády Márie Terézie. In *Mária Terézia a jej doba vo svetle pomocných vied historických*. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2017, s. 171–172. Pozri tiež: SZINNYEI, József. *Magyar írók élete és munkái*. IX. Budapest, 1903.

55 Pozri napr. práce: KOWALSKÁ, Eva. *Osvietenské školstvo (1771–1815): Nástroj vzdelania a disciplinizácie*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014, 196 s. ISBN 978-80-971540-3-5. KOWALSKÁ, Eva. „Škola – základ občianskeho života: Mária Terézia a reformy v oblasti vzdelávania.“ In *Historická revue*, roč. 27, 2016, č. 2, s. 18–21. MOORE, Scott. *Teaching the Empire: Education and State Loyalty in Late Habsburg Austria*. Indiana : Purdue University Press, 2020, 281 p. MIKLEŠ, Ján – NOVACKÁ, Mária – MÁTEJ, Jozef. *Ratio educationis 1777 a 1806*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988, 456 s.

56 KULCSÁR, Krisztina. Adalék a helytartótanács 1769. évi reformjához. Albert szász-tescheni herceg első helytartói évei és 1768. évi előterjesztése. In *A történeti-domány szolgálatában. Tanulmányok a 70. éves Gecsényi Lajos tiszteletére*, 2012, s. 2–4.

využitý na podstatnejšiu administratívnu činnosť. Nie je isté, či sa Albert osobne zúčastňoval ich zasadnutí, no na základe poznatkov svojich poradcov usúdil, že prieťahy spôsobovalo predovšetkým to, že v neprítomnosti predsedu komisie jeho zástupca nepreberal vedenie rozpracovaných vecí, ale vyčkával na jeho návrat. Vo svojich návrhoch Albert súhlasil s radcami, ktorí požadovali zjednodušenie systému – odporúčal väčšinu komisií zrušiť a prerokúvanie jednotlivých otázok presunúť pred plénum rady. Po- nechané by mali byť iba tie komisie, ktoré mali osobitný význam.⁵⁷

Pri výbere komisií, ktoré mali zostať zachované, Albert zastával osobitný názor. Domnieval sa, že zmiešané komisie – napríklad pre duchovné fondy, zdravotníctvo či židovskú tolerančnú daň – by mali fungovať len v prípadoch, ktoré sa priamo dotýkali finančných otázok a vyžadovali spoluprácu s Uhorskou dvorskou komorou. Naopak, čisto správne záležitosti, ako zriaďovanie farností, určovanie poplatkov za cirkevné úkony, riešenie epidémií či dohľad nad zdravotníckym personálom, mali podľa neho opäť patriť do kompetencie samotnej rady.⁵⁸

Albert ďalej navrhoval zrušiť hospodársku komisiu, riešil otázky zodpovednosti v súvislosti s úradnými postupmi, zavádzal rôzne druhy zápisníc, podporoval vnútornú kontrolu v rámci komisií aj medzi referentmi, či navrhoval zaviesť tzv. „*Protocollum exhibitorum*“, prostredníctvom ktorého by sa dosiahla prehľadnejšia administratíva.⁵⁹ Reforma a rozšírenie inštrukcie z roku 1769 síce dočasne zmiernili problémy v administratívnom fungovaní miestodržiteľskej rady, no nie nadlho.

Zachované úradné správy a korešpondencia svedčia o tom, že Albert sa zaujímal nielen o formálne otázky správy, ale aj o širší ekonomický a kultúrny rozvoj krajiny. Napríklad vo vyhláske z roku 1767 podporil zavedenie nového systému školských vizitácií, ktorý bol predobrazom neskorších jozefínskych reforiem. Jednou z úloh Alberta, ako hlavného kapitána vojsk rozmiestnených a ubytovaných v krajine, bolo dohliadať na vojenské pluky, ich zásobovanie a zúčastňovať sa vojenských cvičení, ktoré sa po roku 1765 konali počas leta a začiatkom jesene. Dokonca sám v roku 1771 vypracoval návrhy na vojenské manévry.⁶⁰

Albertovo pôsobenie bolo v mnohých smeroch kompromisné, pretože sa snažil presadzovať modernizačné snahy Viedne, no zároveň zachovávať dobré vzťahy s uhorskou šľachtou. Albert postupne dokázal premeniť úrad miestodržiteľa na reprezentatívnu, kultúrne prestížnu inštitúciu, ktorá v mnohých smeroch účinne zmiernovala napätie medzi panovníckou mocou a uhorskou stavovskou tradíciou. Jeho politická úloha sa teda

57 KULCSÁR, Adalék a helytartótanács 1769, s. 3–4.

58 KULCSÁR, Adalék a helytartótanács 1769, s. 4–5.

59 KULCSÁR, Adalék a helytartótanács 1769, s. 6.

60 KULCSÁR, A helytartói státus, s. 61.

mohla zdať skôr diplomatická než výkonná. Albert mal ako miestodržiteľ relatívne obmedzené právomoci, no veľký spoločenský vplyv. Jeho úrad predstavoval významné a priame spojenie viedenského dvora s Uhorskom. V Bratislave bolo pre Alberta a jeho manželku vybudované nové šľachtické sídlo a dvor, ktorý mal zodpovedať ich spoločenskému postaveniu. Nový dvor mal fungovať úplne nezávisle od dvora vo Viedni – teda ako samostatný a plnohodnotný dvor so svojou vlastnou štruktúrou a zázemím, oddelený od cisársko–kráľovského dvora. Dvor bol však zriadený podľa vzoru viedenského a holandského dvora a slúžil v prvom rade na reprezentáciu. Zriadením dvora vznikol nový správny úrad, ktorý však súčasne poskytoval pre Bratislavu viaceré možnosti pre rozvoj ako sídelného mesta. Prítomnosť dvora zabezpečovala napríklad veľké príjmy pre mešťanov v hostincoch alebo pre prenajímateľov privátneho ubytovania. Prítomnosť Alberta a jeho manželky sa dotkla aj Bratislavského hradu, ktorý bol rekonštruovaný a upravený na reprezentatívne účely. V hrade bola vybudovaná napr. letná jazdecká škola, parky, škola, ale aj miestnosti pre výkon administratívnych a reprezentatívnych funkcií miestodržiteľa.⁶¹ Albertov dvor v Bratislave nebol iba súkromným prostredím aristokratického páru, ale stal sa centrom politického, spoločenského a kultúrneho diania. Miestodržiteľ prijímal uhorskú šľachtu, diplomatov a úradníkov, organizoval reprezentatívne podujatia a cielene upevňoval autoritu panovníckeho domu. Život na hrade mal teda v konečnom dôsledku jasne politickú funkciu – prezentoval moc panovnícky a jej dynastie na uhorskej pôde.

Služobné cesty

Z vymenovania Alberta za miestodržiteľa a z úzkeho rodinného zväzku sa tešil aj Jozef II., ktorý sa s vojvodom spriatelil už pri jeho prvej návšteve Viedne. V prvých rokoch po sobáší Jozef často navštevoval svoju sestru a švagra v ich sídelnom meste Bratislave. No tieto návštevy sa časom stávali čoraz zriedkavejšími. Oveľa významnejšie však boli spoločné Alberto–ve a Jozefove „služobné cesty“ po monarchii a vojenské manévry. Všetky služobné cesty boli dopredu starostlivo naplánované.⁶² Pre Jozefa – spoluvládcu, patrili cesty k jeho ideálu panovníka – k takému, ktorý radšej cestuje, než by sa oddával zábavám alebo vládol iba z Viedne. Cestovanie

61 KULCSÁR, Krisztina. Dcéra a zať v Prešporku. Život na dvore miestodržiteľa Alberta Saského a jeho manželky Márie Kristíny (1766–1780) v Prešporku. In *Mária Terézia a jej doba vo svetle pomocných vied historických*. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2017, s. 216.

62 JURKOVÁ, Viera. Cestovanie Uhorskom na konci 18. storočia (na príklade anonymných ciest Jozefa II.). In *Spoločnosť, kultúra a každodennosť v dejinách Slovenska. Zborník štúdií z 1. vedeckej konferencie mladých historikov, zorganizovanej Katedrou histórie FF UPJŠ v Košiciach, 27.–28. septembra 2011*, Košice : FF UPJŠ, 2012, s. 304–311.

teda pre cisára znamenalo prostriedok, ako vlastnými očami spoznať pomery v monarchii, vidieť jednotlivé krajiny osobne a priamo na mieste sa oboznámiť s realizáciou a účinnosťou reforiem či iných rôznych nariadení z Viedne.⁶³ Pre Alberta boli tieto inšpekčné cesty dobrou príležitosťou nadviazať kontakty s obyvateľmi krajiny a tiež s jej reálnym stavom. Albert sa v roku 1765 ocitol v podstate v neznámej krajine a musel čeliť novým, preňho neznámym okolnostiam. Uhorsko a ďalšie územia habsburskej monarchie spoznával práve počas týchto ciest. Albert sprevádzal Jozefa II. na jeho cestách do Čiech, Uhorska, Slavónie a do Temešského Banátu (v rokoch 1766, 1768 a 1770).⁶⁴

Tieto cesty neobohatili iba poznatky o kráľovstve, ale v podstate to bola jeho povinnosť miestodržiteľa, sa na nich zúčastňovať. Na ceste do Sedmohradska (a ďalej do Haliče) sa v roku 1773 nezúčastnil. To možno vysvetliť jednak tým, že v tomto veľkovojskovodstve nezastával žiadnu oficiálnu funkciu, no zároveň už mohol stratiť aj nadšenie. Počas celej cesty po Uhorsku v roku 1770 mali cestujúci značne sťažené podmienky a zápasili s nepohodlím a neustálym dažďom. Oboch, cisára aj vojvodu, spájaj zvyk viesť si podrobné cestovné denníky. Jozef II. svoje cestovné záznamy zostavoval pre svoju matku, zatiaľ čo vojvoda Albert si počas ciest viedol cestovné denníky, ktoré neskôr začlenil do svojich memoárov.

Význam týchto ciest pre cisára i miestodržiteľa možno pochopiť aj z ich pozorovaní: Jozef sa sústredil cielene na všeobecné pomery a získaval skúsenosti aj s ohľadom na svoju budúcu úlohu samovládca.⁶⁵ Albertove poznámky zasa odrážajú jeho osobné záujmy – vojenské udalosti, stavebné pamiatky a jazykovú rozmanitosť, pričom miestami pôsobí takmer ako turista. Cestovatelia kontrolovali hranice, pevnosti a cesty, tiež bane a manufaktúry, pričom niekoľko dní strávili aj pobytom v provinčných mestách, kde získali hlbšie vedomosti o ich správe.⁶⁶ Na základe ich pozorovaní a osobných zápiskov môžeme sledovať nielen hlavné témy osvieteneho absolutizmu, ale aj lepšie porozumieť ich individuálnym pohľadom a myšlienkovým pochodom.⁶⁷ Albertov spôsob výkonu funkcie miestodržiteľa Uhorska, vo viacerých smeroch ozrejmuje, ako habsburský štát v 18. storočí spravoval svoje korunné krajiny. Centrálna moc delegovala aristokratov, ktorí slúžili ako medzičlánok medzi Viedňou a regionálnou správou.

63 K cestám cisára pozri tiež prácu: MITCHELL, A. Wess. *The Grand Strategy of the Habsburg Empire 1700–1866. A Study In Interstitial Time Management*. Princeton : Princeton University Press, 2018, 416 p.

64 KULCSÁR, Krisztina. *II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a Temesi Bánságban, 1768–1773*. Budapest : GONDOLAT – MOL, 2004, s. 147–174.

65 K vláde Jozefa II. pozri prácu: BEALES, Derek. *Joseph II: In the Shadow of Maria Theresa, 1741–1780, vol. 1*. Cambridge : Cambridge University Press, 2008, 568 p.

66 JURKOVÁ, Cestovanie Uhorskom na konci, s. 306.

67 KULCSÁR, *II. József utazásai Magyarországon*, s. 148–170.

Jozef II. sa ako najvyšší vojvodca zaujímal predovšetkým o vojenstvo, námorníctvo a v Chorvátsku aj o flotilu, pričom vykonával inšpekcie poľných a pohraničných jednotiek. V tomto smere sa zhodoval so svojím švagrom Albertom. Albert, dôstojník so skúsenosťami zo Sedemročnej vojny, získal v Uhorsku v roku 1765 nový titul „*Capitain général*“. Tento titul mu bol udelený podľa talianskeho a nizozemského vzoru, no nebol spojený s reálnou mocou. Jeho účasť pri prehliadkach plukov umiestnených v Uhorsku však bola nevyhnutná. Takmer každoročne (spolu s cisárom) navštevoval tieto pluky, zostavoval správy o ich táboroch a vykonával inšpekciu vlastného kyrysníckeho pluku.⁶⁸

Navštevovali všetky dôležité vojenské objekty všade, kam prišli (pevnosti, hrady, sklady či zbrojnice). Cisár formuloval konkrétne návrhy týkajúce sa prác na pevnostiach južnej hranice monarchie a kontrola pohraničných pomerov viedla k vydaniu viacerých rezolúcií o posilnení pevností v Čechách, o reorganizácii južnej vojenskej hranice a o ochrane území ohrozených Osmanmi. Na západe sa mala zvýšiť početnosť pohraničných vojsk a vojenský personál mal byť usídlený bližšie k hranici. Pre vojsko sa mali postaviť nové kasárne priamo pri Dunaji – štyri pre pechotu a dve pre jazdectvo.⁶⁹

Tieto služobné cesty zároveň poskytovali dostatok príležitostí na osobný kontakt s obyvateľmi, hoci nie v takej okázalej podobe, ako to bývalo pri ceremoniálnych cestách dvora. Spontánne prejavy nadšenia a ovácie boli vítané, cisár však odmietal akýkoľvek slávnostný príjem – či už zo strany stavov, mestského magistrátu alebo duchovenstva. Kanonády, osvetlenie miest či triumfálne brány (inak nevyhnutné súčasťou každej dvorskej cesty) neboli povolené. Počas ciest boli Jozefovi predkladané od obyvateľstva a miest rôzne žiadosti a prosby. Len počas cesty po Sedmohradsku ich bolo vyše 16 000. Aj Albertovi ako miestodržiteľovi bolo často predkladané množstvo supplík, najviac v Bratislave. Tieto žiadosti nám poskytujú osobnejší pohľad na životné podmienky poddaných v ríši.

Albert počas svojich ciest spoznával úradníkov, duchovných či vojenských dôstojníkov. Prostredníctvom ich vzájomných rozhovorov sa

68 Menovaným miestodržiteľom – hoci boli lojálni a spoľahliví – nebolo zverené velenie nad krajinou armádou. Mária Terézia však pre princa Alberta zaviedla úplne nový, dovtedy v Uhorskom kráľovstve neznámy služobný hodnostný stupeň, ktorý sa opieral o nizozemské a talianske vzory. Albert bol vymenovaný za *Capitain général*, teda najvyššieho veliteľa všetkých v Uhorsku rozmiestnených peších a jazdeckých jednotiek, ako aj všetkých tamojších pevností alebo iných miest obsadených posádkami. KULCSÁR, Ein fremder Adeliger zwischen der Königin, s. 286.

69 Roku 1770 sa cisár s Albertom vydávajú na rozsiahlu cestu do Uhorska a Banátu, kde mali okrem iného sledovať priebeh zavádzania urbárskej regulácie, no v skutočnosti mali jeho záujmy v uhorských záležitostiach takmer výlučne vojenský charakter. JURKOVÁ, Cestovanie Uhorskom na konci, s. 307. Pozri tiež prácu: GLASSL, Horst. Der Rechtsstreit um die Zips vor ihrer Rückgliederung an Ungarn. In *Ungarn – Jahrbuch*. Mainz : Hase & Koehler Verlag, 1969, s. 23–50.

bližšie oboznámil so štátnymi zamestnancami, ich potrebami a úlohami. Problémy, ktoré cisár i Albert vnímali v správe Temešského Banátu, ich presvedčili o potrebe reorganizácie tejto oblasti.⁷⁰ Niet preto divu, že Albert bol neskôr považovaný za jedného z podporovateľov pričlenenia Banátu k Uhorsku. Po vytvorení nových uhorských stolíc na tomto území sa tieto od roku 1779 dostali pod jeho právomoc ako miestodržiteľa.⁷¹

Cisár si počas ciest v Uhorsku zaznamenával aj náboženské pomery. Tam sa často stretával s útlakom protestantov, najmä v jágerskej diecéze, na čele ktorej stál Karol Esterházy, brat dvorského kancelára. Úbohé pomery nekatolíkov podnietili cisára k tomu, že vo svojej správe z roku 1768 rozvinul myšlienku tolerancie voči protestantom a chcel im umožniť výstavbu či opravu schátraných modlitební. Pri Albertovi si môžeme všimnúť jeho prirodzenú náklonnosť k protestantizmu, ktorú si pravdepodobne priniesol z rodného Saska. Na jeho dvore pôsobilo viacero nekatolíkov (väčšinou Sasov).⁷² V duchu osvietenstva sa počas ciest uskutočňovali aj krátke návštevy vzdelávacích inštitúcií, sirotincov či nemocníc. Jozef II. a Albert sa zaujímal o stav týchto zariadení (napr. v Petrovaradíne, Pešti, Temešvári a v Sedmohradsku). Osobitne silný dojem na nich urobili pomery v nemocnici v Temešvári. Budova tamojšej nemocnice bola síce nová, no pre chorých tam panovali veľmi nevhodné podmienky (slabé vybavenie, vlhkosť, plesne a pod.).⁷³

Jozef II. i Albert kritizovali používanie mučenia, ktoré bolo napokon v roku 1776 zrušené.⁷⁴ Nemožno sa mýliť, ak za tým vidíme aj vplyv Jozefa II., ktorý navrhoval namiesto väzníc zriaďovať nápravné domy a bol rozhodne proti trestu smrti.⁷⁵

K osvieteniskému štátu patrili vzdelaní, odborne zdatní poddaní, ktorí mali predstavovať záruku rozvoja a dosiahnutia spoločného dobra. Preto Jozef II. a Albert navštevovali aj rôzne typy škôl – od najnižších cirkv-

70 BEALES, *Joseph II: In the Shadow*, p. 242–270.

71 K tejto problematike pozri napr. prácu: VEICHTLBAUER, Ortrun. Zwischen Kolonie und Provinz. Herrschaft und Planung in der Kameralprovinz Temeswarer Banat im 18. Jahrhundert. In *Social Ecology Working Paper*, 167, 2016, 106 s.

72 KULCSÁR, Der Kaiser–Mitregent Joseph II., s. 84. Albertovi bolo povolené zamestnať na dvore aj nekatolíkov, ako napr. jeho adjutanta, generálmajora Teodora Alexandra Miltiza, ktorý prišiel z Drážďan a bol dlhoročným priateľom vojvodu. Dôležité je zdôrazniť, že na rozdiel od Viedenského dvora, sa na dvore v Prešporku medzi služobníctvom nachádzali aj evanjelici, z ktorých mnohí pochádzali zo Saska. KULCSÁR, Dcéra a zať v Prešporku, s. 213.

73 BEALES, *Joseph II: In the Shadow*, p. 338–358., tiež KULCSÁR, Der Kaiser–Mitregent Joseph II., s. 85.

74 STOLLBERG–RILINGER, *Maria Theresia: Die Kaiserin*, s. 724–726. Tiež: BESSLER, D. John. Revisiting Beccaria's Vision: The Enlightenment, America's Death Penalty, and the Abolition Movement. In *Northwestern Journal of Law & Social Policy*, vol. 4, issue 2, art. 1, 2009, p. 199.

75 WINKLER, Anita. Torture and execution. In *Die Welt der Habsburger*. Dostupné online: <https://www.habsburger.net/en/chapter/torture-and-execution> [cit. 3. 11. 2025].

ných škôl až po kráľovské akadémie.⁷⁶ Navštívili aj univerzitu v Trnave. Ich poznámky a správy sa však netýkali ani tak učiva a učebných osnov škôl, ako skôr stavu školských budov a ubytovania študentov. Správy ukazujú, aké rozdiely vtedy panovali v dôsledku nejednotného školského systému (až do rokov 1776/1777). Na školstvo v ríši bolo namierených niekoľko zásadných reformných snáh.⁷⁷ Roku 1770 navštívili aj protestantské školy v Debrecíne, Sárospataku a Prešove, aby získali prehľad o ich situácii.⁷⁸ Jozef II. sa v konečnom usiloval o úplnú centralizáciu školstva a chcel zjednotiť systém vzdelávania v celej monarchii.⁷⁹

Problémom bolo aj financovanie školstva. Riešenie sa našlo až po zrušení jezuitského rádu v roku 1773 a neskôr v roku 1780 založením *Fundus studiorum* (Študijný fond). Aj protestantskí študenti sa nachádzali v tomto období v zložitej situácii. Mali značne obmedzené možnosti štúdia na katolíckych univerzitách, hoci úplný zákaz nebol vždy jednotný ani trvalý pre celé územie monarchie. V Uhorsku nemali vlastnú vysokú školu a museli získať kráľovské povolenie, aby mohli študovať na zahraničných univerzitách.⁸⁰ Toto povolenie vydával práve miestodržiteľský úrad, takže Albert bol dobre oboznámený s ich zložitou situáciou aj v tomto smere.

Albertov odchod z funkcie miestodržiteľa

Menovanie vojvodu Alberta do čela miestodržiteľskej rady nebolo len administratívnym, ale aj politickým gestom. Mária Terézia tým chcela posilniť spojenie medzi dvorom a uhorskou šľachtou a zároveň vytvoriť dôstojné postavenie pre svojho obľúbeného zaťa. Albert sa stal mostom medzi viedenským centrom a „uhorskou periferiou“, pričom jeho úloha mala charakter reprezentatívny, diplomatický aj správny.

Albert skončil vo funkcii miestodržiteľa v roku 1780. Bol to rok poznačený dvoma úmrtiami. Po smrti Karola Lotrinského, generálneho miestodržiteľa Rakúskeho Nizozemska, sa tam ujali úradu arcivojvodky-

76 WINKLER, Anita. Die „Schulmaschine“ Josephs II. In *Die Welt der Habsburger*. Dostupné online: <https://www.habsburger.net/de/kapitel/die-schulmaschine-josephs-ii> [cit. 4. 11. 2025].

77 WINKLER, Anita. Rund um die Schule. In *Die Welt der Habsburger*. Dostupné online: <https://www.habsburger.net/de/themen/rund-um-die-schule> [cit. 3. 11. 2025]. Pozri tiež: POLENGHI, Simonetta. „Habsburg Legislation on the Training of Elementary and *Ginnasio-Liceo* (Secondary) Teachers and its Implementation in the Italian Territories across the 18th and 19th Centuries.“ In CASALE, Rita – WINDHEUSER, Jeannette – FERRARI, Monica (eds.). *Kulturen der Lehrerbildung in der Sekundarstufe in Italien und Deutschland*. Bad Heilbrunn : Klinkhardt, 2021, s. 19–32. DOI:10.35468/5877-02.

78 K reformám Jozefa II. pozri napr. prácu: VOCELKA, Karl. Die Reformen Maria Theresias und Josephs II. und ihr gesellschaftlicher Hintergrund. In *Austriaca*, 2010, p. 29–41.

79 FELHŐ – VÖRÖS, *Helytartótanácsi Levéltár*, s. 266.

80 ANDRÁŠI, Ladislav. *Verejnoszákladinné panství a majetky Myšíanského dištriktu, 1601 – 1873*. Košice, 1980, s. 3.

ňa Mária Kristína a vojvoda Albert, ktorý sa medzičasom oficiálne vzdal svojej funkcie v Uhorsku. Okamžite sa začali objavovať návrhy, kto by mohol po Albertovi prebrať uvoľnenú funkciu miestodržiteľa, pretože cisárovná si neželala, aby bol zvolený nový palatín. Práve vtedy sa znovu prejavil jej dlhoročný zámer – nájsť niekoho z cisárskeho rodu. Keďže však zamýšľaný kandidát, arcivojvoda Maximilián, ktorý v polovici 70. rokov 18. storočia absolvoval dokonca osobitnú prípravu na úrad miestodržiteľa Uhorska, počas bavorsko-dedičnej vojny ťažko ochorel a nemohol by zastávať ani svoju úlohu *Capitain général* v Uhorsku, prestal sa považovať za vhodného kandidáta. Preto chcela cisárovná v roku 1780 vymenovať za miestodržiteľa Uhorska jedného zo synov veľkovojuvodu Leopolda. Ten sa tomu však bránil s odôvodnením, že jeho synovia sú na taký úrad ešte príliš mladí (najstarší, prichádzajúci do úvahy, arcivojvoda Karol, mal len deväť rokov).

Namiesto toho navrhoval buď presvedčiť Alberta, aby zotrval vo funkcii, alebo znova ponúknuť tento post svojmu bratovi Maximiliánovi, ktorý bol medzitým už zvolený za kolínskeho kurfirsta – a to aspoň dovtedy, kým by arcivojvoda Karol nedosiahol vek pätnásť rokov. Smrť cisárovnej 29. novembra 1780 však tieto plány zastavila. Samovládca Jozef II. už nemenoval ani palatína, ani miestodržiteľa, ani spoluvládcu. V roku 1790 však bola voľba palatína nanajvýš aktuálna. Najmä v súvislosti s korunováciou Leopolda II., pretože palatín mal v korunovačných obradoch významnú úlohu. Na sneme roku 1790, kde sa mal zvoliť aj nový palatín, uhorské stavy (bez prednesenia mien kandidátov) jednomyselne zvolili za palatína kráľovho syna, arcivojvodu Alexandra Leopolda. Tým sa začína rad arcivojvodských palatínov a napíňa sa tým plán Márie Terézie.⁸¹

Po Leopoldovi II. nadviazal na túto prax aj jeho syn, cisár František I., ktorý podobne upevnil väzby medzi monarchiou a Uhorskom prostredníctvom svojho brata, arcivojvodu Jozefa – ten zastával palatínsky úrad nepretržite od roku 1796 až do roku 1847, teda viac než pol storočia.⁸²

Záver

Za šesťdesiat rokov prešla vnútorná organizácia miestodržiteľskej rady rozmanitým vývojom. Noví vedúci sa striedali s novými myšlienkami; jeden dokázal zo svojich cieľov uskutočniť viac, druhý menej. Ich úspech alebo neúspech – ako ukazuje skúsenosť dejín rady – však nikdy nezaviesol od dokonalosti alebo nedostatkov systému, ale vždy od človeka, ktorý sa do jeho služieb postavil. So svedomitými a schopnými úradníkmi bolo možné dosiahnuť výsledky aj pri slabšom systéme, zatiaľ čo práca nevedo-

81 KULCSÁR, A helytartói státus, s.63.

82 KULCSÁR, A helytartói státus, s.64.

mých a nedbanlivých úradníkov nemohla byť úspešná ani pri najdokonalejšom usporiadaní.

Jozef II. chcel správu zjednodušiť, zrýchliť a spresniť. Snažil sa ju zlepšovať a neustále reformovať, no nikdy však nebol v tomto smere spokojný s výsledkom svojich snáh. Počas svojho desaťročného panovania zmenil na miestodržiteľskej rade viac, než jeho predchodcovia a nástupcovia dohromady od roku 1724 až po rok 1848. Jeho reformy sa týkali rovnako organizácie, právomoci, ako aj spôsobu vybavovania vecí miestodržiteľskej rady. Začiatok formulára

Cisár sa predovšetkým zameral na najpodstatnejšiu časť správy vecí – na prácu rady. V čele úradu potreboval muža, ktorému plne dôveroval a ktorý vyznával tie isté zásady ako on sám. Úrad palatína však z viacerých dôvodov neobsadil a dokonca aj miesto miestodržiteľa zostalo prázdne. Po odchode vojvodu Alberta predsedal zasadnutiam miestodržiteľskej rady gróf Juraj Fekete, krajinský sudca. Panovník v roku 1783 vyzval krajinského sudcu, aby predložil návrh na zlepšenie správy. No ten namiesto reforiem odporučil zvýšenie počtu úradníkov. Tým stratil panovníkovu dôveru.⁸³ Vzhľadom na jeho vysoký vek a slabé zdravie si sám krajinský sudca želal odísť do výslužby, čo mu Jozef II. aj umožnil. Jeho nástupcom vo funkcii krajinského sudcu sa stal gróf Ján Čáky, ktorý sa ale nemal nezúčastňovať zasadnutí miestodržiteľskej rady. Predsedníctvo miestodržiteľskej rady zveril cisár novovymenovanému pokladníkovi grófovi Krištofovi Niczkyemu, ktorý patril medzi jeho dlhoročných dôverníkov.⁸⁴

Zároveň zriadil novú funkciu na zastupovanie predsedu – prvého radcu (*consiliarius primus*) – a do tejto funkcie vymenoval Františka Győryho, jedného z radcov Uhorskej kráľovskej dvorskej kancelárie, ktorý svoju kariéru začínal práve v miestodržiteľskej rade a už sa podieľal aj na príprave reformy z roku 1769.⁸⁵

V roku 1848, počas revolučných nepokojov v Uhorsku, bola miestodržiteľská rada zrušená ako súčasť zmeny správy. Po potlačení revolúcie (1849) bola síce na krátky čas nahradená novými centralizovanými orgánmi (v rámci Bachovho absolutizmu), ale pôvodná miestodržiteľská rada už nikdy nebola obnovená.⁸⁶

83 EMBER, Győző. A magyar királyi helytartótanács ügyintézésé. II. 1783—1848. (Máso-dik közlemény). In SZABÓ, István (ed). *Leveltári közlemények. A M. Kir. Országos Levéltár Folyóirata*, Budapest, 1938, s. 61–62.

84 FELHŐ – VÖRÖS, *Helytartótanácsi Levéltár*, s. 16.

85 EMBER, A magyar királyi helytartótanács ügyintézésé. II. 1783—1848, s. 58–59.

86 Štúdiá vznikla na základe riešenia grantového projektu VEGA 1/0624/23 Šľachta na Sloven-sku a jej identita. Zástoj aristokracie v žiote slovenského etnika v stredoveku a novoveku.

Zoznam použitých zdrojov

- ANDRÁŠI, Ladislav. *Verejnosť a majetky Myšianskeho dištriktu, 1601 – 1873*. Košice, 1980, s. 3.
- BAKÁCS, Bernadette. Franz Stephan von Lothringen als Ungarns Statthalter, 1732–1741. In MRAZ, Gerda (ed.). *Maria Theresia als Königin von Ungarn (Jahrbuch für österreichische Kulturgeschichte 10)*, Eisenstadt, 1984, s. 27–36.
- BATÓ, Szilvia. A Helytartótanács bírósági igazgatási tevékenysége a 18–19. század fordulóján. In *Forvm*, 2011/1, s. 62–88.
- BEALES, Derek. *Joseph II: In the Shadow of Maria Theresa, 1741 – 1780*, vol. 1. Cambridge : Cambridge University Press, 2008, 568 p.
- BEALES, Derek. „How Did Joseph II Govern?“ In *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, 144/2, 2009, s. 49–59.
- BENEDIK, Christian – SCHRÖDER, Klaus Albrecht (Hrsg.). *Die Gründung der Albertina. Herzog Albert und seine Zeit*. Wien; Ostfildern : Hatje Cantz Verlag, 2014, s. 99–105. ISBN 978-3-7757-3824-8.
- BESSLER, D. John. Revisiting Beccaria's Vision: The Enlightenment, America's Death Penalty, and the Abolition Movement. In *Northwestern Journal of Law & Social Policy*, vol. 4, issue 2, art. 1, 2009, p. 199.
- CSIZMADIA Andor. *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1976, 560 s. ISBN 963-05-0713-7.
- Corpus Iuris Hungarici. Magyar törvénytár. 1657 – 1740. törvénycikkek*. Budapest, 1900, s. 642–644.
- EMBER, Győző. Magyarország közigazgatása 1711–1765. In *Leveltári közlemények. A M. Kir. Országos Levéltár Folyóirata*, ÖTVENÖTÖDIK ÉVFOLYAM I.SZÁM. Budapest, 1983, s. 5–22.
- EMBER, Győző. A magyar királyi helytartótanács ügyintézése. I. 1724–1783. In SZABÓ, István (ed.). *Leveltári közlemények. A M. Kir. Országos Levéltár Folyóirata*, Budapest, 1937, s. 87–105.
- EMBER, Győző. A magyar királyi helytartótanács ügyintézése. II. 1783–1848. (Második közlemény). In SZABÓ, István (ed.). *Leveltári közlemények. A M. Kir. Országos Levéltár Folyóirata*, Budapest, 1938, s. 58–62.
- EVANS, R. J. Weston. *Maria Theresa and Hungary*. In SCOTT, M. Hamish (ed.). *Enlightened Absolutism: Reform and Reformers in Later Eighteenth-Century Europe*. London : Macmillan / Red Globe Press, 1990, p. 189–207.
- FELHŐ, Ibolya – VÖRÖS, Antal. *Helytartótanács Levéltár*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1961, s. 5–645.
- FISZMAN, Samuel (ed.). *Constitution and Reform in Eighteenth – Century Poland*. Indiana University Press – Bloomington and Indianapolis, 1997, ISBN: 0-253-33317-2.

- FORGÓ, András. Rebellious Priests? The Catholic Clergy and the Diet, 1764–1765. In *Hungarian Historical Review* 10, no. 1, 2021, p. 73–95. <https://doi.org/10.38145/2021.1.73>
- GLASSL, Horst. Der Rechtsstreit um die Zips vor ihrer Rückgliederung an Ungarn. In *Ungarn – Jahrbuch*. Mainz : Hase & Koehler Verlag, 1969, s. 23–50.
- HAJDU, Lajos. II. József igazgatási reformjai Magyarországon. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1982, 527 s.
- JURKOVÁ, Viera. Cestovanie Uhorskom na konci 18. storočia (na príklade anonymných ciest Jozefa II.). In *Spoločnosť, kultúra a každodennosť v dejinách Slovenska. Zborník štúdií z 1. vedeckej konferencie mladých historikov, zorganizovanej Katedrou histórie FF UPJŠ v Košiciach*, 27.–28. septembra 2011, Košice : FF UPJŠ, 2012, s. 304–311.
- KASSICS, Ignác. *Enchiridion seu Extractus benignarum normalium ordinationum regiarum...* I.–III. Pešť : Trattner, 1825.
- KITOWICZ, Jędrzej. Jędrzej Kitowicz and his Description of Eighteenth-Century Society under August III. In *The Polish Review*, vol. 62, no. 2, 2017, s. 23–42. <https://doi.org/10.1007/s41185-017-0063-x>
- KITOWICZ, Jędrzej. *Customs and Culture in Poland under the Last Saxon King: Selections from Opis obyczajów za panowania Augusta III*. Praha – Boston : AUP, Central European University Press, 2019, ISBN: 978-9633862759.
- KOSCHATZKY, Walter – KRASA, Selma. Herzog Albert von Sachsen-Teschen, 1738–1822. Reichsfeldmarschall und Kunstmäzen. In *Veröffentlichungen der Albertina* 18. Wien, 1982, 264 p. ISBN 13: 9783215048265. https://doi.org/10.1007/978-3-322-93813-8_3
- KOWALSKÁ, Eva. *Osvietenské školstvo (1771–1815): Nástroj vzdelania a disciplinizácie*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014, 196 s. ISBN 978-80-971540-3-5.
- KOWALSKÁ, Eva. „Škola – základ občianskeho života: Mária Terézia a reformy v oblasti vzdelávania.“ In *Historická revue*, roč. 27, 2016, č. 2, s. 18–21.
- KRETZSCHMAR, Hellmut. Friedrich August II. In *Neue Deutsche Biographie* V, Berlin, 1961, s. 573–574
- KULCSÁR, Krisztina. Ein fremder Adeliger zwischen der Königin und den ungarischen Ständen. Der Lebenslauf von Prinz Albert von Sachsen bis 1765 und seine Ernennung zum Statthalter des Königreichs Ungarn. In HAUG-MORITZ, Gabriele – HYE, Hans Peter – RAFFLER, Marlies (eds.). *Adel im “langen” 18. Jahrhundert*, Bd. 14, Wien, 2009, s. 276–286.
- KULCSÁR, Krisztina. A helytartói státus. Albert szász herceg (1738–1822) kinevezése és magyarországi évtizedei. In *Aetas*, 17, nr. 1, 2002, s. 51.
- KULCSÁR, Krisztina. Der Kaiser-Mitregent Joseph II. und sein Statthalter-Schwager Herzog Albert von Sachsen-Teschen im Königreich Un-

- garn. In FORGÓ, András – KULCSÁR, Krisztina (eds.). *Die habsburgische Variante des Aufgeklärten Absolutismus*, Wien, 2018, s. 73–74.
- KULCSÁR, Krisztina. Adalék a helytartótanács 1769. évi reformjához. Albert szász-tescheni herceg első helytartói évei és 1768. évi előterjesztése. In *A történetu-domány szolgálatában. Tanulmányok a 70. éves Gecsényi Lajos tiszteletére*, 2012, s. 2–4.
- KULCSÁR, Krisztina. Dcéra a zať v Prešporku. Život na dvore miestodržiteľa Alberta Saského a jeho manželky Márie Kristíny (1766–1780) v Prešporku. In *Mária Terézia a jej doba vo svetle pomocných vied historických*. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2017, s. 213–216.
- KULCSÁR, Krisztina. II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a Temesi Bánságban, 1768–1773. Budapest : GONDOLAT – MOL, 2004, s. 147–174.
- MALCHER, X. Franz. *Herzog Albrecht zu Sachsen-Teschen bis zu seinem Antritt der Statthalterschaft in Ungarn, 1738–1766. German Edition*. Bibliolife, 2009, 214 s. ISBN-13 : 978-1115790017.
- MIKLEŠ, Ján – NOVACKÁ, Mária – MÁTEJ, Jozef. *Ratio educationis 1777 a 1806*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988, 456 s.
- MITCHELL, A. Wess. *The Grand Strategy of the Habsburg Empire 1700 –1866. A Study In Interstitial Time Management*. Princeton : Princeton University Press, 2018, 416 p.
- MOORE, Scott. *Teaching the Empire: Education and State Loyalty in Late Habsburg Austria*. Indiana : Purdue University Press, 2020, 281 p.
- NAGY, István. Departamentum, referáda, iúró a helytartótanács ügyintézésében 1783–1848. In *Levéltári Közlemények* 46, 1975, s. 129–139.
- OGOLJUK-BERZSENYI, Anett. Kariéra šľachticov v Uhorsku za vlády Márie Terézie. In *Mária Terézia a jej doba vo svetle pomocných vied historických*. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2017, s. 171–172.
- POLENGHI, Simonetta. „Habsburg Legislation on the Training of Elementary and Ginnasio-Liceo (Secondary) Teachers and its Implementation in the Italian Territories across the 18th and 19th Centuries.“ In CASA-LE, Rita – WINDHEUSER, Jeannette – FERRARI, Monica (eds.). *Kulturen der Lehrerbildung in der Sekundarstufe in Italien und Deutschland*. Bad Heilbrunn : Klinkhardt, 2021, s. 19–32. DOI:10.35468/5877-02.
- SEGEŠ, Vladimír – ŠEĐOVÁ, Božena. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska III/1, 1711 – 1792*. Bratislava : Vojenský historický ústav v Bratislave, 2019, s. 12. ISBN 978-80-89523-56-6.
- SCOTT, M. Hamish (ed.). *Enlightened Absolutism: Reform and Reformers in Later Eighteenth-Century Europe*. London : Macmillan / Red Globe Press, 1990, 400 p.
- SCOTT, M. Hamish. Reform in the Habsburg Monarchy, 1740–90. In SCOTT, M. Hamish (ed.). *Enlightened Absolutism: Reform and Reform-*

- ers in Later Eighteenth-Century Europe. London : Macmillan / Red Globe Press, 1990, p. 145–187.
- STOLLBERG – RILINGER, Barbara. *Maria Theresia. Die Kaiserin in ihrer Zeit. Eine Biographie*. München : C. H. Beck, 2017, 1038 s. ISBN 978-3-406-69748-7.
- SZABO, A. J. *Franz. Kaunitz and Enlightened Absolutism, 1753–1780*. Cambridge : Cambridge University Press, 1994, 380 p.
- SZAKÁLY, Orsolya. Pragmatism triumphant . Hungary's political culture in the age of the French Revolution. In SZIJÁRTÓ, István – BLOCKMANS, Wim – KONTLER, László (eds.). *Parliamentarism in Northern and East – Central Europe in the Long Eighteenth Century. Volume I: Representative Institutions and Political Motivation*. Abingdon – New York : Routledge, 2022, p. 291–318.
- SZINNYEI, József. *Magyar írók élete és munkái*. IX. Budapest, 1903.
- VARGA, Endre. A Novus Ordo. II. Józsefjogszolgáltatási rendszere. In *Levéltári Híradó* 4, 1954, s. 3–61. VARGA, Endre. A inagyar jogszolgáltatás átszervezése IL József korában. In *Századok*, 94, 1960, s. 736–748.
- VARGA, Endre. A királyi curia 1780–1850. In *Hatóság- és hivattörténet* 4. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1974, 25, 47–83.
- VEICHTLBAUER, Ortrun. Zwischen Kolonie und Provinz. Herrschaft und Planung in der Kameralprovinz Temeswarer Banat im 18. Jahrhundert. In *Social Ecology Working Paper*, 167, 2016, 106 s.
- VOCELKA, Karl. Die Reformen Maria Theresias und Josephs II. und ihr gesellschaftlicher Hintergrund. In *Austriaca*, 2010, p. 29–41.
- WINKELBAUER, Thomas – HOCHEDLINGER, Michael – MÁTA, Petr. (eds.). *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit: Bd. 1: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*. Wien : Böhlau Verlag, 2019, 1308 s. ISBN 9783205207665.
- ŻÓRAWSKA-WITKOWSKA, Alina. Between Dresden and Warsaw. The Travels of the Court of August III of Poland (Friedrich August II of Saxony). In *Musicology Today: Polish Studies on Baroque Music*. Warsaw : Institut of Musicology University of Warsaw, 2009, p. 7–25.

Internetové zdroje:

- Lotharingiai Ferenc István. In *Magyar életrajzi lexikon* [online]. Budapest: Arcanum, Dostupné na: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/1-76CBE/lotharingiai-ferenc-istvan-76DF5/>
- WINKLER, Anita. Torture and execution. In *Die Welt der Habsburger*. Dostupné online: <https://www.habsburger.net/en/chapter/torture-and-execution>

WINKLER, Anita. Die "Schulmaschine" Josephs II. In *Die Welt der Habsburger*. Dostupné online: <https://www.habsburger.net/de/kapitel/die-schulmaschine-josephs-ii>

WINKLER, Anita. Rund um die Schule. In *Die Welt der Habsburger*. Dostupné online: <https://www.habsburger.net/de/themen/rund-um-die-schule>

doc. Mgr. Michal Franko, PhD.

Katedra histórie, Filozofická fakulta

Trnavská univerzita v Trnave

michal.franko@truni.sk

UMELECKOHISTORICKÝ A HISTORICKO-PRAMENNÝ NÁČRT STAVEBNÉHO VÝVOJA A INTERIÉROVEJ VÝZDOBY RÍMSKOKATOLÍCKEHO KOSTOLA SV. MIKULÁŠA V HORNEJ KRUPEJ

ZUZANA LOPATKOVÁ, INGRID HALÁSZOVÁ

ABSTRACT The study offers a comprehensive art-historical and source-based historical overview of the architectural development and interior decoration of the Roman Catholic Church of St Nicholas in Horná Krupá from the Middle Ages to the 20th century. Drawing on canonical visitations, archival documents, and comparative analogies, the authors reconstruct the form of the Early Gothic church, the subsequent Renaissance reconstruction of 1566, and the extensive Baroque modifications carried out between 1741 and 1746. Special attention is devoted to the church furnishings, altar decoration, and the rich inventory of liturgical objects, all of which illustrate the gradual enhancement of the interior. The study also traces the major restoration of the church following the 1906 earthquake and the fresco decoration executed by Edmund Massányi in 1937, which represents an important chapter of regional sacred art. The result is a detailed account of the continuous architectural and artistic development of the church, regarded as the most valuable cultural monument in the village of Horná Krupá.

KEYWORDS: Horná Krupá, Church of St Nicholas, Canonical visitations, Fresco decoration, Edmund Massányi

Nepochybne najcennejšou umelecko-historickou pamiatkou v obci Horná Krupá je rímskokatolícky kostol sv. Mikuláša. Sakrálna stavba je situovaná na miernom návrší približne v strede obce, ohradená plným múrom a obklopená cintorínom. Horná Krupá je z hľadiska cirkevnej organizácie filiálkou farnosti Dolná Krupá, teda aj zmienený kostol je filiálnym. Súčasný kostol je postavený pravdepodobne na mieste predošlého kostola s rovnakým patrocíniom svätého Mikuláša. Okrem Hornej a Dolnej Krupaj v stredoveku dokonca jestvovala aj tzv. *Prostredná Krupá: všetky tri spomenuté sídliská pod spoločným názvom Krupá (*Crumba*) uvádza už Zoborská listina z roku 1113.¹ Zatiaľ čo Dolnú a *Prostrednú Krupú v roku 1256 vlastnil istý Peťko, o Hornej Krupaj sa prvýkrát dozvedáme až v roku

1 Zachovaná nosovka spoľahlivo svedčí o preduhorskom (veľkomoravskom) pôvode. RÁBIK, Vladimír. Formovanie farskej siete na juhozápadnom Slovensku v stredoveku (Bratislavské prepošstvo). In *Vývoj cirkevnej správy na Slovensku*. Ed. V. Rábik a kol. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2010, s. 29–39.

1285, keď uhorský kráľ Ladislav IV. vyňal viacerých tunajších taverníkov spod ich služobnej povinnosti a spolu s ich zemou Krupá ich povýšil medzi svojich kráľovských servientov.² V prípade tohto pôvodne spoločného sídliskového komplexu je najneskôr na prelome 13. a 14. storočia možno sledovať proces rozpadu, sprevádzaný výstavbou kostolov v nových sídlach. Vtedy až v dvoch z týchto dedín – v Hornej Krupej (*de Superiori Crompa*) a *Prostrednej Krupej (*de Mediocri Crompa*) – boli postavené kostoly. Oba sú písomne doložené v súpise farností – v listine z roku 1390, ktorá riešila spor o posvätné oleje s bratislavským prepoštom Vavrincom. Spor sa vyriešil tak, že fary patriace do Bratislavského prepošstva mali naďalej dostávať posvätné oleje od farára pri kostole sv. Martina v Bratislave, ktorý ich mal zaobstaráť v Ostrihome.³ V Dolnej Krupej kostol v tomto čase nevznikol, pretože existoval v bezprostrednom susedstve *Prostrednej Krupej a neskôr – no už niekedy v 14. storočí – obe dediny splynuli v jedno sídlisko. V písomných prameňoch z tohto obdobia ich preto často nachádzame spoločne, ako v roku 1335, 1363 a potom aj v 15. storočí.⁴ Podľa registra pápežských desiatkov z rokov 1332–1337 však v Hornej Krupej v tomto čase fara nebola.⁵ V súpise farností z roku 1397, ktorý je uvedený v štatútoch Ostrihomskej kapituly, vystupuje iba jedna dedina Krupá (*Korompa*), najskôr tu ide už o Dolnú Krupú.⁶

Stredoveký kostol v Hornej Krupej

Z hľadiska cirkevnej organizácie teda môžeme teda predpokladať, že minimálne od 90. rokov 14. storočia si pozíciu farského sídla držala *Prostredná Krupá s archívne doloženým kostolom, ktorému cirkevne a zemepansky podliehala aj Dolná Krupá. Súčasný stav poznatkov neuvoľňuje jednoznačne zodpovedať otázku, či bola Horná Krupá rovnako ako Dolná Krupá filiálkou farnosti v *Prostrednej Krupej, alebo osobitnou

- 2 MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tomus I.* Bratislavae : sumptibus Academiae scientiarum Slovacae, 1971, s. 64–67, č. 69. SEDLÁK, Vincent. *Historický miestopis Bratislavskej stolice (na základe materiálu do roku 1300). Dizertačná práca.* Rukopis. Bratislava : HU SAV, 1964, s. 185. SEDLÁK, Vincent. Die älteste Besiedlung des Komitatus Bratislava. In *Studia historica Slovaca XVIII.* Bratislava : Historický ústav SAV, s. 113 a nasl.
- 3 MV SR, Slovenský národný archív v Bratislave, SA BaK, Lad. 51, Fasc. 1, Nr. 30. FEJÉR, Carolus (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* X/8. Budae, 1835, s. 313–314.
- 4 HÁZI, Jenő. *Pozsony vármegye középkori földrajza.* Pozsony : Kalligram, 2000, s. 130–131. SEDLÁK, *Historický miestopis*, s. 93; RÁBIK, *Formovanie farskej siete na juhozápadnom Slovensku*, s. 57–59.
- 5 *Monumenta Vaticana Slovaciae I. Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332 – 1337.* Ed. V. Sedlák. Trnava – Rím: Slovenský historický ústav, 2008.
- 6 PÉTERFFY, Carolus. *Sacra consilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata II. Posonii MDCCXLII (1742).* Je tu súpis fár Ostrihomskej arcidiecézy z roku 1394, v rámci ktorého sú tu vymenované aj fary, podliehajúce Bratislavskému prepošstvu.

farnosťou. Na základe spomínanej listiny z roku 1390 a najstarších prameňov, týkajúcich sa Hornej Krupej, sa možno domnievať, že aj v tomto oppide už v posledných desaťročiach 14. storočia existoval ranogotický kostolík. Predstavu o podobe, polohe a veľkosti tohto kostolíka nemáme, ale vzhľadom na rôzne lokálne analógie to bolo pravdepodobne bezvežové jednolodie s kvadratickým (štvorcovým, resp. obdĺžnikovým) alebo polygonálnym presbytériom. Na základe dobových stavebných zvyklostí je možné predpokladať, že bol postavený z dobovo obľúbených tehál zvaných plevovky, s dreveným trámovým krovom nad obvyklou sedlovou strechou.⁷ Táto ranogotická sakrálna stavba mohla slúžiť aj niekoľko nasledujúcich dekád, no podľa ďalších písomných prameňov sa však zdá, že fara v Hornej Krupej v priebehu 15. storočia zanikla. Naznačuje to listina cirkevnej proveniencie z roku 1516, opisujúca stav personálneho obsadenia jednotlivých cirkevných inštitúcií, teda opátstiev, premonštrátskych, ale i sekulárnych prepozitúr, dekanátov a k nim patriacich fár, a napokon fár podľa arcidiaconátov.⁸ V Bratislavskom prepoštvstve je medzi farnosťami zaradená farnosť *Korompa*, ktorou sa myslí (spojená *Prostredná/Dolná) Krupá.⁹

Renesančná podoba kostola v Hornej Krupej

Nový rímskokatolícky kostol v Hornej Krupej bol postavený v roku 1566.¹⁰ Samotná výstavba musela prebiehať pomerne rýchlo, pretože ešte v kánonických vizitáciách farnosti Dolná Krupá z rokov 1561 a 1562 sa kostol v Hornej Krupej – ani ako stavenisko – vôbec nespomína.¹¹ Prvú bližšiu zmienku o novopostavenom kostole v Hornej Krupej nachádzame v kánonickej vizitácii farnosti Dolná Krupá z roku 1634, čo je takmer sedemdesiat rokov po jeho vzniku.¹² Cirkevno-organizačne prislúchal do farnosti Dolná Krupá ako fili-

7 K stredovekým kostolom viď napr. LUKÁČOVÁ, E. a kol. *Sakrálna architektúra na Slovensku*. Komárno : KT & Fakulta architektúry STU v Bratislave, 1996; POMFYOVÁ, Bibiana – BÓNA, Martin – BURAN, Dušan a kol. *Stredoveký kostol : Historické a funkčné premeny architektúry*, Zväzok 1. Bratislava : Fo Art, 2015.

8 MELNÍKOVÁ, Marta. O stave cirkevnej organizácie na Slovensku začiatkom 16. storočia. In *Slovenská archivistika*, XXX., 1995, 2, s. 136.

9 Slovenský národný archív v Bratislave, Súkromný archív Bratislavskej kapituly, Cap. K, Fasc. 2, Nr. 4A. Dokument poskytuje cenné údaje k cirkevnej organizácii v Uhorsku, a teda aj na území Slovenska. MELNÍKOVÁ, O stave cirkevnej organizácie, s. 127–140.

10 Archív Trnavskej arcidiecézy Trnava, *Archidiaconatus Posoniensis, Districtus Szomolanensis*, 1731, sign. I/1, Visitatio canonica Parochiae Also Korompa.

11 Prímási Levéltár Esztergom, Archivum ecclesiasticum vetus, Visitatio Praepositurae Posoniensis ex anno 1561. Vizitácie publikoval BUCKO, Vojtech. *Reformné hnutie v arcibiskupstve Ostrihomskom do roku 1564*. Bratislava, 1939, s. 134; Prímási Levéltár Esztergom, Archivum ecclesiasticum vetus, Visitatio Praepositurae Posoniensis ex anno 1562.

12 Prímási Levéltár Esztergom, Archivum ecclesiasticum vetus, Lib. 3., 108, Districtus sub Montibus, Visitatio canonica per anno 1634; . BEKE, Margit. *Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616–1637)*. (= Strigonium Antiquum 3.). Budapest : Márton Áron, 1994, s. 221.

álny kostol, spolu s ňou bol teda súčasťou Podhorského – neskôr Smolenického dekanátu, Bratislavského arcidiakonátu a Ostrihomského arcibiskupstva.¹³ Až pri tomto renesančnom kostole s istotou vieme, že jeho patrónom sa stal jeden z najobľúbenejších kresťanských svätcov – biskup sv. Mikuláš z Myry (alebo Bari) a slávnosť zasvätenia sa konala v nedeľu pred začiatkom adventu. Tento bol uctievaný ako patrón námorníkov, cestujúcich a tým aj obchodníkov, ale tiež ľudí pracujúcich s peniazmi. Príbeh o jeho štedrosti voči trom mladučkým dievčatám, ktoré sa ich zadĺžený otec z núdze rozhodol poskytnúť na prostitúciu. Svätý Mikuláš sa o tom dozvedel a po tri noci vhadzoval cez okno do ich domu hrudy zlata zabalené do vriec, aby im zabezpečil poctivosť do vydaja a náležité veno.¹⁴ Podľa kánonickej vizitácie z roku 1634 bol „obraz“ svätého biskupa Mikuláša (čo v tom čase mohlo znamenať malbu i sochu) umiestnený v kostole na hlavnom oltári. V danom čase kostol ešte stále nebol posvätený, rovnako ani v ňom sa nachádzajúce dva bočné oltáre. A hoci druhý oltár v tom čase už zrejme v kostole existoval, nemal ešte žiadne vyobrazenie, a teda pravdepodobne ani zasvätenie. Kostol mal riadnu výbavu bohoslužobných predmetov a novú krstiteľnicu, ale sviatosť oltárna sa v kostole nezvykla uschovávať.¹⁵ Z uvedeného prameňa tiež vyplýva, že renesančný kostol mal kamennú vežu s dvomi zvonmi a vnútri zaklenutú svätyňu aj sakristiu. Zaujímavou sa javí informácia, že v obvode kostolného múra sa nachádzal aj cintorín a kostnica, ktorá by mohla naznačovať prepojenie tohto miesta s už spomínaným dávnym, ranostredovekým cintorínom z konca 14. storočia. Vizitátor Juraj Draškovič v kánonickej vizitácii spomína kostolný majetok: pole s rozlohou štyri jutrá, ktoré obrábali obyvatelia dediny Horná Krupá, okrem toho z istej záhrady platili kostolu – zrejme prenájom – dve zlaté ročne. Voči kostolnej pokladnici boli dlhy; rôzni dlžníci dlhovali celkovú sumu vyše 300 zlatých. Vizitátor veriacich počas návštevy prísne napomenul, aby všetky dlhy čím skôr splatili.¹⁶

Nasledujúca kánonická vizitácia sa na území Podhorského dekanátu realizovala v roku 1673, no keďže sa z filiálky Horná Krupá vizitačný protokol nezachoval, o kostole z tohto obdobia nemáme podrobnejšie informácie.¹⁷

13 LOPATKOVÁ, Zuzana. Vývoj cirkevnej správy na území neskoršieho Trnavského vikariátu v 16. – 18. storočí. In *Vývoj cirkevnej správy na Slovensku*. Ed. V. Rábik a kol. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2010, s. 356–357.

14 HALL, James. *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*. Praha : Mladá Fronta, 1991, s. 272 – 273.

15 LOPATKOVÁ, Zuzana. *Kánonické vizitácie severozápadnej časti Podhorského dekanátu v 2. polovici 16. storočia a v 17. storočí*. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014, s. 32–34.

16 Prímási Levéltár Esztergom, Archivum ecclesiasticum vetus, Lib. 3., 108, Districtus sub Montibus, Visitatio canonica per anno 1634. LOPATKOVÁ, *Kánonické vizitácie severozápadnej časti Podhorského dekanátu*, s. 90.

17 Predpokladáme, že samotná vizitácia sa vo filiálke Horná Krupá prostredníctvom vizitátora Františka Pálfiho realizovala, len zápisnica z nej sa nezachovala. Prímási Levéltár

Detailnejšie svedectvo, ktorého časť možno vzťahovať aj priamo k staršej podobe renesančného kostola sv. Mikuláša v Hornej Krupej, podal ostrihomský kanonik Štefan Ilyés vo svojom vizitačnom protokole z 20. decembra roku 1694.¹⁸ Zasvätenie kostola už bývalo slávené najbližšiu nedeľu po sviatku Zoslania Ducha Svätého (Turíce), čím prišlo k výraznej zmene: k presunu zo zimného (pred začiatkom adventu) na jarné obdobie. Bočný oltár, situovaný na ľavej strane, bol konečne čerstvo dokončený, nový a zasvätený sv. Antonovi Paduánskemu.¹⁹ Naproti tomu podstatne starší, azda ešte v poslednej tretine 16. storočia postavený hlavný oltár s vyobrazením sv. Mikuláša bol na sklonku 17. storočia už značne schátrany. Podľa popisu mal hlavný oltár ústredné tabernákulum opatrené závorou, ktoré nebolo v dobrom stave a zjavne by už dlhšie potrebovalo obnovu. Oba oltáre boli prikrýté elegantnými obrusmi a antependiami. Svätýňa aj so sakristiou boli klenuté. V kostole bol pravdepodobne v polovici 17. storočia vybudovaný aj drevený chór určený muzikantom, na ktorý sa vstupovalo dreveným schodiskom. Ku kostolným príjmom patrila výčap z polovice roka, ten zvykol byť prenajímaný za 40 zlatých. Ďalej kostolu patrili štyri polia, ktoré obrábali obyvatelia Hornej Krupej. V kostolnej pokladnici bolo 20 zlatých, okrem toho kostolu stále dlhovali rozliční dlžníci spolu sumu 80 zlatých. Okolo kostola sa rozprestieral ohradený cintorín.²⁰ Z bohoslužobnej výbavy kostola vizitátor spomenul nasledovné predmety: dva pozlátané kalichy (jeden z nich bol strieborný a druhý medený), strieborný pacifikál, strieborné kadidlo, dva zvončeky, osem plachiet na kalichy, tri mešce, dva korporály, dve šatky, tiež dve purifikatóriá, 24 obrúskov, osem uterákov, štyri prestieradlá, osem iných uterákov, šesť ornátov so všetkými potrebnými doplnkami, dve alby s humerálmi a opaskami, jedno superpelíceum a dve kostolné zástavy. Z bohoslužobných kníh bol v kostole jeden misál a jeden rituál.²¹

O vnútornom vybavení kostola sv. Mikuláša sa viac dozvedáme z prísľušných kánonických vizitácií z 18. storočia, konkrétne z rokov 1714, 1731, 1756, 1761 a 1782. Prvá z nich informuje,²² že v roku 1714 bol kostol sv. Miku-

Esztergom, Archivum ecclesiasticum vetus, Lib. 7., 53. (1673), Districtus sub Montibus, Visitatio canonica per anno 1673; LOPATKOVÁ, *Kánonické vizitácie severozápadnej časti Podhorského dekanátu*, s. 90–91.

18 Prímási Levéltár Esztergom, Archivum ecclesiasticum vetus, Lib. 8., 87. (1694), Districtus sub Montibus, Visitatio canonica per anno 1694, Felső Korompa, s. 89–91. Kánonickú vizitáciu publikovala LOPATKOVÁ, Zuzana. *Visitationes canonicae archidiaconatus Posoniensis 1694/1695*. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2019, s. 90.

19 Sv. Anton Paduánsky (1195 – 1231) bol nasledovník sv. Františka, patrón rodnej Padovy františkán-minorita. Zobrazuje sa ako mladý muž vo františkánskom habite, s planúcim srdcom na hrudi. Najčastejšie na jednej ruke drží malého Ježiška, v druhej má laliu alebo kríž s kvetmi. Viď HALL, *Slovník námětů*, s. 51 – 52.

20 LOPATKOVÁ, *Visitationes canonicae archidiaconatus Posoniensis 1694/1695*, s. 90.

21 LOPATKOVÁ, *Visitationes canonicae archidiaconatus Posoniensis 1694/1695*, s. 89–90.

22 Kánonickú vizitáciu uskutočnil bratislavský archidiakon Imrich Pongráč na základe osobitného mandátu ostrihomskeho arcibiskupa Augusta Kristiána. LOPATKOVÁ, Zuzana.

láša – biskupa stále neposvätený.²³ Zasvätenie slávil rovnako ako predtým: v poslednú nedeľu po sviatku Zoslania Ducha Svätého (Turíce). Svätyňa bola klenutá, s dvomi neposvätenými oltármi: hlavný oltár s tabernákulom bol zasvätený sv. Mikulášovi biskupovi, bočný oltár sv. Antonovi Paduáskemu a hoci tento vizitátor označil ako nový, v chráme v tom čase stál už vyše dvadsať rokov. Oba oltáre boli prikryté elegantnými obrusmi a antependiami. K roku 1714 bol vyše polstoročie jestvujúci spevácky chór konečne vyzdobený maľbami a rovnako pribudla nová, maľbami dekоровaná drevená kazateľnica s baldachýnovou strieškou. Veriaci zase dostali k dispozícii dva rady kostolných lavíc. Na stenách kostolnej lode sa v tom čase nachádzali štyri maľované obrazy a približne v strede dĺžky kostola bola umiestnená Pieta – (socha?) Panny Márie Bolestnej s veľkým krížom. Z ďalšej chrámovej výbavy našiel vizitátor Imrich Pongráč v kostole päť drevených krížov, dve zástavy, modré antependium so strapcami a iné antependium z kože. Z bohoslužobných predmetov vizitátor uviedol tieto: monštrancia (ktorej horná časť bola strieborná, dolná medená pozlátená, so striebornými kvietkami a drahými kamienkami; zrejme vzácna), dva kalichy (strieborný a medený, oba pozlátené) s dvomi stiebornými paténami, strieborný pacifikál, štyri veľké obrusy, menších päť, štyri šatky s hodvábom, dve červené látky na kalichy, rôznych iných farieb osem, tri korporály, štyri purifikatóriá, šesť mešcov, tri šatky, medené kadidlo s lodičkou, tri misály, veľký kríž na procesie, dva cínové a šesť drevených svietnikov, niekoľko ornátov, alby s humerálmi a opaskami, dve superpelície, železná nádobka na hostie, skrinka na kostolné potreby; kamenná krstiteľnica s krstnou vodou a svätými olejmi, jeden dáždnik. Sakristiu vizitátor označil za malú, s jednou skriňou na uschovanie bohoslužobných kostolných predmetov. Kostolná veža bola murovaná, s dvomi zvonmi. Cintorín okolo kostola bol ohradený múrom. Ku kostolu bol pohodlný prístup a nebol vystavený nebezpečenstvu požiaru.

Je tu na mieste zdôrazniť, že po tóköliovských bojoch, odohrávajúcich sa medzi rokmi 1678 až 1686, sa hornokrupský kostol sv. Mikuláša udržal ako-tak funkčný a relatívne skoro, už okolo roku 1700, dokonca veriaci tejto farskej filiálky výrazne pokročili v dopĺňaní a estetickom zvyšovaní kostolného mobiliára. To je v ostrom protiklade so stavom hlavného farského kostola v Dolnej Krupej, ktorý Tököliho povstalecké vojská v roku 1683 ťažko poškodili a obec vypálili.²⁴ Gotický rímskokatolícky kostol sv.

Kanonické vizitácie smolenického dekanátu v 18. storočí. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2011, s. 47–48.

23 Prímási Levéltár Esztergom, Archivum ecclesiasticum vetus, Lib. 16., 495 (1714), Districtus Szomolanensis, Visitatio canonica per anno 1714, Filialis Felső Korompa.

24 Uvádza to kánonická vizitácia z r. 1731. Archiv Trnavskej arcidiecézy Trnava, Archidiaconatus Posoniensis, Districtus Szomolanensis, 1731, sign. I./1., Visitatio canonica Parochiae Also Korompa.

Ondreja v Dolnej Krupej síce zakrátko obnovili, vrátane v roku 1694 spomínaných nových oltárov, no na začiatku 19. storočia bol tento starobyľý, malý a vlhký kostol definitívne zbúraný a s príspevom zemepána postavený od základov celkom nový.²⁵

Kánonická vizitácia hornokrupskej filiálky z marca roku 1731²⁶ prináša o kostole sv. Mikuláša po prvýkrát precízny údaj: podľa jej znenia bol kostol postavený v roku 1566. Opakujú sa informácie o patrocinii (sv. Mikuláš biskup) i o tom, že kostol nebol posvätený, pričom slávenie zasvätenia sa znovu prenieslo na 6. decembra, kedy sa slávi spomienka sv. Mikuláša biskupa. Po zhruba 170 rokoch svojej existencie si však aj hornokrupský renesančný kostol vyžadoval zásadnú renováciu: kánonická vizitácia z roku 1731 uvádza, že oprava chrámu sa uskutočnila v roku 1728, vrátane úpravy veže a zrejme i výmeny šindľovej strechy. Farnosť (Dolnú) Krupú vtedy už desať rokov spravoval vzdelaný, umelecky rozhladený a ekonomicky veľmi schopný mladý kňaz Ján Etei. Iste aj z dôvodu, že filiálny kostol sv. Mikuláša bol jediným chrámom slúžiacim tak pre Hornú, ako aj Dolnú Krupú, a v tabernákule tunajšieho hlavného oltára preto bola uchovávaná sviatosť oltárna, spomínaný farár koncentroval všetko svoje úsilie na vylepšenie filiálneho chrámu v Hornej Krupej. Vo svätyni kostola dal vyhotoviť nové nástenné maľby a zrejme aj celkom nový hlavný oltár so sochou patróna chrámu – sv. Mikuláša v strede nad tabernákulom a s dvomi pármí sóch apoštolov sv. Petra a sv. Pavla a dvoch Jánov – sv. Jána Krstiteľa a sv. Jána Evanjelistu, po stranách oltára. V najvyššej etáži hlavného oltára bolo zrejme už vtedy umiestnené „pôvabné vyobrazenie Panny Márie, umiestené medzi dvomi sochami anjelov“, ktoré sa spomína až v neskorších vizitáciách.²⁷ Bočný oltár však ponechali už existujúci – zasvätený sv. Antonovi Paduánskemu – ktorého sochu obklopovali sochárski stvárnení anjeli a iné dekoratívne prvky. Náprotivkom k tomuto bočnému oltáru bola už spomínaná socha Panny Márie Bolestnej s mŕtvym Kristom v náručí. Tak sv. Anton, ako aj Pieta do kostola pribudli ešte na sklonku 17. alebo na začiatku 18. storočia, takže k roku 1731 už boli – v porovnaní s hlavným oltárom – označené ako „staré, ale opatrené látkami a ostatnými potrebnými vecami.“²⁸

Ostatné umelecké zariadenie kostola, ako napríklad drevená polychrómovaná kazateľnica so strieškou, muzikantský chór (stále bez

25 *Súpis pamiatok na Slovensku* (Ed. Alžbeta Güntherová–Mayerová), zv. I. Bratislava : Obzor 1967, s. 313. Dostupné aj online: <https://www.pamiatkynaslovensku.sk/dolna-krupa-kostol-sv-ondreja-apostola>.

26 Archív Trnavskej arcidiecézy Trnava, Archidiaconatus Posoniensis, Districtus Szomolansensis, 1731, sign. I./1., Visitatio canonica Parochiae Also Korompa.

27 Kánonická vizitácia z roku 1756, viď LOPATKOVÁ, *Kánonické vizitácie smolenického dekanátu v 18. storočí*, s. 139.

28 Kánonická vizitácia z roku 1731, s. 45.

organu) a kostolné lavice sa používali tiež už staršie, zaobstarané ešte na prelome 17. a 18. storočia. Krstiteľnica bola v kostole umiestnená na pravej strane v múre, bola dobre uzatvorená, v jej medenej nádobe bola krstná voda, uschovaná v čistote. Vízitátor Ján Jelenfi v roku 1731 zmienil, že v zaklenutej sakristii sa nachádza skrinka (paramentár) na uschovanie bohoslužobnej výbavy, obsahujúca nasledovné predmety: striebornú pozlátenú monštranciu, strieborné pozlátené cibórium, dva kalichy strieborné pozlátené, tri patény (z ktorých jedna bola medená), strieborný pacifikál, kovová nádoba pre svätenú vodu, tri misály, dve kadidlá (jedno staré a jedno nové), dva cínové a osem drevených svietnikov, osem hodvábnych ornátov rôznych farieb so svojimi štólami a manipulmi, jeden rituál, jeden slovenský evanjeliár, tri alby so svojimi humerálmi a opaskami, päť korporálov, päť flaštičiek, osem purifikatórií, biele obrusy na oltáre, dva cínové džbáňky so svojimi paténami, tri zvončeky, osem uterákov na oltár, štyri kríže na procesiu, tri zástavy, dve antependiá na oltáre, dva vankúšiky, päť obrazov, jeden dáždňik, šesť mešcov, tri uteráky, štyri štvorcové obrúsky. Kostolná strecha zo šindľa bola údajne v dobrom stave. Cintorín okolo kostola bol obohnáný múrom. V istej časti však dedičania začali búrať ohradu a okolo 300 tehál ukradli pre budovanie kuchyne vojenských úradníkov. Vízitátor im nariadil ihneď túto ruinu opraviť zo svojich financií. V kostolnej veži boli dva posvätené zvony, z ktorých jeden, vážiaci dva centy, dolnokrupský farár Ján Etei²⁹ zaobstaral krátko pred rokom 1731. Zmienovaný farár počas svojho pôsobenia vo farnosti nechal kostol sv. Mikuláša nielen opraviť, ale tiež „vyzdobiť rôznymi obrazmi,“ zakúpil nové strieborné cibórium a monštranciu, a nechal opraviť pacifikál. Tiež sa zakúpili nové ornáty a obrusy. Z uvedeného vyplýva, že sa správca farnosti Ján Etei naozaj postaral o zveladenie interiérovej aj exteriérovej podoby kostola.

Baroková podoba kostola v Hornej Krupej

Prelomové obdobie v živote filiálky Horná Krupá nastalo v roku 1741, za pôsobenia dolnokrupského farára Mikuláša Tarnóciho,³⁰ kedy farnosť

29 Dolnokrupským farárom bol v roku 1731 Ján Etei, 37-ročný, kňazom 13. rok. Teológiu študoval na Trnavskej univerzite. Vedel po slovensky a maďarsky. Farníci chválili jeho svedomosť a starostlivosť v duchovných funkciách a horlivom apoštoláte, ale aj spoľahlivé spravovanie kostolných majetkov. Archív Trnavskej arcidiecézy Trnava, Archidiaconatus Posoniensis, Districtus Szomolanensis, 1731, sign. I/1., Visitatio canonica Parochiae Also Korompa, s. 319.

30 Mikuláš Tarnóci – bol správcom farnosti Dolná Krupá od roku 1741. Študoval špekulatívnu teológiu tri roky v seminári sv. Štefana kráľa. V roku 1761 mal 39 rokov, kňazom bol 14 rokov, po celý čas kňazstva nepretržite pôsobil v D. Krupej. Čo sa týka znalosti jazykov, vedel slovensky, čo bol aj jediný jazyk, ktorý v tejto farnosti potreboval. Čo sa týka života a morálky tohto farára, boli príkladné, o čom prisvedčili aj jeho farníci. Archív Trnavskej

začala stavať nový kostol. Vizitátor Jozef Galgócí v kánonickej vizitácii z roku 1756³¹ na margo hornokrupskeho kostola svätého Mikuláša zmieňuje, že kostol mal udelené úplné odpustky na sviatok patróna kostola – na svätého Mikuláša (6. decembra). A hoci sa patrocínium zvyklo sláviť s plnými odpustkami, nakoľko sa v tom čase v Trnave konali trhy, účasť veriaceho ľudu na slávnosti bývala malá. Verejné procesie okolo kostola sa zvykli konať dvakrát ročne, a to po oktáve sviatku Božieho Tela a na sviatok svätého Mikuláša. Svätá omša sa v kostole sv. Mikuláša konala každú tretiu nedeľu v mesiaci, s obvyklým začiatkom o 9.30 hodine. O poriadok v kostole a čistotu bohoslužobných predmetov sa starali dva kostolníci: Martin Vittek a Tomáš Chynoranský. Kánonická vizitácia ďalej uvádza, že výstavba kostola začala v roku 1741 a bola financovaná sčasti z kostolných majetkov a príjmov, a sčasti z darov veriacich. To predpokladá, že dovtedy používaný renesančný kostol bol po 175 rokoch svojej existencie zrovnaný so zemou. Stavba kostola bola dokončená po piatich rokoch – v roku 1746. Podľa nasledujúcej vizitácie, uskutočnenej v roku 1756 sa do kostola vchádzalo jednou vstupnou bránou. Na prednej strane kostola bola pristavaná murovaná veža, v ktorej boli dva posvätené zvony. Kostolná strecha bola zo šindľa. Cintorín okolo kostola v tom čase ešte nebol obohnaný múrom, zrejme kvôli predošlej výstavbe. Zaujímavé je, že v zápisnici z roku 1756 sa nespomína žiaden šľachtický mecenáš výstavby kostola, dokonca ani gróf Anton I. Brunšvik,³² ktorý ašpiroval na udelenie patronátneho práva vo farnosti, a je ako donátor uvedený aj na súčasnej

arcidiecézy Trnava, Archidiaconatus Posoniensis, Districtus Szomolanensis, 1756, sign. I./2, Possessio Felső Korompa, s. 586 – 587.

- 31 Kánonickú vizitáciu fár Smolenického dekanátu (v rámci kánonickej vizitácie celého Bratislavského arcidiaconátu) uskutočnil v roku 1756 bratislavský arcidiacon Jozef Galgócí. Stalo sa tak na základe rozhodnutia ostrihomskeho arcibiskupa Mikuláša Čákiho, ktorý nariadil vizitáciu uskutočniť osobitným arcibiskupským dekrétom, vydaným dňa 12. apríla 1755 v Bratislave. LOPATKOVÁ, *Kánonické vizitácie smolenického dekanátu*, s. 139.
- 32 Anton I. Brunšvik (Brunswick) – (1709 – 1780) sa po otcovi Michalovi dostal na čelo Dolnokrupskeho panstva. Podarilo sa mu rozšíriť už existujúce majetky o Biely Kostol a Marton – Vásár (na území dnešného Maďarska). Anton I. je jedným z najvýznamnejších členov rodu Brunšvikovcov. Po štúdiu práva na Trnavskej univerzite zastával vo svojom živote viaceré významných funkcií, napr. ako vicepalatín, či kráľovský a palatínsky sudca. Od roku 1756 bol dokonca vo funkcii cisársko – kráľovského radcu. Významný pre Antona, ale aj pre celý brunšvikovský rod, bol najmä rok 1775. Práve vtedy získal Anton I. od cisárovnej Márie Terézie titul grófa. Spolu s titulom získal Anton I. Brunšvik aj predikát – de Korompa. A aj nové majetky a viaceré výhody. Antonovi sa podarilo získať viaceru majetkov, pričom ich centrom sa stala práve Dolná Krupá. A práve tu dal postaviť aj kaštieľ. Štátny archív Bratislava (ďalej len ŠA Bratislava), fond Župa Bratislavská, 1776, fasc. č. 1, šk. č. 143, listina č. 6, Kongregačné protokoly: Povýšenie Jozefa Brunschwica do grófskeho stavu a Ladislava Szepesiho do barónskeho stavu. SIEBMACHER, Johann. *J. Siebmacher's grosses und allgemeine Wappenbuch. Der Adel von Ungarn*. Nürnberg 1893, CD verzia. RISTOVSKÁ, Radoslava. Brunšvikovci a ich život v Dolnej Krupě: (Son-da do problematiky). In *Historické rozhľady*. Kraków: Wydawnictwo i Drukarnia Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 49–72.

pamätnej tabuli, umiestnenej na kostole sv. Mikuláša. [obr. 1] To opakuje aj vizitátor Imrich Réva vo svojom zápise z roku 1761:³³ uvádza, že kostol sv. Mikuláša v Hornej Krupej je filiálnym, vzdialeným od sídla farnosti Dolná Krupá jednu hodinu pešej cesty. V kostole sa slávili omše vždy len tretiu nedeľu v mesiaci a na sviatky. Kostol nemal udelené žiadne odpustky, ako sa vyjadril vizitátor, veriaci ani nemali snahu ich získať. Vybudovaný bol výlučne z kostolných financií,³⁴ s príspevím milodarov veriacich. Stavebným materiálom boli tehly a kamene, kostol bol v dobrom stave. Dozvedáme sa, že v kostole sa nachádzali tri oltáre, všetky s oltárnymi kameňmi. Hlavný oltár bol funkčný, ale dva menšie bočné oltáre ani v čase tejto vizitácie neboli dokončené. Tabernákulum, ako aj celý kostol s výbavou boli udržiavané v čistote a pod závorou. Pred tabernákulom ne-
zvyklo horieť večné svetlo, ale ako skonštatoval vizitátor Imrich Réva vo vizitačnej zápisnici, ani naň neboli peniaze.

Zdá sa, že do novej svätyne bol hneď po dostavaní znovu zložený starší viacetážový oltár z roku 1728, nesúci nad tabernákulom ústrednú sochu sv. biskupa Mikuláša, s postrannými dvojicami apoštolov sv. Petra so sv. Pavlom a sv. Jána Krstiteľa so sv. Jánom Evanjelistom. V nadstavci hlavného oltára bol stále umiestnený starší pôvabný obraz Panny Márie medzi dvomi sochami anjelov. V jeho tabernákule, dostatočne opatrenom závorou, bývala vyložená sviatosť oltára, ktorá sa zvykla obnovovať každé dva týždne. Hlavný oltár bol opatrený obrusmi a antependiom, ako aj ďalšími potrebnými náležitosťami, vrátane oltárneho kameňa, na ktorom sa mohli sláviť bohoslužby. Bočné oltáre z predošlého kostola však už v roku 1756 neboli používané: v chráme už síce boli umiestnené nové, tie však zostali nedokončené a bez umeleckých vyobrazení svätých patrónov až do roku 1782, kedy boli zasvätené Panne Márii Zasnúbenej (oltár vpravo) a sv. Jánovi Nepomuckému (oltár vľavo). Až k roku 1782 sa spomína tiež dokončenie bohato dekorovanej drevenej kazateľnice s prístupom zo svätyne, pričom po novom svätyňu od lode oddeľovala decentne kovaná mreža.³⁵

Spomínaná zápisnica z roku 1782 celkovo prináša azda najkomplexnejšie informácie o hornokrupskom kostole sv. Mikuláša v rámci 18. storočia.

33 Prímási Levéltár Esztergom, Archivum ecclesiasticum vetus, Lib. 88., 78. (1761), Districtus Szomolanensis, Visitatio canonica per anno 1761, Parochia Also Korompa, Filialis Felső Korompa.

34 Ročný príjem kostolnej pokladnice v Hornej Krupej v roku 1761 odhadoval vizitátor na sumu 100 zlatých. Kostolné účty viedli farár a ekonóm kostola, boli uzamknuté v kostolnej skrínke. Prímási Levéltár Esztergom, Archivum ecclesiasticum vetus, Lib. 88., 78. (1761), Districtus Szomolanensis, Visitatio canonica per anno 1761, Parochia Also Korompa, Filialis Felső Korompa.

35 Archív Trnavskej arcidiecézy Trnava, Archidiaconatus Posoniensis, Districtus Szomolanensis, 1782, sign. II. Visitatio canonica Batthyaniensis Parochiae Alsó Korompa, filialis Felső Korompa, s. 39–40.

V roku 1780 kostolnú loď po necelých štyroch desaťročiach svojej existencie rekonštruovali; neskorobarokový kostol v Hornej Krupej bol opäť zásadne stavebne upravovaný.³⁶ Vizitátor Ján Nepomuk Arady uvádza, že vo svätyni meral desať siah na dĺžku, päť siah na šírku a rovnako päť siah na výšku. Z kameňa postavený, rozšírený kostol bol nanovo vydláždený kamennou dlažbou a dostal aj nové zaklenutie. Pribudol aj murovaný (už nie drevený) chór pre muzikantov, s kvalitným organom. Strecha kostola bola šindľová. Kostolná voža bola pristavená na priečelí, tiež z kamenného materiálu. Dva zvony boli pekne súzvučné, podľa záznamu ich posvätil titulárny dibinský biskup Pavol Révaj.³⁷ Vizitátor Arady lokalizuje umiestnenie kostola v južnej časti obce, na dolnom konci, mimo radu ďalších domov. Cintorín označil vizitátor v roku 1782 ako pomerne veľký, s pevným múrom, ktorý bez poplatku slúžil na pochovávanie len Hornokrupanov.

O výbave bohoslužobných predmetov sa vizitátori vyjadrili, že postačuje. V roku 1756 v nej boli: pozlátená strieborná monštrancia, dve pozlátené strieborné cibórie, dva pozlátené strieborné kalichy s rovnakými paténami, strieborný pacifikál, dve kovové nádoby na svätenú vodu, tri starobylé misály, jeden nový misál, dva rituály, z nich jeden nový, jedno kadidlo, dva cínové svietniky, 10 drevených svietnikov, sedem hodvábnych ornátov rôznych farieb s 10 štólami a manipulmi, tri alby s humerálmi a opaskami, šesť korporálov, päť obrúskov, 15 purifikatórií, štyri obrúsky na monštranciu, dva cínové džbáňky s paténami, štyri zvončeky, 10 oltárnych obrusov, dve starobylé zástavy, dve nové zástavy, dve antependiá, štyri maľované obrazy, štyri kríže na procesie, sedem mešcov, šesť látok na kalichy, 20 purifikatórií.³⁸

V roku 1782 sa v porovnaní s predošlým obdobím z dvoch pozlátených strieborných cibórií spomína už len jedno. Dva pozlátené strieborné kalichy s paténou posvätil nitriansky biskup Anton Révaj.³⁹ Rozpísané sú tu

36 *Súpis pamiatok na Slovensku I. /A – J/*. Kol. autorov. Bratislava : Obzor, 1967, s. 74.

37 Pavol Révaj (? – 1770) – biskup, mecén. Stredoškolské aj univerzitné štúdiá absolvoval v Trnave. Za kňaza bol vysvätený v roku 1723. Bol farárom v Čífaroch, neskôr spišským a ostrihomským kanonikom. V roku 1753 bol vysvätený za titulárneho dibinského biskupa. Významne podporoval cirkevné školstvo (najmä trnavský kňazský seminár). NÉMETHY, Ludovík. *Series parochiarum et parochorum archidioecesis Strigoniensis usque annum 1894. iussu et sumtu pieae memoriae emin. ac rev. d. Joannis quondam cardinalis Simor... ex authenticis fontibus collegit et notis illustravit*. Ostrihom 1894, s. 891; *Slovenský biografický slovník* V. Martin 1992, s. 76–77.

38 Archív Trnavskej arcidiecézy Trnava, Archidiaconatus Posoniensis, Districtus Szomolnensis, 1756, sign. I./2, Possessio Felső Korompa, s. 586 – 587.

39 Anton Révaj – (1718–1783) – biskup, kanonik, prepošt. v roku 1737 vstúpil do kňazského seminára v Trnave, kde študoval filozofiu, a od roku 1738 teológiu na Pázmaneu vo Viedni, kde získal aj doktorát z teológie. Vysvätený za kňaza bol v roku 1741, neskôr bol ratótskym prepoštom, kanonikom Bratislavskej kapituly, prepoštom prepozitúry v Novom Meste nad Váhom, pomocným biskupom ostrihomského arcibiskupa, rožňavským a nitrianskym biskupom. LOPATKOVÁ, Zuzana. *Monumenta Vaticana Slovaciæ Recentioria*.

podrobnejšie aj vzácne omšové rúcha: vzácny ornát, obstaraný ostrihomským kanonikom Ladislavom Tóthom, šesť ďalších hodvábnych ornátov so svojimi príslušenstvami rôznych farieb, štyri alby so svojimi príslušenstvami a opaskami, dve superpelíceá, 10 korporálov, 20 purifikatórií, šatka pre cibórium so zlatými strapcami, pohrebný plášť kňaza, štyri uteráky, tri veľké a malé obrusy na oltáre, dva páry sklenených džbáňok, dva rímske misály (jedno opotrebované), jeden diecézny rituál, baldachýn nad sviatosťou, dve plechové lucerny, dva kríže na procesie, štyri hodvábné zástavy, kovová lampa pred hlavným oltárom, dve medené nádoby pre svätenú vodu, železná nádoba na popol. Na všetkých oltároch boli svietniky, obrusy, kánonické tabuľky, sochy kríža a iné predmety, potrebné na slúženie omše, tiež prikrývky, chrániace oltárne stoly od prachu. Bohoslužobná výbava bola uložená v skrinke v sakristii.

Kostol sv. Mikuláša veriaci opravovali a udržiavali, poskytovali ručné a povozné práce v takom rozsahu, ako bolo potrebné. Omše sa v tomto kostole konali každú tretiu nedeľu v mesiaci a sviatok. Konávali sa tu aj katechézy, najmä v období adventu a 40-dňového pôstu.⁴⁰

Interiér a exteriér kostola v Hornej Krupej v 19. storočí

Situácia ohľadom umeleckého zariadenia kostola sv. Mikuláša v Hornej Krupej v priebehu 19. a prvej polovice 20. storočia je pomerne málo čitateľná. Vizitátor Ignác Zimáni, autor kánonickej vizitácie z roku 1813,⁴¹ spomína fakty, známe už z predošlých kánonických vizitácií: filiálny kostol v Hornej Krupej bol zasvätený sv. Mikulášovi biskupovi, posvätený. Postavený bol z kameňov, ktorými bol i vydláždený, strecha bola zo škriadiel. Vizitátor zmieňuje tri oltáre, ktoré boli v kostole nepochybne už predtým: hlavný oltár (pochádzajúci približne z roku 1728) bol zasvätený sv. Mikulášovi biskupovi a dva bočné oltáre, zasvätené Panne Márii Zasnúbenej a sv. Jánovi Nepomuckému, o ktorých vieme, že boli dokončené ešte pred rokom 1782. Všetky tri oltáre boli opatrené oltárnymi kameňmi, ktoré boli neporušené. Z bohoslužobných predmetov sa spomína strieborný pacifikál, moštrancia (s medenou spodnou časťou, vrchnou striebornou časťou, ozdobená so striebornými kvietkami a lupienkami), dva kalichy – jeden strieborný, druhý medený, s dvomi striebornými pozlátenými

Tomus I. Processus consistoriales : Processus nominationis episcoporum ecclesiae Nitriensis (1667 – 1904). Typi Universitatis Tynaviensis, Trnavská univerzita v Trnave, 2024, s. 21–31; *Slovenský biografický slovník II.* Martin 1987, s. 245.

40 Archív Trnavskej arcidiecézy Trnava, Archidiaconatus Posoniensis, Districtus Szomolansensis, 1782, sign. II. Visitatio canonica Batthyaniensis Parochiae Alsó Korompa, filialis Felső Korompa, s. 38–40.

41 Rímskokatolícky farský úrad Dolná Krupá, Visitatio canonica ecclesiae Also-Korompensis (Anno 1813, die 24. Junii peracta).

paténami, oltárne plachty (štyri väčšie, päť menších), dve červené látky na kalichy, ostatných osem v rôznych farbách, tri korporály, štyri pacifikály, štyri mešce, tri páliá, jedno medené kadidlo s lodičkou, tri misály, jeden veľký kríž na procesie, dva cínové svietniky, šesť drevených svietnikov. Omšové rúcha boli nasledovné: pohrebný čierny ornát s bielym krížom, ornát s červeno-ružovými krížikmi, ornát kvetinový, modrý, s bielym krížom, ornát z červeného damašku s bielym krížom, ornát modrej blankytnej farby s červeným krížom, fialový ornát, biely humerál, dve superpelície, dva zvončeky, železná nádoba na hostie, truhlica na kostolnú výbavu, čalúnená prikrývka na kazateľnicu, medené veko na nádobu pre svätenú vodu, baldachýn na procesiu.

Z roku 1836 sa zachoval ďalší inventár bohoslužobnej výbavy kostola sv. Mikuláša v Hornej Krupej.⁴² Podľa neho boli v kostolnej výbave okrem predošlých aj strieborná vázička na olej pre chorých, nádobka s paténou pre sviatosť oltáru k chorým, kovové kadidlo s lodičkou, šesť kovových svietnikov, jedna lampička, päť zvončekov, drevený kríž so Spasiteľom, kríž pri katafalku, pohrebný kríž, dve veľké a dve malé zástavy, skriňa na oblečenie v sakristii, kľačadlo, nádoba na svätenú vodu, stolička, soška zomierajúceho Spasiteľa, tabernákulum, soška Vzkrieseného Ježiša, forma na pečenie hostií, iná forma veľká aj malá, dva misály, jeden rituál, jeden misál Requiem.

V kánonickej vizitácii Hornej Krupej z roku 1847⁴³ vizitátor Vojtech Pogáni opakuje informácie o vzniku kostola, o slávení sviatku patróna chrámu – sv. Mikuláša – 6. decembra a o zasvätení kostola, ktoré sa tradične sláвило v najbližšiu nedeľu po sviatku Zoslania Ducha Svätého. Vizitácia nám ponúka nasledovný obraz o bohoslužobnej výbave: jedna strieborná pozlátená monštrancia, jedno strieborné pozlátené cibórium s vrchnákom, dva strieborné pozlátené kalichy s paténami, jeden strieborný pacifikál, dve strieborné nádoby pre viatikum a svätený olej, jedno medené kadidlo s lodičkou, jedna visiaca plechová lampa, jedna medená nádoba na svätenú vodu, jedno žlté kropidlo, dva zvončeky pri sakristii a pri oltári, šesť bielych oltárnych svietnikov, dva svietniky čierne drevené, jeden drevený kríž pri vchode, jeden prenosný drevený kríž, jeden pohrebný kríž, dve lampy na tyčiach, jeden baldachýn, jeden obraz Zmŕtvychvstaleho Ježiša, štyri zástavy, dve zástavy hodvábné a iné dve čierne, dva slávnostné ornáty s príslušenstvami, tri ornáty, jeden čierny ornát, jeden farebný pluviál, jeden čierny pluviál, jedna látka na máre, dva birety, dva misály, jeden pohrebný misál, jeden rituál, jeden evanjeliár,

42 Rímskokatolícky farský úrad Dolná Krupá, *Inventarium supellectilium et requisitorum ecclesiae Felső Korompa pro Anno 1836 confectum*, bez signatúry.

43 Rímskokatolícky farský úrad Dolná Krupá, *Visitatio canonica ecclesiae Also Korompa (Anno 1847 peracta)*.

jedna kniha prosieb, šesť álb, šesť humerálov, deväť korporálov, deväť purifikatórií, osem šatiek, štyri superpelície, dva opasky, deväť obrusov. V kostolnej výbave vizitátor V. Pogáni spomína aj vzácny ornát, ktorý kostolu daroval ostrihomský kanonik, niekdajší dolnokrupský farár (v rokoch 1734–1742) Ladislav Tóth.⁴⁴ V kostolnej veži boli dva pozhnané zvony, väčší vážil tri centy, menší pol centa.

Z konca 19. storočia, konkrétne z roku 1896 sa zachoval ďalší inventár bohoslužobnej výbavy kostola sv. Mikuláša v Hornej Krupej.⁴⁵ Po prvýkrát sú v ňom spomenuté okrem tradičných misálov (v počte tri) a rituálu menšieho a väčšieho aj iné knihy, napríklad dve knihy biblických textov v slovenčine a dve knihy kázní, tiež v slovenskom jazyku. Z ostatnej výbavy (*supellex varia*) je v inventári uvedený jeden baldachýn, päť zástav, dva kríže na procesie, štyri pohrebné kríže, dve sochy, 27 rozličných svietnikov, tri lampy, jedna iná lampa k chorým, dve nádoby na svätenú vodu, štyri obrúsky na oltáre, jedno kľačadlo s držadlom, stolica na spovedanie, drevené sedadlo s vankúšom, umývadlo v sakristii, dve skrine na oblečenie, dve sklenené ampulky, sklenená váza na oltári, koliesko, plechová váza pri oltárnom schode, jeden katafalk, kazateľský pult.

Posledné výrazné úpravy v interiéri kostola v 20. storočí

V roku 1906 zasiahlo obec Horná Krupá silné zemetrasenie, následkom ktorého zostal filiálny kostol sv. Mikuláša silno poškodený. V kánonickej vizitácii z roku 1912 je výslovne uvedené, že kostol sa pri tak silných otresoch zeme zrútil, takže ho nebolo možné zachrániť.⁴⁶ S výnimkou chrámového presbytéria a základov museli kostol zbúrať a postaviť takmer úplne odznovu. Vznikol tak jednododový pozdĺžny priestor s pôvodným polygonálnym uzáverom presbytéria, zaklenutého krížovou klenbou, ktorého podoba je publikovaná v Súpise pamiatok na Slovensku.⁴⁷ Je teda zrejmé, že až po tejto renovácii samotnej stavby, ktorá sa spomína, sa mohla venovať pozornosť novému interiérovému zariadeniu.

Z hľadiska cirkevnej organizácie však prišlo po prvej svetovej vojne k zásadným zmenám. V roku 1922 bola vytvorená Apoštolská adminis-

44 Ladislav Tóth (1710–1773) – kanonik, arcidiakon, opát. Bol farárom v Dolnej Krupej, od roku 1742 tajomníkom Trnavského vikariátu. Neskôr mal rôzne cirkevné funkcie, bol napríklad aj hontianskym arcidiakonom. NÉMETHY, Lúdvít. *Series parochiarum et parochorum archidieocesis Strigoniensis usque annum 1894. jussu et sumtu piaae memoriae emin. ac rev. d. Joannis quondam cardinalis Simor... ex authenticis fontibus collegit et notis illustravit.* Ostrihom, 1894, s. 992.

45 Rímskokatolícky farský úrad Dolná Krupá, *Inventarium supellectilium et requisitorum ecclesiae Felső Korompa pro Anno 1896 confectum*, bez signatúry.

46 Rímskokatolícky farský úrad Dolná Krupá, *Visitatio canonica ecclesiae Also Korompa (Anno 1912 peracta)*, s. 2.

47 *Súpis pamiatok na Slovensku, I*, 1967, s. 420.

tratóra v Trnave, už nezávislá od ostrihomského arcibiskupa. Do nej bola včlenená aj dolnokrupská farnosť s filiálkou Horná Krupá. Po tom, ako v roku 1977 bolo územie Apoštolskej administratúry definitívne oddelené od Ostrihomského arcibiskupstva a bolo založené Trnavské arcibiskupstvo (v rokoch 1995 – 2008 Bratislavsko-Trnavské arcibiskupstvo), stala sa jeho súčasťou aj Horná Krupá (stále ako filiálka Dolnej Krupej). V rámci posledných cirkevno-územných zmien v Slovenskej republike (14. februára 2008), po opätovnom vzniku Trnavského arcibiskupstva (pravda, územne odlišného od predošlého) doň a do dekanátu Trnava B patrila aj Horná Krupá.⁴⁸ S účinnosťou od 12. júla 2009 ustanovil trnavský arcibiskup, Mons. Róbert Bezák dekanát Smolenice, kam ako filiálka dodnes patrí aj Horná Krupá.⁴⁹

Edmund Massányi a fresková výmalba kostola v 20. storočí

Zatiaľ čo kompletná rekonštrukcia chrámovej stavby, vrátane pristavanej kostolnej veže a novej fasády prebehla už v roku 1912, interiérové úpravy prišli na rad o celé štvrtstoročie neskôr.

Kompletná maliarska výzdoba chrámu bola zrealizovaná až v roku 1937 dvomi skúsenými maliarsko-reštaurátorskými subjektami súčasne, o čom svedčia umelecké signatúry vpísané do rámovania dvoch obrazových polí. Autorom veľkých i menších figuratívnych kompozícií vo freskovej technike bol vyhľadávaný nitriansky umelec, vtedy sotva tridsaťročný, ale už praxou overený maliar a reštaurátor sakrálnych fresiek – Edmund Massányi (1907 – 1966). Vyplýva to zo signatúry a vročenia „EDMUND MASSANYI 1917,“ vložených do obrazu Immaculaty v centrálnej stropnej freske v lodi predsvätyňou. Zčasového hľadiska je však vylúčené, aby dielo vytvoril v roku 1917, kedy mal len desať rokov. V hornokrupskom kostole akiste pracoval v roku 1937, súbežne s piešťanskou firmou Papp-Petrikovič-Enhoff, ktorá v kostole realizovala dekoratívne časti nástenných a stropných malieb a zanechala o tom značku: „PINX: PAPP PETRIKOVIČ ENHOFF. / PIEŠŤANY. 1937.“⁵⁰ V oboch prípadoch išlo o mimoriadne dobrú voľbu: oba podnikateľské subjekty už v tom čase disponovali vo svojej špecializácii na umenie v sakrálnych priestoroch vynikajúcim renomé. Piešťanská firma Papp-Petrikovič-Enhoff mala troch spoločníkov, ktorí boli skúsenými

48 K premenovaniu pôvodne nazvaného dekanátu Trnava B na dekanát Smolenice prišlo 12. júla 2009 na základe rozhodnutia trnavského arcibiskupa J. E. Mons. ThLic. Róberta Bezáka, CSsR.

49 Dostupné na internete: <https://www.abu.sk/schematizmy/schematizmus-farnosti/> [Cit. 20. 6. 2025].

50 *Slovenský biografický slovník. Zv. 4 (M-Q)*. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 396; *Významné osobnosti Nitry* (ed. Anton Pažitný). Nitra: Mesto Nitra a Mestský úrad v Nitre, 1998, s. 177.

maliarmi a reštaurátormi historických nástenných malieb. Nitrančan Ferdinand Karol Papp (1889 – 1970) vyštudoval maliarstvo na umelecko-priemyselných školách vo Viedni a Budapešti a následne sa zamestnal ako sakrálny maliar a reštaurátor vo firme Karola Juhariho v Nitre. Tam sa zoznámil so svojím neskorším spoločníkom a nitrianskym spolurodákom – Štefanom Enhoffom (1891 – 1962),⁵¹ ktorý mal tiež za sebou štúdiá na maďarských umeleckých učilištiach a akadémiách v Budapešti a Pécsi, ako aj na Rakúskej akadémii umení vo Viedni. Počas prvej ČSR Enhoff najprv inicioval vznik stavovskej organizácie Spoločenstvo maliarov v Nitre a osobne zrealizoval výmalbu viacerých kostolov naprieč celým Slovenskom. Tretím spoločníkom v spomínanej piešťanskej maliarsko-reštaurátorskej firme bol Eugen Petrikovič z Kovariet pri Topoľčanoch (1897 – 1963), ktorý predtým samostatne pôsobil ako maliar a reštaurátor v Piešťanoch. Zvlášť sa špecializoval na ornamentálne maliarske a štukové dekoratívne prvky v sakrálnych a historických interiéroch.⁵²

Spomínaná firma Papp-Petrikovič-Enhoff veľmi často spolupracovala práve s akademickým maliarom Eugenom Massányim (1907 – 1966), ktorý bol síce o generáciu mladší, ale z hľadiska kvality i kvantity sakrálnych maliarskych a reštaurátorských realizácií predstavoval azda najvýznamnejšiu osobnosť medzivojnového a povojnového obdobia na Slovensku.⁵³ Massányi pochádzal z Nitry a po gymnaziálnych štúdiách sa rozhodol stať umelcom. Jeho kroky viedli na umeleckú priemyslovku do Prahy, po ktorej si ešte súkromne hradil ročné štúdium na viedenskej a následne ďalší rok na mníchovskej umeleckej akadémii. Bol výborný portrétista a prvé zamestnanie si našiel v Slovenskom národnom divadle ako scénický výtvarník; popri tom veľa maľoval, venoval sa knižnej a časopiseckej ilustrácii a svoju tvorbu aj privátne vystavoval. Absolvoval viacero študijných pobytov v zahraničí (Bulharsko, Alžírsko, Taliansko, Juhoslávia, Egypt, Grécko, Francúzsko), odkiaľ si zadovážil veľké množstvo publikácií o dejinách výtvarného umenia. Tie často využíval vo svojich prácach na historizujúcej nástennej maľbe v chrámových interiéroch, ktorej sa začal sporadicky venovať v roku 1924 a zvlášť intenzívne od roku 1930 až do svojej predčasnej smrti. Jeho meno sa spája s freskovou a oltárnou výzdobou viac než 110 sakrálnych a historických muzeálnych interiérov, ktoré v rozmedzí rokov

51 *Biografický lexikón Slovenska*. Zv. 2 (C–F). Martin: Slovenská národná knižnica, 2004, s. 437; *Kultúrne – historický kalendár Trnavského samosprávneho kraja* (ed. Tibor Mikuš a kol.). Trnava: TSK, 2012, s. 154.

52 *Biografický lexikón Slovenska*. Zv. 7 (O – Q). Bratislava 2020, s. 397.

53 HUČKOVÁ, Marta. *Edmund Massányi : In memoriam (1907 – 1966)*. Nitra : Nitrianska galéria, 2004; SMOLKOVÁ, Andrea. *Edmund Massányi : fresková maľba vo vybraných kostoloch v Trnavskom a Nitrianskom kraji*. Diplomová práca. Trnavská univerzita v Trnave, 2014; *Slovenský biografický slovník*. Zv. 4.: M–Q. Martin: Matica slovenská, 1990, s. 101; *Významné osobnosti Nitry* (ed. Anton Pažitný). Nitra: Mesto Nitra a Mestský úrad v Nitre, 1998, s. 90–91.

1930 až 1965 zrealizoval najmä v mestách a obciach dnešného Trnavského,⁵⁴ Nitrianskeho⁵⁵ a Trenčianskeho⁵⁶ kraja, no vo všeobecnosti prakticky od Bratislavy po Košice, s občasnými prácami aj v Čechách či Poľsku.⁵⁷

V súpise miest a obcí,⁵⁸ v ktorých Massányi pracoval na vlastných historizujúcich freskových nástenných maľbách, alebo na reštaurovaní poškodených historických malieb, rezonuje aj „Krupá.“ Tou je nepochybne obec Horná Krupá. V klenbe svätyne Edmund Massányi namaloval zľava doprava v kruhových formátoch svätého Štefana Protomartýra s atribútmi – kameňmi, ktorými bol ubitý na smrť, v strede obraz Krista – Dobrého Pastiera s baránkom na pleciah a vpravo apoštola sv. Ondreja s krížom v tvare X, na ktorom mučeníckou smrťou zomrel. Donátormi obrazov boli Štefan Gažovič s manželkou a Andrej Caro s manželkou. Nasledujúce obrazy spodobujú dvoch zo štyroch cirkevných otcov západnej cirkvi: sv. biskupa Ambróza – patróna obchodníkov, včelárov, voskárov a pekárov, a sv. biskupa Hieronýma – patróna žiakov, študentov, učiteľov, teológov a vedcov. Diela sponzorovali Ambróz Hrčka s manželkou a Jarolím Ryšavý s manželkou.

Z námetov, ktoré v tamojšom filiálnom kostole sv. Mikuláša namaloval na strope v prvom obrazovom poli od svätyne do kostolnej lode, je nutné zmieniť postavu Panny Márie Nepoškvrneného Počatia (obr. 2), ktorú takmer verne prevzal z niektorej publikácie, venovanej tvorbe najväčšieho španielskeho barokového maliara „krásnych mladučkých Madon“ – Bartolomé Estebana Murilla (1618 – 1682). V Hornej Krupej kopíroval konkrétne Murillov veľkorozmerný obraz Márie Immaculaty asi z roku 1670 (obr. 3), ktorý sa dnes nachádza v petrohradskej Ermitáži.⁵⁹

54 Nádaš (Trstín-Hájiček), Šamorín, Holíč, Hlohovec, Piešťany, Smolenice, Lapáš, Borová, Kaplná, Dvorníky, Páld pri Trnave, Voderady, Budmerice, Krupá, Chtelnica, Kuklov, Brestovany pri Trnave, Trnava (baroková kaplnka Panny Márie Trnavskej?), Františkánsky kostol sv. Jakuba v Trnave, Paulínsky kostol v Trnave, Trnava (Múzeum SSV), Trnava (uršulínky), Štefanov, Piešťany, Šaštín, Kert pri Dunajskej Strede, Dobrá Voda, Šterusy, Štvrtok na Ostrove, Báhoň.

55 Dnešný Nitriansky samosprávny kraj: Nové Sady (Ašakerť), Čab, Lukáčovce, Ardanovce, Rybník, Čajkov, Járók, Nitra Kalvária, Mojmírovce, Topolčany, Kynek, Nitra (baptistérium), Nitra (katedrála), Nitra (kostol piaristov), Krušovce, Hradište pri Topolčanoch, Vráble, Veľký Cetín, Mlynárce pri Nitre, Nitra-Chrenová, Nováky (Dom kultúry), Dvory nad Žitavou, Krásno nad Nitrou, Preseľany, Horné Chlebany, Branč.

56 Považská Bystrica, Kočkovce, Čachtice, Mojtín, Skalka pri Trenčíne, Trenčianske Mytice, Veľké Zálužie, Považská Bystrica.

57 Rajecká Lesná (Privald), Žilina-Bytčica, Dolný Kubín, Ružomberok, Nová Baňa, Žiar nad Hronom (Križ nad Hronom), Darmoty, Slovenská Ľupča, Banská Bystrica (Thurzov dom), Mariatál, Bytča, Podolíneč, Spišské Podhradie, Levoča, Hodkovce-Zehra, Kost, Slovenská Ľupča, Vinné pri Michalovciach, Slatina, , Bošany, Jastrabie, Chynorany, Raková, Vysoká nad Kysucou, Jacovce, Slažany, Salakusy, Vedříně (Sliezsko), Třinec-Konšské (Sliezsko), Komjatice, Šurany, Várad, Helpa, , Pohranice, Šahy, Dobroč, Halič, Horná Poruba, Rastice, Mostová, Hronský Beňadik, Veľká Lehota, Čadca.

58 HUČKOVÁ, *Edmund Massányi*, s. 37.

59 Dostupné na internete: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bartolom%C3%A9_Esteban_Perez_Murillo_-_Esquilache_Immaculate_Conception_-_WGA16359.jpg.

Ikonograficky však Immaculata nie je vôbec totožná s námetom Nanebovzatia Panny Márie (ktorý sa týka záveru Máriinho života). Práve naopak, Immaculata sa týka cirkevnej tradície a neskoršej cirkevnej dogmy, podľa ktorej Mária bola od samého počatia v lone jej matky, sv. Anny, nepoškvrnená dedičným hriechom.⁶⁰

Ďalšie veľké obrazové pole v iluzívne zvlnenom zrkadlovom rámovaní na klenbe lode reprezentuje Zvestovanie Panne Márii. V tomto prípade sa Massányi inšpiroval ďalším Murillovým obrazom asi z rokov 1665–1670, ktorý sa nachádza vo Wallaceovej zbierke v Londýne.⁶¹ V sprievodných medailónoch sú vyobrazenia sv. Alojza Gonzagu – mladého jezuitského svätca, ktorý sa stal patrónom mládeže, obzvlášť študujúcich chlapcov. Podľa údajov pod freskou malbu kostolu venovali mládenci z Hornej Krupej. Podobne aj mladé nevydaté dedičanky – panny z Hornej Krupej, zaplatili protiahle vyobrazenie sv. Terézie z Lisieux – mladučky karmelitánky, ktorá sa stala patrónkou misií, ľudí trpiacich tuberkulózou, záhradníkov a kvetinárov, ako aj osirelých detí a bezdomovcov.

Tretia scéna predstavuje Svätú rodinu: Matku Božiu, skláňajúcu sa nad kolísku so spiacim dieťaťom Ježišom a pri nich pracujúceho sv. Jozefa pri hoblívaní dosák. Predloha tentokrát nepochádza od Murilla a jej autora sa, bohužiaľ, nateraz nepodarilo dohľadať. Donátorom tohto obrazu bola rodina kostolníka Jána Ryšavého. Po stranách tejto fresky sú vyobrazenia štyroch evanjelistov: sv. Lukáša (venoval Ján Gažo s manželkou), sv. Marka (venovala Katolícka ženská Jednota), sv. Matúša (venoval Matúš? Ryšavý s manželkou) a sv. Jána Evanjelistu (venoval Ján Capka s manželkou).

Okrem Hornej Krupej Massányi vyzdobil malbami aj viaceré kostoly v okolitých obciach a mestách: v neďalekom Hájíčku, patriacom do farnosti Trstín, na Dobrej Vode, v Chtelnici, Smoleniciach, Brestovanoch, Báhoni a viacero sakrálnych objektov priamo v Trnave.

Oltáre v zrekonštruovanom filiálnom kostole v Hornej Krupej v 20. storočí

Posledná kánonická vizitácia, ktorá spomína stav filiálneho kostola v Hornej Krupej, je z roku 1937.⁶² V nej sa uvádza, že v tom čase boli do chrámovej

60 Sviatok Nepoškvrneného počatia sa slávil už v 7. storočí na východe dňa 9. decembra a mal rôzne názvy – Počatie našej presvätej Bohorodičky alebo Počatie sv. Anny. V západnej Cirkvi sa rozšíril v 12. storočí. Slávil sa 8. decembra. Prvý pápež, ktorý ho oficiálne schválil, bol Sixtus IV. v roku 1479. bola od okamihu svojho počatia uchránená od dedičného hriechu. <https://www.zivotopisysvatych.sk/neposkvrnene-pocatie-panny-marie/>

61 Dostupné na internete: <https://artuk.org/discover/artworks/the-annunciation-209697/search/actor:murillo-bartolome-esteban-16171682/page/2>.

62 Rímskokatolícky farský úrad Dolná Krupá, Visitatio canonica ecclesiae Also Korompa (Anno 1937 peracta), s. 2–3.

svätyne umiestnené nové oltáre, kazateľnica aj 14 obrazov Krížovej cesty v rezbársky bohato stvárnených rámoch. Podnetom k výmene oltárov bolo akiste fatálne poškodenie kostola ako stavby a zjavne i jeho interiérového zariadenia v dôsledku silného zemetrasenia, ktoré obec postihlo v roku 1906. Všetky tieto umelecky hodnotné kusy zariadenia sú v hornokrupskom kostole dodnes. Z troch oltárov však dva boli zhotovené ako celkom nové v roku 1936: v historizujúcom neobarokovom a neorokokovom štýle ich vyhotovil miestny sochár a rezbár Štefan Hlávek (1912 – 1991), ktorý sa do Hornej Krupej priženil. Hlávek sa drevorezbárstvu i pozlacovaniu venoval profesionálne celý život, počas ktorého vytvoril okolo dvadsať pseudoslohových oltárov do kostolov po celom Slovensku. Od neho pochádzajú napríklad aj oltáre v neďalekom Trstíne-Hájičku a Hornom Dubovom.⁶³

Štefan Hlávek si nezvolil eklektickú prácu s neobarokovými a neorokokovými rezbárskymi motívami a ornamentmi bezdôvodne. Práve naopak, jeho zámerom bolo čo najviac sa priblížiť štýlu nového hlavného oltára, ktorý skutočne pochádzal z 18. storočia. Kľúčovou je pritom otázka, kedy bol do kostola v Hornej Krupej presunutý. Filiálny kostol v Hornej Krupej ho získal z niekdajšieho bočného oltára Panny Márie z odsväteného skalického jezuitského kostola v Skalici, ktorý bol dostavaný v roku 1728, no po zrušení tejto rehole (1773) ho ešte na istý čas prevzali paulíni a po nich františkáni. Fakticky už počas napoleonských vojen (alebo krátko po nich) prestal slúžiť na pravidelné liturgické slávenia, ale príležitostne zostal využívaný ako gymnaziálny kostol – dokonca údajne ešte v roku 1802 bol reštaurovaný.⁶⁴ V dôsledku zatekania strechy, následnej vlhkosti a absencie akejkoľvek starostlivosti však táto historická sakrálna pamiatka počas nasledujúcich sto rokov nesmierne zdegradovala. Skalický jezuitský kostol sv. Františka Xaverského bol preto v roku 1883 vyčlenený z majetku rímskokatolíckej cirkvi a odsvätený.⁶⁵ Po ďalších tridsiatich rokoch (1913) štát vyzval skalického farára, aby sa pokúsil nájsť nové využitie pre chrámový mobiliár skalického jezuitského kostola, jednak aby sa predišlo jeho absolútnej degradácii, ale zároveň aby sa tak vyriešila akútna potreba niektorých farností získať chrámový mobiliár do svojich nových či rekonštruovaných kostolov. Na základe tejto výzvy boli v priebehu nasledujúcich dvadsaťpäť rokov niektoré oltáre a iné umelecky hodnotné kusy zariadenia skutočne uvoľnené pre iné kostoly či už priamo v Skalici, alebo v rámci širšej arcidiecézy.

Filiálny kostol v Hornej Krupej je jedným z troch menovite doložených chrámov s oltárom, pochádzajúcim zo sekularizovaného skalického jezu-

63 KRÁTKA, *Kostol svätého Mikuláša v Hornej Krupej 1746*, s. 51–60, 135.

64 DRAHOŠOVÁ, Viera a kol. *Skalica*. Skalica : Mesto Skalica, 2014, s. 416.

65 Dostupné na internete: <https://dobreslovo.sk/blogu/jezuitsky-kostol-a-klastor-skalica/>

itského kostola.⁶⁶ V kostole tak mohol byť umiestnený najskôr v roku 1913, kedy sa otvorila otázka nového využitia skalických jezuitských oltárov a v obci bol po zemetrasení stavebne obnovený kostol. Iste však najneskôr v roku 1936, ktorým rezbár Štefan Hlávek vročil svoje dva historizujúce bočné oltáre. Hornokrupský hlavný oltár nesie barokový obraz Panny Márie s dieťaťom Ježišom, ktorého si pridrža ľavou rukou pri boku a pravou na neho nežne poukazuje. Mária i Ježiško sú v iluzívnom kvetinovom ráme, ktorý vynášajú nad oblaky dvaja anjeli. Obraz je vytvorený v baroku veľmi obľúbenom spôsobe „obraz v obraze,“ pretože celé toto vyobrazenie je na oltári ešte osadené do bohato rezbársky stvárneného pozláteného rámu.

V miestnej filiálke tento oltárny obraz rezonuje pod označením Panna Mária Ružencová,⁶⁷ hoci Mária v rukách nedrží ruženec, ani pri nej nie sú zobrazení obvyklí ružencoví svätci či svätice (sv. Dominik, sv. Katarína Sienska).⁶⁸ Ikonograficky je totiž tento oltárny obraz derivátom slávnej mariánskej ikony „Salus Populi Romani“ (Spása/ Záchrankyňa rímskeho ľudu), ktorá má neskorootické základy a od konca 6. storočia sa uchováva v rímskej bazilike Santa Maria Maggiore.⁶⁹ V ikonografických programoch kostolov a oltárov s obrazom Panny Márie Snežnej sa často prízvukuje zázračná legenda, podľa ktorej okolo roku 590, kedy v Ríme prepukla morová epidémia, pápež Gregor Veľký usporiadal procesiu k bazilike Santa Maria Maggiore a vyzdvihol tam k úcte veriacich tento mariánsky obraz. V tomto okamihu sa nad Anjelským hradom objavil anjel, ktorý zastrčil meč do pošvy a morová rana ustala. Podobne sa úcta k Panne Márii Snežnej zdôrazňovala aj v čase morovej epidémie v prvých dvoch-troch desaťročiach na začiatku 18. storočia, teda v čase, kedy aj skalický mariánsky oltár vznikol. Napokon, aj v roku 2020 – počas pandémie COVID-19 – pápeža Františka sprevádzala spomínaná mariánska ikona Salus Populi Romani na jeho mimoriadnom požehnaní Urbi et Orbi na Námestí svätého Petra.⁷⁰

Typ Márie – Salus Populi Romani si získal celosvetovú obľubu práve vďaka jezuitom, ktorým pápež v roku 1570 dovolil nechať si namaľovať sedem „moderných“ barokových replík tejto mariánskej ikony. Jednu z nich rímski jezuiti zaslali do nemeckého Ingolstadtu, kde jezuiti mali stredoeurópsky najsilnejšie rádové misijné aj univerzitné pôsobisko.⁷¹

66 DRAHOŠOVÁ, Skalica, s. 416.

67 KRÁTKA, Kostol svätého Mikuláša v Hornej Krupej 1746, s. 51.

68 HALL, Slovník námětů, s. 336.

69 NOREEN, Kirstin. (November 2005). "The Icon of Santa Maria Maggiore, Rome: An Image and Its Afterlife". In *Renaissance Studies*. 19, 2005, 5 (Special Issue: The Biography of the Object in Late Medieval and Renaissance Italy), s. 660–672.

70 WATKINS, Devin. "Pope's special Urbi et Orbi blessing: 'God turns everything to our good'". In *Vatican News*. 27.3.2020. Retrieved 2025-04-29.

71 NOREEN, Kirstin. Replicating the Icon of Santa Maria Maggiore : The Mater ter admira-

Možno konštatovať, že na všetkých miestach, kde si Spoločnosť Ježišova od konca 16. storočia až do zrušenia rehole (1773) založila svoje kolégia alebo misie, čoskoro vznikli aj mariánske kongregácie, združujúce študentov a laikov (*Congregationes seu sodalitates B. Mariæ Virginis*).⁷²

Rovnako tomu bolo aj v Skalici, kde v prvej kaplnke na severozápadnej strane od hlavného oltára bola kaplnka Panny Márie s oltárom, nesúcim „obraz Panny Márie Tešiteľky zarmútených, ozdobený viacerými votívnymi darmi“ a slávený v chráme na sviatok Panny Márie Snežnej (5. augusta).⁷³ Popri tomto primárnom mariánskom oltári malo v skalickom jezuitskom kostole menší oltárik aj Bratstvo sv. Ruženca, s obrazom Panny Márie Ružencovej a s dvomi sochami anjelov.⁷⁴ Z oboch týchto oltárov sa zrejme do kostola v Hornej Krupej dostal oltár z mariánskej kaplnky, s obrazom Panny Márie Snežnej, ktorý bol rozmerovo väčší a u jezuitov významovo dôležitejší. Dekoratívne koruny na hlavách Panny Márie a Ježiška sú akiste spomínanými votívnymi ozdobami. Sochy kľačiacich adorujúcich anjelov na oblakoch mohli pochádzať z tamojšieho oltára Ružencového bratstva, alebo z iného skalického jezuitského oltára, možno i hlavného – nakoľko ide o veľké sochy v adorujúcich pokľakoch, aký prislúchal tabernákulovému oltáru s uchovávanou sviatosťou.

Bočné oltáre v kostole v Hornej Krupej sú zasvätené: zľava patrónovi kostola – sv. biskupovi Mikulášovi a vpravo v strede kostola, za rozmernými schodmi neorokokovej kazateľnice, je oltár sv. Jozefa, Ježišovho pestúna. Všetky tri spomínané rezbárske diela vyhotovil spomínaný miestny rezbár Štefan Hlávek v roku 1936, o čom svedčia votívne donátorské nápisy na prednej strane mikulášskeho oltára. Štefan Hlávek sa vynikajúco prispôbil formálnym znakom dovezeného skalického hlavného oltára tak v kompozícii, ako aj v ornamentike a finálnom farebnom riešení. Malby osadené do týchto oltárov sú rovnako historizujúcimi obrazmi, ktoré – súdiac na základe autorského štýlového prejavu – zjavne namaloval Edmund Massányi, ktorý v kostole realizoval aj obrazy na freskách na strope a vo svätyni.

Kostolné zvony

Nemôžeme opomenúť ani historické kostolné zvony, ktoré boli, podobne ako v okolitých obciach, rekvirované počas prvej svetovej vojny v roku 1916.⁷⁵ Najstarší záznam o zvonoch v kostole nachádzame v kánonickej vi-

bilis and the Jesuits of Ingolstadt. In *Visual Resources*, 24, 2008, 1, s.19–37.

72 MIKULEC Jiří: *Barokní náboženská bratrstva*. NLN Praha 2000.

73 DRAHOŠOVÁ, Skalica, s. 416.

74 DRAHOŠOVÁ, Skalica, s. 416.

75 CIBÍK, Andrej. *Pôvodcovia zvonov a zvony v okresoch Hlohovec, Piešťany a Trnava*. Diplomová práca. Katedra histórie Fakulty humanistiky TU v Trnave. Trnava 2000, s. 118.

zitácii z roku 1694.⁷⁶ Ďalej vieme, že po celkovej oprave kostola v roku 1925 boli do veže dané štyri zvony, ktoré odlial Fridrich Vilhelm Fischer, zvony boli odliate v Broumове. Malý zvon mal nápis: „*Ku cti a chvále Božej pre kostol Horno-Krupanský obetovali Jozef Ryšavý a manželka Mária Morávková 1925.*“ Stredný zvon niesol nápis: „*Matka milá, k tebe volám, nedaj nikdy zahynúť nám. Z milodarov Horno-Krupanských veriacich 1925.*“ Tretí zvon mal nasledovný nápis: „*Svätý Mikuláš, patrón náš, oroduj za nás.*“ Štvrtý zvon niesol nápis „*Božské srdce Ježišovo, zmiluj sa nad nami. Z milodarov Horno-Krupanských rím.-kat. veriacich uliaty v roku 1925.*“ V 70. rokoch 20. storočia pribudol do veže kostola sv. Mikuláša ďalší zvon, odliaty zo starého zvona zrušenej zvonice, ktorá bola umiestnená v centre obce. V súčasnosti sú kostolné zvony už od roku 1970 poháňané elektrickým pohonom, a od roku 2012 na diaľkové ovládanie.⁷⁷ V roku 2000 boli v kostolnej veži kostola sv. Mikuláša tri zvony. Najmenší, tzv. malý zvon mal spodný priemer 660 mm. Rok uliatia bol 1925, zvonolejárom bol podľa nápisu Oktáv Winter v Broumове. Stredný zvon mal priemer 800 mm. Bol uliaty v roku 1970 v Zbraslavi nad Vltavou, ako pôvodcovia zvona sú na nápise uvedení Rudolf a Květa Manouškoví. Tretí, tzv. veľký zvon mal spodný priemer 1000 mm, bol uliaty v Broumове a jeho pôvodcom bol taktiež zvonolejár Oktáv Winter.⁷⁸

Obrazová príloha

1 Pamätná tabuľa na kostole sv. Mikuláša v Hornej Krupej uvádza ako donátora grófa Antona I. Brunšvika. Foto : Zuzana Lopatková

2 Edmund Massányi: *Panna Mária Nepoškvrneného počatia (Immaculata)*, 1937. Freska na strope v prvom poli lode. Kostol sv. Mikuláša v Hornej Krupej. Foto: Ingrid Halászová.

3 Bartolomé Esteban Murillo (1618 – 1682): *Mária Immaculata*, 1645–55. Štátne múzeum Ermitáž v Petrohrade. Dostupné: https://en.wikipedia.org/wiki/The_Esquilache_Immaculate_Conception#/media/File:Bartolom%C3%A9_Esteban_Perez_Murillo_-_Esquilache_Immaculate_Conception_-_WGA16359.jpg (voľná doména).

4 Hlavný oltár v kostole v Hornej Krupej, cca 1760. Získaný v (pred) r. 1936 zo skalického jezuitského kostola. Foto: Ingrid Halászová.

76 Prímási Levéltár Esztergom, Archivum ecclesiasticum vetus, Lib. 8., 87. (1694), Districtus sub Montibus, Visitatio canonica per anno 1694, Felső Korompa, s. 89–91. Kánonickú vizitáciu publikovala LOPATKOVÁ, Zuzana. *Visitaciones canonicae archidiaconatus Posoniensis 1694/1695*. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2019, s. 90.

77 KRÁTKA, *Kostol svätého Mikuláša v Hornej Krupej* 1746. Horná Krupá : Obecný úrad, 2015, s. 50.
78 CIBÍK, *Pôvodcovia zvonov a zvony v okresoch Hlohovec, Piešťany a Trnava*, s. 118.

Obr. 1: Pamätná tabuľa na kostole sv. Mikuláša v Hornej Krupej
uvádza ako donátora grófa Antona I. Brunšvika.

Foto : Zuzana Lopatková

Obr. 2: Edmund Massányi: Panna Mária Nepoškrvrneného počatia (Immaculata), 1937. Freska na strope v prvom poli lode.
Kostol sv. Mikuláša v Hornej Krupej.
Foto: Ingrid Halászová.

Obr. 3: Bartolomé Esteban Murillo (1618 – 1682): *Mária Immaculata*, 1645–55.
Štátne múzeum Ermitáž v Petrohrade.

Zdroj: https://en.wikipedia.org/wiki/The_Esquilache_Immaculate_Conception#/media/File:Bartolom%C3%A9_Esteban_Perez_Murillo_-_Esquilache_Immaculate_Conception_-_WGA16359.jpg (voľná doména).

Obr. 4: Hlavný oltár v kostole v Hornej Krupej, cca 1760. Získaný v(pred) r. 1936 zo skalického jezuitského kostola.
Foto: Ingrid Halászová.

Zoznam použitých zdrojov

Archívne pramene

- Archív Trnavskej arcidiecézy Trnava, *Archidiaconatus Posoniensis, Districtus Szomolanensis*, 1731, sign. I/1, Visitatio canonica Parochiae Also Korompa.
- Archív Trnavskej arcidiecézy Trnava, *Archidiaconatus Posoniensis, Districtus Szomolanensis*, 1782, sign. II. Visitatio canonica Batthyianiana Parochiae Also Korompa, filialis Felső Korompa, s. 39–40.
- Archív Trnavskej arcidiecézy Trnava, *Archidiaconatus Posoniensis, Districtus Szomolanensis*, 1756, sign. I./2, Possessio Felső Korompa, s. 586 – 587.
- Prímási Levéltár Esztergom, *Archivum ecclesiasticum vetus*, Visitatio Praepositurae Posoniensis ex anno 1561.
- Prímási Levéltár Esztergom, *Archivum ecclesiasticum vetus*, Lib. 3., 108, Districtus sub Montibus, Visitatio canonica per anno 1634.
- Prímási Levéltár Esztergom, *Archivum ecclesiasticum vetus*, Lib. 7., 53. (1673), Districtus sub Montibus, Visitatio canonica per anno 1673.
- Prímási Levéltár Esztergom, *Archivum ecclesiasticum vetus*, Lib. 8., 87. (1694), Districtus sub Montibus, Visitatio canonica per anno 1694.
- Prímási Levéltár Esztergom, *Archivum ecclesiasticum vetus*, Lib. 16., 495 (1714), Districtus Szomolanensis, Visitatio canonica per anno 1714, Filialis Felső Korompa.
- Prímási Levéltár Esztergom, *Archivum ecclesiasticum vetus*, Lib. 88., 78. (1761), Districtus Szomolanensis, Visitatio canonica per anno 1761, Parochia Also Korompa, Filialis Felső Korompa.
- Rímskokatolícky farský úrad Dolná Krupá, Visitatio canonica ecclesiae Also-Korompensis (Anno 1813, die 24. Junii peracta).
- Rímskokatolícky farský úrad Dolná Krupá, *Inventarium supellectilium et requisitorum ecclesiae Felső Korompa pro Anno 1836 confectum*, bez signatúry.
- Rímskokatolícky farský úrad Dolná Krupá, Visitatio canonica ecclesiae Also Korompa (Anno 1847 peracta).
- Rímskokatolícky farský úrad Dolná Krupá, *Inventarium supellectilium et requisitorum ecclesiae Felső Korompa pro Anno 1896 confectum*, bez signatúry.
- Rímskokatolícky farský úrad Dolná Krupá, Visitatio canonica ecclesiae Also Korompa (Anno 1912 peracta).
- Rímskokatolícky farský úrad Dolná Krupá, Visitatio canonica ecclesiae Also Korompa (Anno 1937 peracta).
- Slovenský národný archív v Bratislave, SA BaK, Lad. 51, Fasc. 1, Nr. 30.
- Slovenský národný archív v Bratislave, Súkromný archív Bratislavskej kapituly, Cap. K, Fasc. 2, Nr. 4A.

Štátny archív Bratislava, fond Župa Bratislavská, 1776, fasc. č. 1, šk. č. 143, listina č. 6.

Použitá literatúra

- Biografický lexikón Slovenska*. Zv. 2 (C–F). Martin: Slovenská národná knižnica, 2004, s. 437.
- Biografický lexikón Slovenska*. Zv. 7 (O – Q). Bratislava 2020, s. 397.
- BEKE, Margit. *Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616–1637)*. (= Strigonium Antiquum 3.). Budapest : Márton Áron, 1994, s. 221.
- BUCKO, Vojtech. *Reformné hnutie v arcibiskupstve Ostrihomskom do roku 1564*. Bratislava, 1939, s. 134; Prímási Levéltár Esztergom, Archivum ecclesiasticum vetus, Visitatio Praepositurae Posoniensis ex anno 1562.
- CIBÍK, Andrej. *Pôvodcovia zvonov a zvony v okresoch Hlohovec, Piešťany a Trnava*. Diplomová práca. Katedra histórie Fakulty humanistiky TU v Trnave. Trnava 2000, s. 118.
- DRAHOŠOVÁ, Viera a kol. *Skalica*. Skalica : Mesto Skalica, 2014, s. 416.
- FEJÉR, Carolus (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. X/8. Budaë, 1835, s. 313–314.
- HALL, James. *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*. Praha : Mladá Fronta, 1991, s. 272 – 273.
- HÁZI, Jenő. *Pozsony vármegye középkori földrajza*. Pozsony : Kalligram, 2000, s. 130–131.
- HUČKOVÁ, Marta. *Edmund Massányi : In memoriam (1907 – 1966)*. Nitra : Nitrianska galéria, 2004.
- KRÁTKA, *Kostol sväteho Mikuláša v Hornej Krupej 1746*. Horná Krupá : Obecný úrad, 2015, s. 50.
- Kultúrno – historický kalendár Trnavského samosprávneho kraja* (ed. Tibor Mikuš a kol.). Trnava: TSK, 2012, s. 154.
- LOPATKOVÁ, Zuzana. *Vývoj cirkevnej správy na území neskoršieho Trnavského vikariátu v 16. – 18. storočí*. In *Vývoj cirkevnej správy na Slovensku*. Ed. V. Rábik a kol. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2010, s. 356–357.
- LOPATKOVÁ, Zuzana. *Kanonické vizitácie severozápadnej časti Podhorského dekanátu v 2. polovici 16. storočia a v 17. storočí*. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014, s. 32–34.
- LOPATKOVÁ, Zuzana. *Monumenta Vaticana Slovaciae Recentioria. Tomus I. Processus consistoriales : Processus nominationis episcoporum ecclesiae Nitriensis (1667 – 1904)*. Typi Universitatis Tyrnaviensis, Trnavská univerzita v Trnave, 2024, s. 21–31.
- LOPATKOVÁ, Zuzana. *Visitationes canonicae archidiaconatus Posoniensis 1694/1695*. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2019, s. 90.

- LOPATKOVÁ, Zuzana. *Kanonické vizitácie smolenického dekanátu v 18. storočí*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2011, s. 47–48.
- LUKÁČOVÁ, E. a kol. *Sakrálna architektúra na Slovensku*. Komárno : KT & Fakulta architektúry STU v Bratislave, 1996.
- MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tomus I*. Bratislavae : sumptibus Academiae scientiarum Slovacae, 1971, s. 64–67, č. 69.
- MELNÍKOVÁ, Marta. O stave cirkevnej organizácie na Slovensku začiatkom 16. storočia. In *Slovenská archivistika*, XXX., 1995, 2, s. 136.
- MIKULEC Jiří: *Barokní náboženská bratrstva*. NLN Praha 2000.
- Monumenta Vaticana Slovaciae I. Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332 – 1337*. Ed. V. Sedlák. Trnava – Rím: Slovenský historický ústav, 2008.
- NÉMETHY, Ľudovít. *Series parochiarum et parochorum archidioecesis Strigoniensis usque annum 1894. iussu et sumtu piaie memoriae emin. ac rev. d. Joannis quondam cardinalis Simor... ex authenticis fontibus collegit et notis illustravit*. Ostrihom, 1894, s. 891
- NOREEN, Kirstin. (November 2005). "The Icon of Santa Maria Maggiore, Rome: An Image and Its Afterlife". In *Renaissance Studies*. 19, 2005, 5 (Special Issue: The Biography of the Object in Late Medieval and Renaissance Italy), s. 660–672.
- PÉTERFFY, Carolus. *Sacra consilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata II*. Posonii MDCCXLII (1742).
- POMFYOVÁ, Bibiana – BÓNA, Martin – BURAN, Dušan a kol. *Stredoveký kostol : Historické a funkčné premeny architektúry*, Zväzok 1. Bratislava : Fo Art, 2015.
- RÁBIK, Vladimír. Formovanie farskej siete na juhozápadnom Slovensku v stredoveku (Bratislavské prepošstvo). In *Vývoj cirkevnej správy na Slovensku*. Ed. V. Rábik a kol. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2010, s. 29–39.
- RISTOVSKÁ, Radoslava. Brunšvikovci a ich život v Dolnej Krupej: (Sonda do problematiky). In *Historické rozhľady*. Kraków: Wydawnictwo i Drukarnia Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 49–72. <https://doi.org/10.1007/s15200-012-0625-0>
- SEDLÁK, Vincent. *Historický miestopis Bratislavskej stolice (na základe materiálu do roku 1300)*. Dizertačná práca. Rukopis. Bratislava : HU SAV, 1964, s. 185.
- SEDLÁK, Vincent. Die älteste Besiedlung des Komitates Bratislava. In *Studia historica Slovaca XVIII*. Bratislava : Historický ústav SAV, s. 113.
- SIEBMACHER, Johann. *J. Siebmacher's grosses und allgemeine Wappenbuch. Der Adel von Ungarn*. Nürnberg 1893.

- Slovenský biografický slovník V.* Martin 1992, s. 76–77.
Slovenský biografický slovník II. Martin 1987, s. 245.
Slovenský biografický slovník. Zv. 4 (M–Q). Martin : Matica slovenská, 1990.
SMOLKOVÁ, Andrea. *Edmund Massányi : fresková maľba vo vybraných kostoloch v Trnavskom a Nitrianskom kraji*. Diplomová práca. Trnavská univerzita v Trnave, 2014.
Súpis pamiatok na Slovensku (Ed. Alžbeta Güntherová–Mayerová), zv. I. Bratislava : Obzor 1967, s. 313.
Súpis pamiatok na Slovensku I. /A – J/. Kol. autorov. Bratislava : Obzor, 1967, s. 74.
Významné osobnosti Nitry (ed. Anton Pažitný). Nitra: Mesto Nitra a Mestský úrad v Nitre, 1998, s. 90–177. [https://doi.org/10.1016/S0022-1139\(98\)00176-6](https://doi.org/10.1016/S0022-1139(98)00176-6)
WATKINS, Devin. “Pope’s special Urbi et Orbi blessing: ‘God turns everything to our good’”. In *Vatican News*. 27.3.2020. Retrieved 2025–04–29.

Internetové zdroje

- <https://www.abu.sk/schematizmy/schematizmus-farnosti/>
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bartolom%C3%A9_Esteban_Perez_Murillo_-_Esquilache_Immaculate_Conception_-_WGA16359.jpg
<https://www.zivotopisysvatych.sk/neposkvrnene-pocatie-panny-marie/>
<https://artuk.org/discover/artworks/the-annunciation-209697/search/actor:murillo-bartolome-esteban-16171682/page/2>
<https://dobreslovo.sk/blogu/jezuitsky-kostol-a-klaster-skalice/>

prof. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.

Katedra histórie, Filozofická fakulta
Trnavská univerzita v Trnave
zuzana.lopatkova@truni.sk

doc. Mgr. Ingrid Halászová, PhD.

Katedra dejín a teórie umenia, Filozofická fakulta
Trnavská univerzita v Trnave
ingrid.halaszova@truni.sk

PRÍČINY, PRIEBEH A DOPADY VÄZENSKEJ VZBURY V NÁPRAVNOVÝCHOVNOM ÚSTAVE LEOPOLDOV

MAREK SMOLKA

CAUSES, COURSE AND IMPACTS OF THE PRISON RIOT AT THE LEOPOLDOV CORRECTIONAL FACILITY. The study examines the largest prison uprising in the history of Czechoslovakia after the lifting of the embargo, which took place at the end of March 1990 in the Leopoldov Correctional Institution. It analyzes the set of causes that led to the uprising, including overcrowding in the prison, poor living conditions, arbitrary behaviour of the guards, and the general atmosphere of discontent and hopelessness among the inmates. The study reconstructs the course of the uprising—from its outbreak to the subsequent trials—with an emphasis on key moments and actors. It analyzes the tactics and strategies of the rebellious prisoners, as well as the response of the prison administration and security forces in suppressing the revolt. It also includes an analysis of the immediate and long-term consequences of the uprising. The thesis examines the political and social reactions to the event, including changes in legislation and in the treatment of prisoners. The main aim of the study is to provide a comprehensive and objective view of the 1990 Leopoldov prison uprising and to contribute to a deeper understanding of issues related to imprisonment and human rights.

KEYWORDS: Leopoldov prison, prison riot, prisoners, amnesties, causes, course, impacts, prison system, Velvet Revolution, Slovakia.

Úvod

Nežná revolúcia v novembri 1989 predstavovala pre Československo zásadný prelom, ktorý otriasol základmi totalitného režimu a otvoril dvere k demokratickým zmenám. Táto prelomová udalosť nepriniesla len politické a spoločenské transformácie, ale aj nutnosť radikálnej reformy inštitúcií, ktoré boli dlhodobo ovplyvnené komunistickou ideológiou. Jednou z najkritickejších oblastí, ktorá si vyžadovala okamžitú pozornosť, bolo väzenstvo. Systém, ktorý bol desaťročia založený na represii a kontrole, sa ocitol v stave hlbkej krízy.

Po novembri 1989 sa väznice v Československu ocitli v chaotickej situácii. Zrušenie cenzúry a zvýšený prístup k informáciám odhalili dlhodobé problémy, ako boli prepľnenosť väzníc, zlé hygienické podmienky, nedostatočná zdravotná starostlivosť a porušovanie ľudských práv. Väzni, ktorí boli dlhodobo vystavení represívnemu režimu, začali otvorene vyjadrovať svoju nespokojnosť. Vzrastajúce napätie a frustrácia viedli k sérii protestov a vzbúr, ktoré kulminovali v marci 1990 najväčšou väzenskou

vzbúrou v Nápravno-výchovnom ústave Leopoldov. Práve táto udalosť, väzenská vzbura v Leopoldove, sa stala predmetom mojej diplomovej práce. Leopoldov, symbol komunistickej represie, sa stal dejiskom udalosti, ktorá odhalila hlboké problémy väzenského systému a zároveň poukázala na prebiehajúce spoločenské zmeny.

Zmena režimu a nástup nových spoločenských zmien

Nástup Michaila Gorbačova do čela Komunistickej strany Sovietskeho zväzu v roku 1985 priniesol do politiky komunistického režimu nové (až na krátke československé intermezzo v roku 1968) princípy glasnosti a perestrojky. Gorbačov definitívne upustil aj od tzv. Brežnevovej doktríny, ktorá garantovala krajinám sovietskeho bloku ohrozeným kontrarevolúciou „bratskú pomoc“. Lídri komunistických strán jednotlivých krajín tak dostali voľnú ruku pri riešení vnútro politickej situácie. Väčšina z nich mala vážny problém vyrovnat sa s novými pravidlami „hry“, pretože zrazu museli niesť celú zodpovednosť za riešenie ťažkých hospodárskych, sociálnych, a politických problémov, ktoré sa dovtedy riešili „konzultáciami“ v Moskve. Liberalizácia vzťahov medzi európskymi štátmi socialistického bloku mala napokon za následok ich rozdielny prístup k vnútrospoločenským požiadavkám. Zo spätného pohľadu ich podľa toho možno rozdeliť na reformné, t. j. prístupné na rokovanie s opozičnými silami (Maďarsko, Poľsko, Sovietsky zväz), a konzervatívne (Československo, NDR, Bulharsko a Rumunsko). Uvoľnenie sovietskej politiky privítali aj predstavitelia opozičných občianskych zoskupení. V druhej polovici 80. rokov ich počet z roka na rok rástol a stupňovali tlak na vedenia komunistických strán, aby začali riešiť stále sa zhoršujúcu hospodársku situáciu, zlý stav životného prostredia a zabezpečili dodržiavanie základných ľudských práv. Ani v Československu, podobne ako v NDR, sa režim s opozíciou nehral. Nedokázal zabrániť rastu počtu príslušníkov opozície a členov rôznych občianskych zoskupení, ale snažil sa ich prísne kontrolovať. Prvú veľkú demonštráciu proti normalizačnej politike (v náboženskej oblasti), ktorá sa konala 25. marca 1988 v Bratislave, režim napriek jej pokojnému priebehu brutálne rozohnal a podobný scenár zvolil aj v auguste a októbri 1988 v Prahe. V roku 1989 si preto len málokto vedel predstaviť, že by o pár mesiacov mohlo dôjsť k revolučnej zmene.¹

Novembrové udalosti prelomového roku 1989 znamenali zásadný obrat v dejinách československého štátu. Mnohohrstevný spoločenský pohyb zasiahol všetky rozhodujúce oblasti verejného života a stal sa tak jedným zo zásadných transformačných období 20. storočia. Hlboká trans-

1 BALUN, Peter – STREŠŇÁK, Gábor. *November, očami ŠtB a ulice. Ústav pamäti národa*, 2019, s. 13–16.

formácia sa prirodzene dotýkala aj všetkých kľúčových otázok spojených s vnútornou a vonkajšou bezpečnosťou štátu. Posledné roky existencie československej federácie sprevádzala zásadná reforma bezpečnostného sektoru a nové vymedzenie vzťahov medzi autoritatívne pôsobiacimi ozbrojenými silami a naopak spoločnosťou smerujúcou k liberalizmu.²

Prelomová amnestia

Voľba prezidenta Václava Havla 29. decembra 1989 a jeho rozhodnutie o amnestii 1. januára 1990³ nasledujúceho roku mali demokratizovať a humanizovať práve aj oblasť výkonu trestu odňatia slobody. Široký rozsah amnestie sa stal výrazom úsilia transformovať bývalý neslobodný policajný štát do novej podoby založenej na vláde práva, demokratických hodnotách a rešpektu k ľudským právam. Netýkal sa však páchatelov obzvlášť závažných kriminálnych trestných činov, ktorí svoju prítomnosť vo výkone trestu aj po 1. januári 1990 chápali ako pokračujúci prejav politickej perzekúcie. Duch revolty veľmi rýchlo prerástol do pokusov o násilné zvrhnutie väzenského režimu, ktoré vyvrcholili práve vo väznici v Leopoldove.⁴

Kým poslanci Federálneho zhromaždenia 29. decembra 1989 volili Václava Havla za prezidenta republiky a symbolicky tým završovali prvú etapu revolúcie, odsúdení v najťažšej väznici v Leopoldove nad ňou prebrali kontrolu (a udržali si ju až do 2. januára 1990, keď stovky z nich prepustili na slobodu). Václav Havel v kruhu najbližších spolupracovníkov – medzi nimi napríklad nová česká ministerka spravodlivosti Dagmar Burešová či známy právnik Otakar Motejl – pripravili znenie prelomovej amnestie. Jej vyhlásenie oznámil prezident Havel vo svojom novoročnom prejave: „V našej krajine je veľa väzňov, ktorí sa síce vážne previnili a sú za to potrestaní, no museli prejsť – napriek dobrej vôli niektorých vyšetrovateľov, sudcov a predovšetkým advokátov – poklesnutou justíciou, čo obmedzovala ich práva, a musia žiť vo väzniciach, ktoré sa nesnažia prebúdať to lepšie, čo je v každom človeku, ale naopak, ľudí ponižujú a fyzicky i duševne ničia. S ohľadom na túto skutočnosť som sa rozhodol vyhlásiť pomerne širokú amnestiu. Väzňov zároveň vyzývam, aby pochopili, že štyridsať rokov zlého vyšetřovania, súdenia a väznenia nemožno odstrániť zo dňa na deň a aby chápali, že všetky urýchlene chystané zmeny si predsa len vyžadujú istý čas. Vzburami nepomôžu tejto spoločnosti ani sebe. Verejnosť zároveň žiadam, aby sa prepustených väzňov nebála, nestrpčovala im život a pomáhala im v kresťanskom duchu

2 POLNAR, Stanislav. Leopoldov 1990 – vzpoura vězňů a úloha československých ozbrojených sil při jejím potlačení. In *Vojenská historie*, 4/2024, s. 95.

3 Dostupné online: <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1990/c1-p1/19900102>

4 Tamže, s. 95

po návrate medzi nás nachádzať v sebe to, čo v nich nedokázali nájsť väznice: schopnosť pokánia a túžbu slušne žiť.“⁵

V utorok 2. januára 1990 začali väznice v Československu opúšťať tisíce amnestovaných, spolu viac než 21-tisíc z celkového počtu vyše 31-tisíc väzňov. Okrem toho bolo zastavených viac než 16-tisíc a odložených viac než 10-tisíc trestných konaní.⁶

Rozsiahla amnestia sa stala v historickom kontexte do značnej miery výnimočným a bezprostredným krokom. Hlavným určovacím kritériom sa stala závažnosť a následky spáchaného deliktu. V tomto ohľade môžeme považovať šiesty článok prezidentského rozhodnutia o amnestii za kľúčový. Článok zo svojho rozsahu dopredu vylučoval niektoré špeciálne kategórie páchatelov. Jednalo sa predovšetkým o trestný čin zneužívania právomoci verejného činiteľa. Ustanovenie môžeme chápať ako protipatrienie voči prípadnému vyvineniu bývalých prominentov komunistického režimu, ktorí nemali byť zbavení trestnej zodpovednosti v situácii, keď sa vyšetrovanie ich činnosti pred 17. novembrom 1989 iba začalo. Z hľadiska objektívnej spoločenskej rizikovosti, amnestia vylučovala zo svojho rozsahu skupinu najťažších trestných činov, všeobecne nebezpečných a smerujúcich proti životu a zdraviu občanov. Konkrétne išlo o zvlášť nebezpečných páchatelov teroru, všeobecného ohrozenia, vražd, lúpeží, znásilnení a pohlavného zneužívania. Delikventi, na ktorých sa nevzťahovali výhody plynúce z prezidentskej amnestie, sa stali právoplatne odsúdenými kriminálnikmi ako obzvlášť nebezpeční recidivisti. Stručná charakteristika občanov, ktorí zostali vo výkone trestu odňatia slobody po 1. januári 1990, má pomerne veľkú výpovednú hodnotu tak z hľadiska sociologickej charakteristiky ako aj z pohľadu všeobecnej kriminológie. Rovnako obsahuje dôležité informácie z hľadiska policajnej a vojenskej taktiky. Iné konkrétne vysvetlenie vierohodne vypovedá o odhodnaní k odporu a vzťahu ku fyzickému násiliu tých, proti ktorým v Leopoldove zasahovali príslušníci československých bezpečnostných zložiek. Máme na mysli väzenské zariadenie 3. nápravno-výchovnej skupiny. Približne 70% odsúdených v Leopoldove tvorili páchatelia jednej a viacnásobných vražd či pohlavného zneužívania.

Amnestiu, vyhlásenú začiatkom prvého slobodného roka, možno považovať za humánne gesto novej štátnej moci, ktoré bolo pripravené v rýchlosti a bez premýšľania nad možnými dôsledkami. Týkalo sa to eventuálnych dopadov na vnútornú bezpečnosť demokratizujúceho sa československého štátu. Hovorí o tom správa k návrhu rozhodnutia

5 HEČKO, Maroš – BLAŠČÁK, Fedor – MAREČKOVÁ, Lenka. *Amnestie, sloboda ako hrubá číara za minulosťou*. Bratislava : SLOVART, 2019, s. 22.

6 HEČKO, Maroš – BLAŠČÁK, Fedor – MAREČKOVÁ, Lenka. *Amnestie, sloboda ako hrubá číara*, s. 23

prezidenta republiky o amnestii. S vyhlásením amnestie správa spájala predovšetkým ekonomické dopady na chod podnikov, v ktorých odsúdení zabezpečovali chod výroby, a to bez rozdielu v slovenskej a českej časti federácie. Dokument sa venoval tiež možným ťažkostiam pri resocializácii prepustených z 2. a 3. nápravno-výchovnej skupiny. Jednalo sa o recidivistov bez trvalého bydliska, pracovného pomeru a rodinného zázemia. Dopad na činnosť Zboru nápravnej výchovy (ZNV) z hľadiska realizácie amnestie predpokladal v rámci rozpočtu slovenského a českého ministerstva spravodlivosti s nákladmi vo výške 580 miliónov vtedajších československých korún. Text dokumentu nespomínal žiadne možné zmeny v chovaní odsúdených, ktorí budú vo výkone trestu aj naďalej pokračovať.⁷

Reakcie na amnestiu

Prvé reakcie na amnestiu boli zdržanlivé, jej prijatie vo verejnosti spočiatku zaručovala autorita Václava Havla, ktorý amnestiu vysvetľoval ako „veľký predeľ“ – symbolicky a nutný krok k rozchodu s praktikami komunistického súdnictva⁸. To však nestačilo.

Zaručenie neustrannosti súdov a prokuratúry a vytvorenie „skutočného právneho štátu“ bolo jednou zo základných požiadaviek VPN v jej základnom „programovom vyhlásení“ z 25. novembra 1989. Gustáv Husák v ten istý deň zastavil trestné stíhanie, resp. odpustil trest viacerým známym disidentom, čo vo viacerých prípadoch znamenalo ich prepustenie z väzenia. Nežná revolúcia si vynútila urýchlené odstránenie niektorých represívnych prostriedkov totalitnej diktatúry z trestného práva. Boli obsahom rýchlej novely trestného práva z 13. decembra 1989. Novela priniesla opatrenia, ktoré z hľadiska dodržiavania ľudských a občianskych práv v novom demokratickom režime nezniešli odklad. K plnohodnotnej adaptácii trestného práva na podmienky právneho štátu a demokratického politického režimu

7 POLNAR, Leopoldov 1990 – vzpoura vězňů, s. 97–98.

8 Klúčovou podmienkou existencie nedemokratických politických režimov je represia štátu proti skutočným či potenciálnym odporcom, respektíve reálna hrozba takejto represie. Inak tomu nebolo ani v Československu po februári 1948, keď si moc privlastnila komunistická strana. Základným opatrením bola nová úprava trestného práva, predovšetkým v oblasti tzv. politických trestných činov v podobne smutne známeho zákona č. 231/1948 Zb. o ochrane ľudovodemokratickej republiky. Naň nadviazal aj komunistický trestný zákon z roku 1950 a v menej drasticknej forme aj v roku 1961. Hlavným rozdielom oproti predchádzajúcim právnym úpravám bolo, že okrem základných atribútov štátnosti sa predmetom trestnoprávnej ochrany stal aj samotný komunistický režim. Dôležitým opatrením na ovládnutie justície bolo jej obsadenie vlastnými kádrami, teda sudcami oddanými komunistickej ideológii. Na základe zákona č. 247/1948 Zb. boli zriadené tábory nútených prác, kde mohli byť občania uväznení bez rozsudku súdu – len na základe rozhodnutia komisie národného výboru. Ďalšími formami nátlaku bola aj počas normalizácie meranie spoločenského uplatnenia. Tí, ktorí nevyhoveli „triednym“ kritériám, zažívali napríklad zamedzenie štúdia či možnosti pracovať v niektorých profesiách.

došlo potom rozsiahlou novelou trestných kódexov z 2. mája 1990. K čiastočnému zmiereniu krívd spôsobených komunistickou justíciou viedla legislatíva spúšťajúca vlnu súdnych i mimosúdnych rehabilitácií. Súdnictvo získalo úplnú autonómiu a postupne sa stávalo nezávislou mocou ústavne oddelenou od legislatívy a exekutívy. Paradoxne to viedlo k čiastočnému „zakonzervovaniu“ personálneho režimu. Jeho personálna obmena sa tak diala veľmi pomaly, len prostredníctvom prirodzenej generačnej výmeny.⁹

Už v pondelok 8. januára prezident Havel vyzval ministra Richarda Sachera, aby „všetkými možnými prostriedkami“ zabezpečil „bezpečnosť obyvateľstva proti skupinám prepúšťaných väzňov, ktorí ohrozujú verejný poriadok či súkromný majetok“. V stredu 10. januára ministerka spravodlivosti ČSR Dagmar Burešová v rozhovore pre Rudé právo ešte upokojovala verejnosť, keď na otázku, aby komentovala údaje o kriminalite amnestovaných, povedala: „Úprimne povedané, myslím si, že sa to zbytočne dramatizuje. Nikto totiž nesleduje čísla bežnej kriminality u osôb, ktoré predtým neboli odsúdené. Všetci sa – aj vďaka novinárom – zameriavajú len na trestnú činnosť amnestovaných.“ No už o dva dni 12. januára sa Burešová obrátila na Radu OF s naliehavou prosbou o pomoc: „Reakcia verejnosti je negatívna. (...) Podniky sa bránia prijímať amnestovaných. Národné výbory nevyplácajú predpísaných 1 000 korún. Prosím, vysvetl'ujte ľuďom, že amnestia bola nevyhnutná, že je to humanizácia spoločnosti!“ V situácii rozpadu štátneho aparátu, pretlaku udalostí a množiacich sa praktických problémov však prosté morálne apely prestávali účinkovať.

Prvé nepokoje vo väzenstve

Činnosť Zboru nápravnej výchovy SSR vo všetkých jeho oblastiach znamenala po udalostiach zo 17. 11. 1989 v Prahe a po následnom vnútropolitickom vývoji celý rad zásadných zmien. Ešte pred vypuknutím série nepokojov zo strany odsúdených v nápravnových ústavoch začali v niektorých útvaroch ZNV SSR (Bratislava, Banská Bystrica–Kráľová, Martin) vznikať analogické formy občianskych iniciatív – akčný výbor VPN, Demokratické fórum príslušníkov ZNV SSR, na ktoré postupne nadväzovali aj v ďalších útvaroch zboru. Na zhromaždeniach príslušníkov bol tlmočený rad požiadaviek a námetov adresovaných vedeniam útvarov, vedeniu Správy ZNV, ako aj ministrom spravodlivosti SSR, ktorým niekedy chýbalo objektívne hodnotenie situácie a konštruktívny obsah. Komplexné riešenie požiadaviek a námetov bolo znemožnené vznikom nepokojov odsúdených v nápravnových ústavoch, ktoré vyžadovali bezodkladné riešenie.¹⁰

9 BALOGOVÁ, Beata – KEPPLOVÁ, Zuzana – KRČMÁRIK, Matúš. 1989 – *Cesta k slobode*. Bratislava : Petit Press a. s., 2018. s. 79–83.

10 Dňa 19. 12. 1989 v NVÚ Želiezovce cca 600 odsúdených odmietlo nastúpiť do práce a vy-

Odvysielaním televízneho šotu z NVÚ Želiezovce viedlo k ďalšiemu neúmernému a ultimatívne stupňovaniu požiadaviek odsúdených aj v ostatných nápravných výchovných ústavoch: Košice–Šaca, Leopoldov, Ilava, B. Bystrica–Kráľová, Ružomberok, Dubnica, Trnava, Martin.¹¹

Neustále stupňovanie požiadaviek odsúdených v spojitosti s neobjektívnou informovanosťou masmédiami¹² vyústilo v Zbore do nezákonného stavu, čoho vyjadrením sú také skutočnosti, že napr. napriek ubezpečeniu pracovníkov Československej televízie o nezverejnení mien príslušníkov ZNV, ktorých odsúdení označili za nežiadúce osoby a náčelník Útvaru ZNV Leopoldov ich pod tlakom okolností zverejnil, boli tieto mená prezradené. Vzhľadom na kampaň, ktorú v občianskej verejnosti vyvolali masovokomunikáčny prostriedky, v žiadnom prípade neprichádzalo do úvahy zjednanie nápravy zákonnými prostriedkami, nakoľko pri možnej a predpokladanej seba menšej ujme na zdraví odsúdených, by za danej situácie došlo ku skandalizovaniu ZNV SSR ako takeého.¹³

V súvislosti s očakávanou voľbou prezidenta ČSSR a v nadväznosti na to aj s predkladanou amnestiou sa situácia v NVÚ čiastočne ukludnila, normalizovala a zavládol „relatívny“ pokoj. Po vyhlásení amnestie dňa 1. 1. 1990 sa činnosť príslušníkov ZNV SSR zamerala na urýchlené a nerušené prepúšťanie obvinených a odsúdených z výkonu trestu odňatia slobody. Dopad amnestií možno hodnotiť ako veľmi rozsiahly – ku dňu 8. 1. 1990 bolo z výkonu väzby a TOS prepustených 7 733 osôb, čo tvorilo za doterajších 8 dní od vyhlásenia amnestie 65, 3 % z celkového stavu obvinených a odsúdených k 29. 12. 1989. Je preto veľmi zarážajúce, že nezákonné, protispoločenské konanie časti amnestovaných je pripisované aj ZNV, ktorý prejavil eminentný záujem realizovať amnestiu v čo najkratšom čase vo vedomí, že je to jedno z najúčinnjších východísk z krízovej situácie.

Časť odsúdených v NVÚ Leopoldov však vyjadrovala s rozsahom amnestie rezolútnu nespokojnosť. Dňa 2. 1. 1990 okolo 12:00 hod. za účasti

hlásilo hladovku. Týmto postupom si odsúdení vynútili rokovanie – dialóg za účasti námestníka ministra spravodlivosti SSR, služobných funkcionárov ZNV, GP SSR, VOP a občianskej iniciatívy VPN. Dialógu sa na základe ultimatívnych požiadaviek zúčastnil aj štáb redakcie Aktualít Československej televízie. Kladenie požiadaviek odsúdenými zameraných najmä do sociálnej a legislatívnej oblasti a do rozhodovacej činnosti súdov sa premietlo do rozsiahlej humanizácie výkonu trestu odňatia slobody a výkonu väzby, konkrétne vyjadrené 31 zmenami v Poriadku VTOS a 2 zmenami v Poriadku pre výkon väzby. Súčasne bol zrušený oddelený výkon trestu a výkon väzby osôb postihovaných podľa I. hlavy osobitnej časti Trestného zákona.

11 Archív Zboru väzenskej a justičnej stráže. Vzburá v Leopoldove. *Informatívna správa o vývoji situácie v útvaroch nápravnej výchovy SSR* č. SZNV-45/01-90. Bratislava 9. 1. 1990. s. 1

12 Po oznámení pracovníčky Československej televízie štúdia B. Bystrica bolo dňa 24. 12. 1989 verejnosti oznámené, že ju v NVÚ B. Bystrica–Kráľová odsúdení držia ako rukojemníčku, čo sa nezakladalo na pravde.

13 Archív Zboru väzenskej a justičnej stráže. Vzburá v Leopoldove. *Informatívna správa o vývoji situácie v útvaroch nápravnej výchovy SSR* č. SZNV-45/01-90. Bratislava 9. 1. 1990. s. 2

pracovníka krajskej prokuratúry sa stav normalizoval a príslušníci oddelenia NVČ nastúpili do služby na jednotlivé oddiely. Dňa 4. 1. 1990 však vzápätí po vystúpení odsúdeného Pavla P. v Aktualitách vysielaných Čsl. televíziou, v ktorom sa predstavil ako bývalý odsúdený, došlo k ďalšiemu rastu nespokojnosti odsúdených, ktorá bezprostredne prerástla do prvej väčšej vzbury. Príslušníkom vykonávajúcim v tom čase službu na oddieloch sa bez ujmy na zdraví podarilo opustiť priestory NVÚ. Náčelník Správy ZNV SSR po informácii podanej náčelníkom Útvaru ZNV Leopoldov v skorých hodinách dňa 5. 1. 1990 reagoval vyslaním cca 550 príslušníkov ZNV z útvarov ZNV Trnava, Nitra, Bratislava, Želiezovce, B. Bystrica-Kráľová, Dubnica, Martin a zo Správy ZNV do Leopoldova. Z Útvaru ZNV Leopoldov bolo do pohotovosti zapojených 220 príslušníkov. Okrem toho boli vyslané na eskortovanie odsúdených autobusy z útvaru ZNV Košice, Ilava a Žilina s počtom 30 príslušníkov. Riešenie situácie si vyžiadalo prítomnosť zástupcu GP SSR JUDr. Fábryho. Podľa súčinnostných dohôd boli pre prípad neodkladnej potreby pri zabezpečovaní obrany objektu NVÚ Leopoldov prizvaní aj príslušníci Pohotovostného útvaru VB Pezinok s posilami, medzi ktorými boli aj štyri obrnené transportéry. Tieto sily však do akcie nezasiahli. Zástupca GP SSR o 13:30 hod. vyzval ústavným rozhlasom odsúdených, aby upustili od nezákonného konania, ktoré charakterizovali ako vzbura väzňov v zmysle § 172 Trestného zákona a zároveň v zmysle § 66 Trestného zákona umožnil prejaviť účinnú ľútosť tejto časti odsúdených, ktorí dobrovoľne upustia od ďalšej nezákonnej činnosti.¹⁴

Medzitým náčelník Správy ZNV SSR vyhlásil mimoriadne bezpečnostné opatrenia – 50 % pohotovosť v ÚZNV Bratislava, Nitra, Ilava, Žilina a ďalších, ktoré sa pripravili na príjem pre eskortovaných odsúdených. Minister spravodlivosti SSR svojím rozkazom z toho istého dňa splnomocnil náčelníka Správy ZNV SSR, aby potlačili vzburu odsúdených zákonnými prostriedkami. Náčelník Správy ZNV SSR následne poveril likvidáciu vzbury odsúdených náčelníka Útvaru ZNV Leopoldov. Dňa 6. 1. 1990 o 10:45 hod. po predchádzajúcom spracovaní rozkazu náčelníka Útvaru ZNV Leopoldov, ktorým riešil zásah poriadkovej jednotky ZNV, bolo vykonané bojové rozdelenie zúčastnených príslušníkov do jej jednotlivých skupín. Presun zásahovej jednotky na miesto zásahu bol zahájený o 11:45 hod. a vlastný zákrok s uzamknutím odsúdených na celý bol ukončený o 14:30 hod. Aj keď si odsúdení v pomerne krátkom čase pripravili celú škálu nástrojov použiteľných na kladenie aktívneho a efektívneho odporu (železné tyče, nože a horľaviny) a boli pripravení aj na zakladanie požiarov, počas zákroku nedošlo k použitiu prostriedkov na dosiahnutie účelu zákroku a nikto z príslušníkov ZNV,

14 Archív Zboru väzenskej a justičnej stráže. Vzbura v Leopoldove. *Informatívna správa o vývoji situácie v útvaroch nápravnej výchovy SSR č. SZNV-45/01-90*. Bratislava 9. 1. 1990. s. 4

podporený služobnými psami, ktorým neboli sňaté ochranné koše, viedol k tomu, že zo strany odsúdených nebol kladený aktívny odpor. Po likvidácii vzbury bolo vykonané premiestnenie odsúdených na uvoľnené oddiely a časť z nich, medzi nimi iniciátori, boli premiestnení do Útvaru ZNV Bratislava.¹⁵

Situácia v ÚZNV Leopoldov

Situácia medzi odsúdenými v ÚZNV SSR Leopoldov¹⁶ pred 23. 12. 1989 bola v značnej miere ovplyvňovaná celospoločenským dianím. Ich snahou bolo využiť demokratizačný proces v spoločnosti na predkladanie rôznych, viac či menej odôvodnených požiadaviek na zlepšenie podmienok vo výkone trestu odňatia slobody s hlavným zameraním na dosiahnutie všeobecnej amnestie, najmenej v rozsahu dvoch tretín udelených trestov. Niektoré požiadavky boli odsúdenými spisované už v období od 18. do 20. 12. 1989.¹⁷

Spisovanie požiadaviek však už v tom čase prebiehalo takmer na všetkých pracoviskách ÚZNV. Podľa doterajších zistených poznatkov bola priamym popudom pre vznik nepokojov návšteva novinárov dňa 22. 12. 1989. Reakcie na ich návštevu v podobe vykrikovania hesiel a požiadaviek vznikla na ubytovni 5. oddielu (pracovisku ZŤS) a odtiaľ sa preniesla na všetky ubytovne. Od tej chvíle, napriek snahám vedenia útvaru o dialóg a upokojenie situácie, je možno hodnotiť stav v ústave ako nesprávny a nebolo možné zo strany referentov režimu i ostatných príslušníkov zabezpečiť riadny výkon služby a uplatňovanie zákona č. 59/1965 Zb. v praxi. Prejavilo sa to najmä tým, že odsúdení sa odmietali dať uzamykať na celách, čím neboli vytvorené podmienky pre zaistenie bezpečnosti príslušníkov a normálny chod života odsúdených.

Nasledoval vynútený dialóg s ministrom spravodlivosti, generálnym prokurátorom a predsedom vlády. Debata s odsúdenými sa uskutočnila

15 Archív Zboru väzenskej a justičnej stráže. Vzbury v Leopoldove. *Informatívna správa o vývoji situácie v útvaroch nápravnej výchovy SSR č. SZNV-45/01-90*. Bratislava 9. 1. 1990. s. 5

16 Ústav je umiestnený v priestoroch bývalej protitureckej pevnosti dostavanej v r. 1669, ktorá sa sčasti využívala aj ako väzenie. Po strate vojenského významu cisár v r. 1855 rozhodol o jej prebudovaní na krajinskú väznicu s kapacitou 1 100 miest. Od 80. rokov 19. storočia do r. 1951 pri väznici fungoval tzv. prechodný ústav – prvý ústav v Uhorsku, v ktorom sa odsúdení vo voľnejšom režime pred ukončením trestu pripravovali na návrat do bežného života. V 70. a 80. rokoch sa areál väznice zmodernizoval a pred rokom 1989 v ňom bolo umiestnených asi 2 600 odsúdených. Ústav na výkon väzby má momentálne kapacitu 341 obvinených, ústav na výkon trestu 1077 osôb v strednom a maximálnom stupni stráženia vrátane doživotných trestov. Poskytuje sa v ňom liečba odsúdeným trpiacim na tuberkulózu a diabetické ochorenia a odsúdeným, ktorým súd nariadil protialkoholickú a protitoxikomanickú ochrannú liečbu. Ústav zabezpečuje aj ochranu súdov a prokuratúr na území Trnavského samosprávneho kraja a nachádzajú sa v ňom ďalšie zariadenia zboru – Tlačiareň ZVJS a Archív ZVJS ako úsek generálneho riaditeľstva ZVJS, jeho súčasťou je aj Expozícia histórie väzenstva na Slovensku.

17 Archív Zboru väzenskej a justičnej stráže. *Informácie o situácii v ÚZNV Leopoldov medzi odsúdenými za obdobie od 22. 12. 1989 do 7.1. 1990*, s. 1

v priestoroch leopoldovskej kinosály a jej priebeh bol vysielaný do každej cely prostredníctvom ústavného rozhlasu. V priebehu diskusie sa osobne dostavil predseda slovenskej vlády prof. JUDr. Milan Čič, DrSc.¹⁸ Väzni pri tejto príležitosti využili a predložili svoje požiadavky formou tzv. otvoreného listu. Veľmi negatívny dopad mal priamy prenos resp. zaznamenávanie tohto dialógu československou televíziou, pričom televízia natáčala iba zábery a vyjadrenia podľa želania odsúdených, bez možnosti reálne posúdiť jednak oprávnenosť ich požiadaviek a tiež v zmysle trestnoprávných zásad posúdiť oprávnenosť a zákonnosť prednášaných obvinení, ktoré mali zjavný charakter osočovania a znevažovania príslušníkov. Navyiac v tomto dialógu nebola zo strany televízie daná možnosť nikomu z príslušníkov ZNV kvalifikovane sa vyjadriť k vzneseným obvineniam. Po predložení požiadaviek odsúdených predstaviteľom vlády, generálnej prokuratúry a zložke vojenskej prokuratúry, zahájili odsúdení symbolickú hladovku a štrajk za splnenie všetkých predložených podmienok bez rešpektovania zákonných zásad a možností realizovania. Z tohto hľadiska je potrebné považovať ich požiadavky za ultimatívne a nátlakové.¹⁹

V dôsledku týchto udalostí sa situácia dňa 26. 12. 1989, najmä na úseku režimovej služby, stala neúnosnou a príslušníci vykonávali svoje povinnosti formálne, pod priamou kontrolou a často i pod nátlakom odsúdených. V danej situácii nebolo možné zaručiť bezpečnosť príslušníkov pri ich výkone režimovej služby a bolo rozhodnuté o ich odvolaní z režimovej služby na jednotlivých oddieloch. I keď tzv. akčný výbor deklaroval, že zaručí bezpečnosť príslušníkov pri výkone služby, zjavne v tomto smere precenil svoje možnosti, pretože i samotní členovia akčného výboru boli častokrát napádaní i fyzicky ďalšími odsúdenými a svoje problémy si navzájom riešili i použitím fyzického násillia, čo v danej situácii nebolo možné akceptovať zo strany príslušníkov ZNV. Už i počas výkonu služby v prvej fáze tohoto obdobia nemohli príslušníci ZNV plniť svoju základnú úlohu, teda zabrániť nekontrolovateľnému pohybu odsúdených v ústave. V tomto období sa vyskytovali medzi odsúdenými rozpory, pretože bolo vyžadované od masy odsúdených neprijímanie stravy, pričom samotný akčný výbor z radov odsúdených konzumoval stravu z nákupu k Vianočiam²⁰ a tiež členovia akčného výboru chodili do kuchyne pre potravinové prídely. Akčný výbor, ktorý deklaroval medzi odsúdenými v ústave jednotu vo veci hladovky a štrajku, bola hladovka v podstate na časti odsúdených vynucovaná pod hrozbou násillia voči tým, ktorí by ju chceli porušiť. Táto

18 POLNAR, Leopoldov 1990 – vzpoura vězňů, s. 95.

19 Archív Zboru väzenskej a justičnej stráže. *Informácie o situácii v ÚZNV Leopoldov medzi odsúdenými za obdobie od 22. 12. 1989 do 7.1. 1990*, s. 1

20 Pre celý ústav bol nákup obstaraný v hodnote 300 000 Kčs.

situácia trvala v skutočnosti do 29. 12. 1989, keď bol čiastočne obnovený právny stav a to obsadením stanovíšť referentami režimu. Pri prevzatí objektu sa zistilo, že odsúdení vykradli objekty prevádzok, ktoré boli dislokované v ústave. Boli vykradnuté objekty prevádzok Textilkombinát Liberec, Chirana Piešťany, ŽBS a vnútornej prevádzky útvaru. Vylámali priestory kancelárií civilných zamestnancov ako i skrinky a kancelárie odsúdených. Tento čiastočne obnovený stav trval do vyhlásenia amnestie prezidentom republiky. Po jej vyhlásení došlo k diferenciacii stanovísk a postojov odsúdených voči vyhlásenej amnestii. Tí, ktorí sa domnievali, že sa ich amnestia týka, požadovali čo najskoršie a urýchlené prepustenie na slobodu. U ostatných odsúdených nastalo veľké rozladenie a začalo opätovne stúpať napätie.²¹

Sklamanie a napätie odsúdených sa čiastočne podarilo utlmiť opätovným prerušením výkonu trestu odsúdenému Pavlovi P., ktorý odsúdeným prisľúbil, že sa bude vonku angažovať za rozšírenie amnestie. V tomto období sa darilo s nasadením všetkých síl realizovať z veľkej časti amnestiu prezidenta republiky. V televíznej relácii aktuality vystúpil odsúdený Pavol P. s príhovorom k odsúdeným. Jeho predstavenie sa ako bývalého odsúdeného a nejasný prisľub riešenia požiadaviek odsúdených v najbližšom období vyvolal medzi odsúdenými znovu vlnu nepokojov.²²

Bolo znovu rozhodnuté o ich stiahnutí z režimových stanovíšť. Odsúdení chodili po celej ubytovacej časti ústavu. Boli získané poznatky o násilnom vylamovaní prevádzok za účelom získania nástrojov a prostriedkov, ktoré by zneužili na útok voči príslušníkom.²³ V uvedenom období sa tiež vyskytovali negatívne javy, keď najmä niektorí jednotlivci i z centrálnej samosprávy agresívne vystupovali voči tým odsúdeným, ktorí chceli nastúpiť do práce a normalizovať život v ústave. V období od vyhlásenia amnestie boli zaznamenané agresívnejšie tendencie odsúdených, než predchádzajúcim obdobím. Boli získané poznatky, že plnenie požiadaviek sa budú odsúdení, aspoň ich časť, snažiť riešiť násilnejšími metódami ako doteraz.

Pri opätovnej požiadavke o návštevu ministra spravodlivosti a generálneho prokurátora bola úzkymi skupinami odsúdených zvažovaná možnosť ponechať si ich ako rukojemníkov pre splnenie svojich požiadaviek.²⁴

21 Archív Zboru väzenskej a justičnej stráže. *Informácie o situácii v ÚZNV Leopoldov medzi odsúdenými za obdobie od 22. 12. 1989 do 7.1. 1990*, s. 2

22 V tomto období už akčný výbor resp. novoustanovená centrálna samospráva z radov odsúdených nezvládli situáciu medzi odsúdenými, ktorí sa znovu dostali z ubytovni pri čom sa odmietali dať uzamykať na oddieloch. Na niektorých úsekoch hrozilo nebezpečenie priameho napadnutia príslušníkov vykonávajúcich službu na jednotlivých oddieloch.

23 Napríklad železné tyče, fľaše naplnené horľavou látkou, nože, mačety a pod.

24 Odsúdenými bola zvažovaná aj možnosť, v prípade neúspechu prvého zámeru použiť ako rukojemníka, podľa nich prominentného odsúdeného Stanislava Babinského, o ktorého mala v období najmä tlač veľký záujem. Pred uskutočnením ich zámeru sa však podarilo dostať odsúdeného Babinského z ústavu a eskortovať ho do ÚZNV Bratislava.

V poslednej fáze tohto obdobia, ktorú ukončil až zásah poriadkových síl a následné rozptýlenie odsúdených do ďalších NVÚ, sa vo vedení bývalého AV odsúdených znovu prejavovala snaha o diktovanie podmienok, vynucovanie si rôznych ústupkov, ako i snaha vyprovokovať i samotného náčelníka útvaru ku konaniu, ktoré by odôvodnilo následné násilné akcie odsúdených. Zistilo sa, že členovia AV v rozpore s dohodou s náčelníkom útvaru na miesto toho, aby zabezpečovali prechod ústavu na zákonný stav, sami podnecovali odsúdených, aby nenastupovali do práce a pokračovali v štrajku. Keď sa v ústave po zákroku poriadkových síl obnovil zákonný stav, situácia medzi odsúdenými sa vôbec neupokojila. Príslušníci ZNV získali informácie o príprave ďalšieho protestu, ak do 17. 1. neprijme Federálne zhromaždenie rozhodnutie o zrušení § 41 Trestného zákona²⁵. Prejavy nespokojnosti mali organizovať malé skupiny odsúdených s očakávaním, že ostatní sa k nim pridajú. Priebeh protestu mal mať oveľa agresívnejší charakter. Odsúdení otvorene hovorili o použití násilia z ich strany.²⁶

Sud so strelným prachom

Nálady väzňov sa vtedy niesli v protikomunistickom duchu, podobne ako celý ponovembrový vývoj. Je samozrejme logické, že aj v leopoldovskom väzenskom prostredí sa stali veľmi populárnymi práve osobnosti Václav Havel, Alexander Dubček a ďalší. Začínajúcu revoltu sprevádzali aj symboly štátnosti, napríklad spievanie československej hymny. Požiadavky väzňov pôsobili zo začiatku celkom realisticky. Nároky sa na prvý pohľad javili ako racionálne, však v dobovom kontexte vyzneli trochu nerealizovateľne. Patrila k nim napríklad okamžitá zmena pracovnej povinnosti na dobrovoľný výkon práce či požiadaviek na mzdové ohodnotenie úplne totožné s podmienkami v slobodnom civilnom prostredí. Bolo požadované prehodnotenie všetkých odsudzujúcich rozsudkov, plošné odpustenie dvoch tretín všetkých trestov a hlavne požiadavka na zrušenie ustanovenia o obzvlášť nebezpečnej recidíve. Ďalšie návrhy sa týkali životných podmienok vo VTOS.²⁷

Už vtedy panoval silný odpor a kritika voči silovým orgánom štátu, najmä voči prokuratúre, súdom a ZNV, ktoré väzni považovali za relikty prednovembrovej skorumpovanej politickej moci. Na základe rozhodnutia prezidenta Havla o amnestii opustilo NVÚ Leopoldov celkovo 652

25 Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1961/140/?ucinnost=30.01.1990>

26 Archív Zboru väzenskej a justičnej stráže. Vzbura v Leopoldove. *Informácie o situácii v ÚZNV Leopoldov medzi osúdenými za obdobie od 22. 12. 1989 do 7.1. 1990*, s. 4

27 Napríklad stravovanie a spôsob poskytovania zdravotnej starostlivosti.

odsúdených. Následne tu v dňoch od 5. do 6. januára 1990 vypukla prvá menšia vzbura, ktorú potlačili príslušníci ZNV spolu s pohotovostným útvarom VB SR demonštráciou sily. Situácia sa na pár dní znormalizovala, ale myšlienka na ďalšiu vzburu opäť vyplávala na povrch. Ústrednou témou sa znovu stalo zrušenie ustanovenia § 41 Trestného zákona spolu s ultimatívnu požiadavkou o prepustenie všetkých odsúdených. Dňa 23. februára 1990 sa tak 217 väzňov zabarikádovalo v ubytovacej časti a žiadalo okamžité prepustenie na slobodu. Zároveň vyhlásili hladovku a odmietli vykonávať pridelenú prácu. Ostatní odsúdení ich začali podporovať, čo sa prejavilo vytlačením príslušníkov ZNV z priestorov ubytovacích zariadení, ktoré bolo spojené s psychologickým nátlakom a verbálnymi útokmi. Napríklad dňa 28. februára 1990 odprela skupina odsúdených z 3. a 4. oddielu poslušnosť a vyhadzovala z okien jedálenský riad. V nadväznosti na to 1. marca odmietlo 39 leopoldovských väzňov nastúpiť do práce a 16 ďalších sa zabarikádovalo na celách č. 7 a č. 10.²⁸ Funkcionári slovenskej prokuratúry, ministerstva vnútra a zastupiteľských orgánov za tejto situácie opakovane vyzývali leopoldovských odsúdených k ukončeniu nepokojov a podriadeniu sa väzenskému poriadku. Tieto udalosti sa stali v dňoch 2., 5. a 9. marca 1990.²⁹

Odpor sa postupne rozšíril na NVÚ Ilava a Ružomberok.³⁰ Urýchlene sa pripravovala novelizácia trestného zákona, uprednostňovalo sa vybavovanie žiadostí odsúdených o podmienkové prepustenie, do väznice často prichádzali advokáti a sudcovia, aby poskytovali kvalifikovanú právnu pomoc a dokonca sa pristúpilo k odpusteniu všetkých disciplinárnych trestov uložených do konca roka 1989. Dňa 5. marca 1990 prečítal o 19:00 hod. do ústavného rozhlasu odsúdený Pavol P. verejnú výzvu, a to so súhlasom Ing. Jána Langoša. Referoval o tom, že spolu s komisiou SNR navštívil odsúdených na 3. a 4. oddiele, ktorí držali protestnú hladovku. V ich mene požiadal o pokojnú podporu tak, aby došlo k zamedzeniu akýchkoľvek provokácii. V rozhlase bolo prezentované jednoznačné rozhodnutie a vôľa protestujúcich väzňov v hladovke vytrvať. Na záver prejavu väzňa Pavla P. v leopoldovskom rozhlase zaznelo sugestívne zvolanie demonštrujúce svojrázny étos rodiacej sa väzenskej vzbury: „*Nech žije sloboda!*“. Prezi-

28 Archiv MV SR Levoča, f. F/R – 012 1990 (Správa ZNB hl. m. Bratislavy), šk. 401, Uznesenie ČVS: VV-14/26-1990, s. 1.

29 Archiv MV SR Levoča, f. F/R – 012 1990 (Správa ZNB hl. m. Bratislavy), šk. 401, Uznesenie ČVS: VV-14/26-1990, s. 3.

30 Ing. Ján Langoš (1946 – 2006) bol pôvodne experimentálny fyzik, pred rokom 1989 sa aktívne zúčastnil protikomunistického disentu. Od januára 1990 do júna 1992 pôsobil ako poslanec Snemovne ľudu Federálneho zhromaždenia, a bol jeho podpredsedom. Vrcholom jeho ponovembrovej politickej kariéry sa stal výkon funkcie ministra vnútra ČSFR od 27. júna 1990 do 2. júla 1992, a to v druhej vláde Mariána Čalfu. Po zániku federácie vykonával ako kresťanský a konzervatívne orientovaný politik mandát poslanca Národnej rady Slovenskej republiky (1994 – 2002). V júni 2006 tragicky zahynul pri autonehode.

dent Havel adresoval všetkým leopoldovským väzňom dňa 6. marca 1990 osobný priateľský list.³¹

Dňa 12. marca 1990 predseda zvláštnej komisie SNR pre posúdenie situácie v NVÚ doc. JUDr. Ján Bakiča priviedol do Leopoldova troch nezávislých lekárov, ktorý vykonali celkovo 27 prehliadok odsúdených podľa ich vlastných návrhov.³²

Všeobecne boli podmienky vo VTOS charakterizované ako nedostačujúce, primárne z hľadiska závad v zdravotnej starostlivosti o odsúdených, materiálnom zabezpečení, vo výchovnej práci a v negatívnych psychických dopadoch prostredia leopoldovskej pevnosti. Tomu zodpovedalo aj zhovievavé posúdenie situácie zo strany zodpovedných vládnych miest. Česká ministerka spravodlivosti JUDr. Dagmar Burešová zdôrazňovala nutnosť zrušenia leopoldovskej väznice ako symbolu totalitnej moci. Minister spravodlivosti SR JUDr. Ladislav Košťa hodnotil situáciu v NVÚ Leopoldov pomerne zhovievavo, najmä ako prejav politického protestu, poprevratovej eufórie a snahy odsúdených zlepšiť si postavenie. Tajomník ministra spravodlivosti SR JUDr. Harald Stiffel charakterizoval situáciu v leopoldovskej väznici do 15. marca 1990 tak, že prejavy odporu nenapĺňovali znaky konkrétneho trestného činu. Vtedajší minister vnútra SR JUDr. Vladimír Mečiar chápal situáciu ako jednoznačný dôsledok vtedajších vnútropolitických zmien. Už spomínaný Bakiča uviedol za komisiu SNR, že pri prvých rokovaníach v marci 1990 sa jednalo o požiadavky pomerne rozumné a oprávnené, najmä v hodnotení stravovacích podmienok, hygieny a individuálneho posudzovania predchádzajúcich odsudzujúcich rozsudkov. Zásadne odmietol všeobecnú požiadavku na okamžité prepustenie všetkých väzňov. Ďalší člen komisie, už spomínaný poslanec Federálneho zhromaždenia a budúci federálny minister vnútra Ing. Ján Langoš považoval rovnako hladovku a nenastupovanie na jednotlivé pracoviská ako prejav politického odporu či špecifickej podoby štrajku.³³

V polovici marca rodiaca sa vzbura nadobudla charakter skutočnej okupácie celého NVÚ. Paralelne až do 23. marca 1990 pokračovali práce na udeľovaní individuálnych prezidentských milostí. Štátne orgány sa do poslednej chvíle pokúšali o ústretové kroky a normalizáciu stále zložitejšej situácie. Nepokoje sa však evidentne vymkli spod kontroly a eskalovali do prvých násilností. Približne do 20. marca ovládli vzbúrení väzni všetky ubytovacie priestory väznice. Odtiaľ následne vytlačili službu konajúcich príslušníkov ZNV. Použili k tomu tyče, nunchaky, mačety, nože, hasičské

31 POLNAR, Leopoldov 1990 – vzpoura väzňů, s. 95.

32 Archív MV SR Levoča, f. F/R – 012 1990 (Správa ZNB hl. m. Bratislavy), šk. 418, Rozsudok 1 To 116/93, s. 42 – 43.

33 Archív MV SR Levoča, f. F/R – 012 1990 (Správa ZNB hl. m. Bratislavy), šk. 418, Rozsudok 1 To 116/93, s. 42 – 43.

sekery, vrhacie kovové hviezdice a reťaze, ktorými sa vyhrážali ujmou na zdraví či smrťou celému väzenskému personálu. Provizórne zbrane boli vyrobené v rozpore so stanovenými pracovnými úlohami v dielňach leopoldovskej väznice.³⁴

Navzdory opakovým výzvam k ukončeniu protiprávneho konania, odmietali väzni vzburu ukončiť. Naopak začali ničiť zariadenia väznice, hlavne v kanceláriách a služobných miestnostiach obsadených objektov. Poškodené zariadenie potom použili k postupnému budovaniu barikád alebo k zakladaniu ohňov na strechách obsadených objektov. Aj z týchto dôvodov slúžilo už od 20. marca 1990 dvadsať vojakov ČSA v zmiešaných strážnych hliadkach spolu s príslušníkmi ZNV v 12 hodinových zmenách. Na strážnych stanovištiach zostali až do 28. marca 1990, konkrétne do šiestej hodiny rannej.³⁵

Väznica v Leopoldove tak pripomínala sud so strelným prachom. Čoskoro sa vyformovala štvorčlenná vedúca skupina väzňov, ktorá demonštrovala nadvládu nad situáciou. Jej členovia chodili oblečení v uniformách príslušníkov ZNV, nosili putá, obušky, kasre, a cielene ničili zariadenie kancelárii ako symbol „minulého“ útlaku. Svojim kumpánom a pomocníkom rozdeľovali čaj, tabak a rôzne analgetiká, čo zapríčinilo permanentnú zníženú pričetnosť stále viac agresívnych odsúdených. Vodcovia vzbury násilím donútili ďalších väzňov podpísať zavádzajúcu a klamlivú petíciu, podľa ktorej boli napadnutí príslušníkmi ZNV. Väzňom, ktorí sa odmietli ku vzbure pripojiť sa vyhrážali hlavní organizátori a ich ozbrojená „ochranka“, v počte cca 40 až 60 komplicov a pomocníkov vážnou ujmou na zdraví, bili ich, obmedzovali ich na osobnej slobode zamykaním na celách alebo ich nútili držať hladovku. V obsadených dielňach urýchlili vzbúrenci na strojoch a sústruhoch výrobu improvizovaných zbraní, zhotovali zápalné fľaše.³⁶

Väzni mali z čoho čerpať. Zmocnili sa totiž veľkého množstva benzínu, etylénu v kovových obaloch, nafty, trichlóru, tetrachlóru, toluénu a ďalších výbušných a vysoko horľavých látok. Za takejto bezpečnostnej situácie pristúpili československé štátne orgány k prípravám na násilné potlačenie vzbury. V ohrození sa ocitli nielen príslušníci ZNV ale aj väzni, ktorí sa nezúčastnili vzbury a tiež civilné prostredie za múrmi väznice

34 Konkrétne dňa 22. marca 1990 okolo 18:45hod používal odsúdený F. Ď vysokozdvížný vozík zn. Desta tak, aby ohrozil dvoch príslušníkov hliadky ZNV. Vozík nakoniec prevrátil a spôsobil na ňom škodu vo výške cca 1 000,- Kčs. Archiv MV SR Levoča, f. F/R – 012 1990 (Správa ZNB hl. m. Bratislavy), šk. 401, Uznesenie ČVS: VV-14/26-1990, s. 2. V rovnaký deň zaútočila skupina odsúdených väzňov vyzbrojená reťazami a nožmi na dočasnú ošetrovňu a prinútila tu prítomných príslušníkov ZNV stiahnuť sa z oddelenia ochrany.

35 Archiv Zboru väzenskej a justičnej stráže. Vzbur v Leopoldove. Rozkaz č. 17/1990 zbierky rozkazov ministra spravodlivosti SR, SZNV-294/60-1990, 20. 3. 1990. s. 1

36 Dokonca si zostrojili aj primitívny plameňomet.

Leopoldov. V prípade úspešného útoku väzňov hrozila krvavá odplata rodinám dozorcov a v podstate všetkým, ktorí sa podieľali na odsúdení a väznení páchateľov.³⁷

Organizácia násilného potlačenia vzbury

Zásadné rozhodnutie o nasadení ozbrojených zložiek v priestore leopoldovskej väznice musela vydať vláda národného porozumenia vedená federálnym premiérom JUDr. Mariánom Čalfom. Vzburu sa stala predmetom rokovanií federálnej vlády v pondelok 26. marca 1990. Prijaté rozhodnutie sa týkalo ustanovenia riadiaceho štábu pod vedením predsedu Slovenskej vlády akademika Milana Čiča, za účasti zástupcov armády, federálneho ministerstva vnútra, slovenského ministerstva spravodlivosti, požiarnej ochrany, prokuratúry, lekára a psychológa. Padlo tiež rozhodnutie o nasadení síl ČSA a špeciálnej jednotky FMV v prípade, že vzbúrenci po predchádzajúcej výzve neustúpia od svojho protiprávného konania. Ustanovenia novelizovaného branného zákona totiž ČSA oprávňovalo k spolupôsobeniu pri udržiavaní bezpečnosti vo vnútri štátu v prípade priameho násilného útoku proti československému zriadeniu. Podriaďovať eventuálne násilné potlačenie leopoldovskej vzbury pod toto ustanovenie však bolo vo vtedajšom právnom a politickom diskurze pomerne diskutabilné. Na druhej strane mohla situácia v Leopoldove vy eskalovať do revolty väzňov na celom území československej federácie a destabilizovať tak bezpečnostnú situáciu v celom štáte. Príslušníci ČSA taktiež neboli primárne vycvičení ku služobným zákrokom na podporu verejného poriadku a bezpečnosti. Inak povedané, chýbala im príprava v používaní miernejších donucovacích prostriedkov bezpečnostného práva.³⁸

Rozhodujúcu organizačnú úlohu prevzal v tomto okamihu Útvár rýchleho nasadenia ÚRN FMV. Ten sa vo veci angažoval už v priebehu predchádzajúceho víkendu. V sobotu 24. marca požiadal tajomník ministerstva spravodlivosti SR Harald Stiffel o vyslanie policajného špecialistu do Leopoldova tak, aby mohol vykonať rekognoskáciu na mieste. Jeho úloha spočívala v nadviazaní súčinnosti s vedením miestneho ZNV pre eventuálny zásah proti búriacim sa väzňom. Podľa operatívne zistených informácií pripravovali väzni otvorený boj a vzburu na utorok či stredu nasledujúci týždeň. O 19:45 hod. toho istého dňa náčelník elitného policajného útvaru podplukovník JUDr. Karel Dufek priamo rokoval s tajomníkom ministerstva spravodlivosti SR Stiffelom. V nedeľu 25. marca do Leopoldova odišli dvaja príslušní-

37 POLNAR, Leopoldov 1990 – vzpoura väzňů, s. 101.

38 POLNAR, Leopoldov 1990 – vzpoura väzňů, s. 101.

ci ÚRN nadporučík Dr. Kresta a kapitán. O 18:40 hod. toho istého dňa potom opäť v Prahe referovali na federálnom ministerstve vnútra o aktuálnej situácii. V pondelok 26. marca 1990 bol na 11:00 hod. zvolaný do Prahy štáb ÚRN, ktorého priebeh osobne riadil pplk. Dufek. Stretnutie sa osobne zúčastnil Ján Langoš, ktorý využíval svoje nadobudnuté skúsenosti z rokovaní v Leopoldove a opieral sa o oficiálne poverenie zo strany prezidenta Václava Havla.³⁹

Plán zákroku

Pre potreby vlády ČSSR vypracoval štáb dva základné varianty riešenia situácie. Variant I. smeroval v prvom rade k vyjednávaniu, ktoré mal viesť so vzbúrenými väzňami výhradne Ján Langoš. Objekt mal byť zvonku zaistený cca 2 000 príslušníkmi ČSA spolu s ôsmimi vozidlami BVP v spolupráci, s hasičským zborom a zdravotníckou podporou. Odsúdeným malo byť zdôraznené, že stiahnutie príslušníkov ZNV je určené k ich ochrane a zabezpečení presunu do iných väzníc. Jednotka ÚRN FMV mala počkať v zálohe pre prípad variantu II., a to pre eventualitu násilného pokusu o presadenie požiadaviek vzbúrencov. Za tejto situácie sa malo pristúpiť k prerušeniu dodávok vody a energií do priestoru leopoldovskej väznice a realizovať zákrok silami ÚRN a určenými príslušníkmi ČSA. V tejto fáze sa počítalo s možnosťou, že sa väzni pokúsia odpáliť plynové a acetylénové fľaše proti zasahujúcim jednotkám. Zdôrazňovala sa nutnosť zabezpečiť dusík pre neutralizáciu týchto improvizovaných výbušných zariadení. Reálne sa počítalo s bojom muža proti mužovi za pomoci brokovnic s nábojmi vo veľkosti brokov 4 mm, pričom ich použitie muselo byť špeciálne schválené. To sa týkalo aj nasadenia tzv. CS plynu.⁴⁰

V utorok 27. marca 1990 skoro ráno navštívil Leopoldov pplk. Dufek so svojim zástupcom JUDr. Richardom Sacherom, pričom už o 08:10 hod. toho istého dňa odišli dve Tatry 613 aj s pyrotechnikmi ÚRN do Leopoldova. O deviatej hodine začal presun všetkých zásahových jednotiek na rovnaké miesto. Dovtedajšie prípravy a zisťovanie operatívnych informácií na priamom mieste nakoniec vyústili do vydania Rozkazu ministra vnútra ČSSR č. 44, ktorým bola vyhlásená bezpečnostná akcia k potlačeniu vzbury odsúdených, s platnosťou od 06:00 hod. dňa 27. marca 1990 až do odvolania. Týkal sa útvarov ZNB hl. m. Bratislavy a Západoslovenského kraja, útvarov FMV rýchleho nasadenia, Leteckej správy ZNB, Vysokej školy ZNB, útvarov

39 ABS Praha, f. Správa vojsk, přírůstkové č. 173/K3-2012, 1366/2, sign. BA Leopoldov, Věc: Návrh na řešení krizové situace v Nápravně výchovném ústavu Leopoldov, v Praze dne 26. 3. 1990, čas: 11:00 hodin.

40 Jedná sa o chlorbenzylidenmalodinitril, látku používanú ako slzný plyn, respektíve ako náplň do sprejov pro osobnú obranu.

Pohraničnej stráže a útvarov správy vojsk MV. Text rozkazu stanovil k realizácii plnenia úloh zvláštne heslá. Išlo o heslo VENUŠA (zahájenie presunu síl a prostriedkov na zhromaždisko „HLOHOVEC“), VIETOR (pohotovosť síl a prostriedkov k vykonaniu variantu I.) a heslo URAGÁN (pohotovosť síl a prostriedkov k vykonaniu variantu II.).⁴¹

Prvý variant smeroval k celkovému zmierneniu napätia a upokojeniu situácie medzi odsúdenými. Psychologickými opatreniami sa malo docieľiť narušenie jednoty a oslabiť ich vôľu pokračovať v opore.⁴²

Druhý, násilný variant, spočíval vo využití vyčlenených síl a prostriedkov pre vojenské potlačenie vzbury. Podľa textu rozkazu prebiehali akcie iba po dohode federálneho ministra vnútra Sachera s ministrami vnútra a životného prostredia SR. Federálne ministerstvo národnej obrany, v tomto texte spomenuté nebolo, aj text rozkazu hovoril o tesnej súčinnosti s ČSA a ďalšími zložkami (ZNV, útvary požiarnej ochrany). Prejavom chaotického transformačného obdobia bola aj zmienka o súčinnosti ozbrojených zložiek s občianskym hnutím VPN. Zároveň došlo k utvoreniu centrálneho riadiaceho štábu v zložení náčelník pplk. Dr. Andrej Sámel (tajomník ministra vnútra ČSSR), zástupca Dr. Harald Stiffel (tajomník ministerstva spravodlivosti SR), zástupca Ing. Ján Langoš (podpredsa snemovne ľudu FZ ČSSR), zástupca pplk. Dr. Ivan Novák (náčelník správy ZNV SR) a Dr. Pavel Štefanko (1. tajomník generálnej prokuratúry SR). Rozkaz špecifikoval základné organizačné úlohy zainteresovaných funkcionárov. Plukovník Sámel dostal za úlohu začleniť sily a prostriedky do plánovaných opatrení v rozsahu:

- 1 700 vojakov základnej služby ČSA
- 150 príslušníkov výsadkového vojska ČSA
- desať obrnených transportérov
- päť cisternových vozidiel CAS ZNV SR
- Spojovacie zariadenie BÚRKA

Náčelník Leteckej správy ZNB obdržal pokyny pre prípravu lietadla TU 154 a dvoch vrtulníkov s posádkami pre potreby riadiaceho štábu. Náčelník Hlavnej správy Pohraničnej stráže a ochrany štátnych hraníc (PS OSH) vyčlenil pre pripravovaný zásah 562 pohraničiarov a celkom 50 psovodov so psami. Rozhodnutím náčelníka správy vojsk MV bezpečnostnú akciu posilnilo 350 vojakov vojsk MV. K predpokladanej eskorte zadržaných väzňov, náčelník Vysokej školy ZNB vyčlenil 100 poslucháčov IV. fakulty.

41 ABS Praha, f. Správa vojsk, príručkové č. 173/K3-2012, 1366/2, sign. BA Leopoldov, Zápis z operatívnej porady ředitele ÚRN k bezp. akci LEOPOLDV, list č. 20.

42 ABS Praha, f. A 2/10, inv. jedn. 245, Rozkaz ministra vnútra ČSSR č. 44/1990 ze dne 27. března 1990, s. 2.

Z hľadiska podrobnej znalosti prostredia leopoldovskej väznice navrhol náčelník Správy ZNV SR plukovník Novák konkrétne varianty, pri ktorých by došlo k ofenzívnemu nasadeniu príslušníkov ÚRN FMV. Nnajmä v prípade vzájomného napádania vzbúrených väzňov a bránenia pri odchode tým, ktorí sa chceli vzdať a nepodieľať sa na vzbure. Ďalej sa jednalo o zajatie rukojemníkov, prípad útoku na službu konajúcich príslušníkov ZNV a vojakov ČSA a tiež o pokus vzbúrencov prekonať ženijné-technické zabezpečenie objektu. Treťou možnosťou nasadenia príslušníkov špeciálnej jednotky FMV sa stala predpokladaná situácia, v ktorej by sa väzni zabarikádovali v jednotlivých objektoch a odmietli by sa vrátiť k štandardnému ústavnému režimu. Posledným variantom bolo poškodzovanie vnútorného zariadenia NVÚ Leopoldov spolu so zakladaním požiarov. Môžeme konštatovať, že v priebehu 27. marca 1990 sa všetky uvedené varianty stali leopoldovskou realitou.⁴³

Rozkaz federálneho ministra vnútra Sachera počítal so všetkými zasahujúcimi jednotkami spolu s podporou štábu, sústredenou v Hlohovci dňa 27. marca 1990. To sa netýkalo ÚRN FMV, ktorý bol uvedený do vyššej pohotovosti o deň skôr. Presun útvaru sa uskutočnil po 10:00 hod. dňa 27. marca za pomoci letky FMV. Po prilete do Bratislavy boli príslušníci prevezení do Hlohovca, kde sa čakalo na rozhodnutie o čase zásahu. Následne až do 03:00 hod. dňa 28. marca 1990 prebiehalo plánovanie zásahu ÚRN v súčinnosti s funkcionármi ZNV, došlo k stanoveniu času zásahu, postup vniknutia do objektu leopoldovskej väznice a stanovenie konkrétnych úloh pre zasahujúcich príslušníkov. Sacherov rozkaz ďalej upresňoval jednotnú výzbroj a výstroj pre účastníkov akcie. Jednalo sa o služobný odev vz. 60 s rukávovou páskou ZNB, opasok, samopal vz. 61 (resp. vz. 58) s plnými zásobníkmi, putá RALK, kaser, gumový obušok, ochrannú masku, spací vak a celodennú dávku potravín.⁴⁴

Definitívny rozkaz pre použitie „úderníkov“ celej pripravovanej akcie, čiže ÚRN FMV bol vydaný v stredu 28. marca 1990 o deviatej hodine ráno. Hlavnou úlohou špeciálneho policajného útvaru bolo, za použitia ženijných prostriedkov, preniknúť do NVÚ Leopoldov do budovy samoväzby (objekt č. 19), do objektu č. 28, do budovy skladu s oblečením a objektu č. 127, č. 11 a č. 12. Tu sa počítalo so zneškodnením všetkých prítomných odsúdených, ich zadržaním a presunom eskortnou skupinou. Úder bol pomerne jednoduchý, čiže postupovať od objektu k objektu, od poschodia k poschodiu a od cely po celu. Hlavný tlak útoku spočíval na bedrách celkovo štyroch úderných zásahových skupín. Skupina č.1 spolu s tromi

43 ABS Praha, f. Správa vojsk, príručkové č. 173/K3-2012, 1366/2, sign. BA Leopoldov, Varianty možného použitia jednotky špeciálneho nasadenia FMV, list č. 19.

44 ABS Praha, f. A 2/10, inv. jedn. 245, Rozkaz ministra vnútra ČSSR č. 44/1990 ze dne 27. března 1990, Příloha číslo 1 k RMV ČSSR č. 44/1990, s. 4.

príslušníkmi ZNV a dvomi psovodmi dostala za úlohu neutralizovať väzňov v priestoroch samoväzby na pravej strane objektu. Skupina č. 2 bola určená k vykonaniu obdobnej úlohy na ľavej strane objektu. Skupina č. 3 mala vykonať to isté na 2. poschodí a skupina č. 4 na 3. poschodí objektu č. 19. V rovnakom okamihu mali dvaja príslušníci ÚRN zhadzovať z vrtuľníka zásahové výbušky na strechu objektu a pyrotechnici náložami odpáliť vchodové dvere a ďalšie prekážky bránice voľnému pohybu zásahových tímov. Izoláciu obsadených objektov mali zabezpečiť príslušníci ZNV. Veliteľmi zákroku boli určení priamo pplk. Dufek a jeho zástupca mjr. Novák.⁴⁵

Použitie zbraní policajtními podliehalo súhlasu prokuratúry a podmienkam zákona o ZNB.

V niektorých ohľadoch prípravy smerovali k zásahu, ktorý nepripomínal bezpečnostnú akciu, ale skôr vojenskú operáciu vo vojnovnej zóne. Týkalo sa to najmä príprav k použitiu dusíka v priestoroch leopoldovskej kanalizácie, kde väzni pripravili improvizované výbušné systémy zostrojené z acetylénových a kyslíkových fliaš. Práve dusík mal vďaka svojím vlastnostiam zabrániť explózií, či prípadnému reťazeniu. Aj z tohto dôvodu malo dôjsť tesne pred zásahom k totálnemu odpojeniu NVÚ Leopoldov od energetických sietí.⁴⁶

Priama akcia

Počas doobedňajších hodín osudného dňa 28. marca 1990 naďalej prebiehalo vyjednávanie s odsúdenými, ktoré však nevedlo k žiadnym hmatateľným výsledkom. Za týchto okolností sa najviac aktivoval riadiaci štáb, ktorý nepretržite zasadal od ôsmej hodiny rannej. O 9:40 hod. prehovoril v ústavnom rozhlase plukovník Andrej Sámel. Vyzval všetkých odsúdených, aby opustili objekt väznice a dali zreteľne najavo, že upúšťajú od protiprávneho konania a naplňovania skutkovej podstaty trestného činu vzbury väzňov. V rozhlase hovoril v rovnakom zmysle aj Dr. Fábry z generálnej prokuratúry SR. Na neho opäť nadviazal Andrej Sámel s ďalším výstupom, ktorým sa snažil zapôsobiť na emócie odsúdených.⁴⁷

Táto komunikácia čiastočne narušila zdanlivú jednotu odsúdených, ktorá sa začala rozpadáť. Malé skupinky väzňov začali prejavovať vôľu

45 ABS Praha, f. Správa vojsk, přírůstkové č. 173/K3-2012, 1366/2, sign. BA Leopoldov, Rozkaz k bezpečnostnej akcii k obnoveniu vnútorného poriadku v NVÚ Leopoldov, bez čísla jednajícího 09:00 hod. 28. 3. 1990, list č. 22 a 23.

46 ABS Praha, f. Správa vojsk, přírůstkové č. 173/K3-2012, 1366/2, sign. BA Leopoldov, Rozhodnutie k prevedeniu bezpečnostnej akcii, list č. 21.

47 ABS Praha, f. Správa vojsk, přírůstkové č. 173/K3-2012, 1366/2, sign. BA Leopoldov, Vyhodnocení bezpečnostní akce – „Leopoldov“, v Praze dne 11. června 1990, s. 6.

k dialógu a demonštrovali prianie k eskortovaniu do iných nápravných-
chovných ústavov mimo NVÚ Leopoldov. Z hádok a výkrikov však bolo
jasné, že im agresívna časť vzbúrených väzňov bráni násilím v ukončení
účasti na vzbure. Najagresívnejší vzbúrenci sa medzičasom zhromaždili
na streche objektu č. 19, kde zároveň začali rozbíjať komíny a murovanú
nadstavbu budovy. Takto získané kusy stavebného materiálu následne
zhadzovali na strechy okolitých budov, do ktorých prerazili viaceré otvory.
Do otvorov hádzali zápalné fľaše v snahe okolité objekty zapáliť. Stavebný
materiál vrhali aj na hasičské vozidlo s vodným delom, ktoré sa pokúšalo
začínajúci požiar uhasiť. Popoludní vypukol prvý masívny požiar zapále-
ním strechy domácich pracovísk.⁴⁸

Okolo 13:30 hod. boli príslušníci ÚRN informovaní o tom, že v jednej
z horiacich budov v zadnej časti leopoldovského areálu je sústredených
asi 150 väzňov s úmyslom vzdať sa a opustiť budovu väznice. K miestu
urýchlene dorazila 15-členná zásahová skupina č. 3. Uvedený objekt našla
prázdny. Za budovou však došlo ku kontaktu medzi policajtami a skupinou
cca 250 odsúdených, ozbrojených bodnými a sečnými zbraňami. Vzbúrenci
sa evidentne nachádzali v stave zníženej príčetnosti po konzumácii alko-
holu a analgetík. Z tohto dôvodu a bez akéhokoľvek zaváhania zaútočili
na príslušníkov ÚRN. Nereagovali na výzvy, ani varovné výstrely a snažili
sa policajtov zbraňami napadnúť. Jednalo sa o krajne nebezpečnú situá-
ciu, a preto veliteľ 3. zásahovej skupiny vydal rozkaz k strelbe na spodnú
časť tela a na nohy najagresívnejších jedincov. Strelba zasiahla a pacifiko-
vala asi piatich odsúdených. Vzbúrený dav to odradilo od ďalších útokov.
Namiesto toho, vzbúrení väzni začali budovať barikádu a pripravovať sa
k ďalšiemu útoku. Príslušníci 3. zásahovej skupiny sa ocitli v kritickej si-
tuácii a bolo rozhodnuté o jej okamžitom stiahnutí do bezpečia. Násilie
naďalej eskalovalo. Po 15:00 hod. bol už v plameňoch 1., 3., 4., 7. a 8. oddiel.
Militantná časť odsúdených v ubytovacej časti naďalej formovala ďalšie
a ďalšie útočné skupiny pripravené na boj so zasahujúcimi bezpečnostný-
mi a vojenskými jednotkami.⁴⁹

Medzi cca 14:00 hod. a 17:00 hod. sa postupne vzdala časť väzňov
združujúcich sa v ľavej časti komplexu leopoldovskej väznice. Následne
prebehla ich eskorta príslušníkmi ZNV mimo priestor akcie. Vzhľadom
k rozširujúcemu sa požiaru v priestore výrobných hál a tzv. „Hradu“
bolo rozhodnuté zahájiť priamu akciu okolo piatej poobede. Nad naj-
dôležitejší objekt samoväzby č. 19 naletel vrtuľník Mi-17 z letky FMV a
z jeho paluby policajti zaútočili na väzňov zdržujúcich sa na streche. Za

48 Archiv MV SR Levoča, f. F/R–012 1990 (Správa ZNB hl. m. Bratislavy), šk. 401, pokračova-
nie protokolu o výsluchu svedka mjr. JUDr. O. L. zo dňa 12. 4. 1990, s. 22.

49 ABS Praha, f. Správa vojsk, přírůstkové č. 173/K3–2012, 1366/2, sign. BA Leopoldov, Vy-
hodnocení bezpečnostní akce – „Leopoldov“, v Praze dne 11. června 1990, s. 7.

týmto účelom použili zásahové výbušky P1. Táto akcia sa úplne minula účinkom, pretože vzbúrenci sa nachádzali pod vplyvom drog. Na výbuchy reagovali iba vulgárnymi a agresívnymi výkrikmi. Pyrotechnická skupina sa medzičasom pokúšala mechanickými prostriedkami preraziť ocelovú bránu, aby zásahové skupiny prenikli k objektu č. 19. Prekážku sa nepodarilo prekonať. Z dôvodu šetrenia škôd na životoch, zdraví a majetku bolo zamietnuté použiť plastickú trhavinu. Ako sa neskôr ukázalo, obe krídla ocelevej brány boli elektricky zvarené. Na dvere bolo preto upevnené ocelové lano, naviazané na hasičské vozidlo Tatra 805, ktoré ťahom dvere roztrhlo. Požiar sa naďalej šírila po výrobných halách, z ktorých začali šľahať vysoké plamene. Väzni začali útočiť aj na členov hasičských družstiev, ktorým sa oheň nepodarilo lokalizovať. Následne došlo k prepadnutiu stropov na objektoch. Vzbúrení väzni medzitým začali budovať barikády vo vnútornej časti areálu tak, aby došlo k znemožneniu postupu zasahujúcich jednotiek.⁵⁰

Aj v tejto fáze zásahu boli väzni opakovane vyzývaní, aby sa dobrovoľne vzdali a opustili horiace objekty NVÚ. Prvý tajomník ministra vnútra ČSSR Sámel opäť magnetofónom vyzýval vzbúrencov, aby sa vzdali, čo sa opäť minulo účinkom. Neustále sa rozširujúci požiar začal za tejto situácie bezprostredne ohrozovať životy aj zdravie väzňov, násilím zadržovaných militantnou skupinou vzbúrencov. Preto bol vydaný rozkaz k postupu jednotlivých zásahových skupín ÚRN. Policajné jednotky istili výsadbári z Prostějova z radov ČSA a boli pripravení spolupracovať na eskorte zadržaných väzňov. Každý parašutista mal nasadenú laminátovú prilbu a používal k vykonaniu zákroku samopal vz. 58 alebo samopal vz. 61 „škorpión“ spolu s jednorazovými putami. Všetkým jednotkám vytvárali štít obrnené vozidlá OT - 64, ktoré prerážali barikády medzi jednotlivými objektami väznice. Väčšina dverí v budovách väznice bola zabarikádovaná, zazváraná či uzamknutá. Pyrotechnici pridelení k jednotlivým zásahovým skupinám používali k otváraní mechanické páčidlá či plastickú trhavinu. Aj za tejto situácie kládli vzbúrení väzni intenzívny odpor. Došlo aj na boj muža proti mužovi a v niektorých prípadoch neostávalo nič iné ako použiť strelbu z brokovníč. Pri prvých osobných prehliadkach zadržaných vzbúrencov boli pod ich vrchným odevom objavené rôzne improvizované zbrane, britvy či žiletky. Aby nedošlo k útokom na zasahujúcich policajtov, výsadbárov a eskortujúcich príslušníkov ZNV, boli všetky zadržané osoby vyzlečené zo svojich odevov.⁵¹

Z hľadiska množstva zadržaných zbraní sa toto opatrenie ukázalo ako odôvodnené. Uvedený postup mal na vzbúrencov aj dôležitý psychologick-

50 ABS Praha, f. Správa vojsk, príruštkové č. 173/K3-2012, 1366/2, sign. BA Leopoldov, Věc: Zpráva o zásahu útvaru FMV pro rychlé nasazení v Ú SNV Leopoldov, s. 3 - 4.

51 POLNAR, Leopoldov 1990 - vzpoura vězňů, s. 108-109.

ký dopad. Vyzlečenie odevu utlmilo mieru ich agresívneho konania. Každý väzeň po zadržaní a vyzlečení z väzenského odevu bol spútaný jednorazovými putami a urýchlene vyvedený z objektu väzenskou eskortou. Ako opodstatnené sa prejavilo nasadenie služobných psov. Niektorí väzni sa skrývali v neprístupných častiach väzenských objektov ako vzducho-technika či kolektory. Odtiaľ vyrážali zákerne zo zálohy do útoku proti zasahujúcim príslušníkom a práve služobné psy dokázali toto nebezpečie čiastočne eliminovať. Úlohu zaistovacích jednotiek mali plniť počas zásahu vojaci základnej služby ČSA, ktorí boli sústredení v kasárňach poddôstojníckej školy v Seredi.⁵²

Spojenie medzi zásahovými skupinami ÚRN a ich velením zaistováli spojky a používanie rádiostaníci. Besnenie vzbúrených väzňov akoby nemalo hraníc. V niektorých celách našli členovia zásahových skupín pod posteľami zapálené matrace a prikrývky, ktorými sa väzni pokúšali založiť požiar. Plamene medzitým zničili všetky výrobné haly, vtedy ešte národného podniku Armaturka Myjava. V celách kľúčového objektu č. 19 sa na zemi nachádzalo veľké množstvo zničených potravín. Na streche rovnakého objektu vzbúrenci zámerne a bezdôvodne zapalovali hromady odcudzených potravinových konzerv. Pri detailnej prehliadke objektu samoväzby bolo v podkroví objavené telo mŕtveho väzňa. Príčinou smrti sa stala hlboká rana v pravom stehne, ktorá viedla z vnútornej strany stehna smerom nahor, kde preťala stehennú tepnu. Na pravej polovici tela mŕtveho väzňa sa našli stopy po broku, ktorý nemohol mať podľa rozsahu smrtiaci účinok. Explózia násilia v priebehu vzbury prekračovala všetky predstaviteľné medze. Na podporu svojich nereálnych požiadaviek, chceli vzbúrení väzni na streche upáliť rómskeho spoluväzňa. Tento čin chceli zakamuflovať ako jeho dobrovoľné rozhodnutie a sebaobetovanie. Táto „ľudská pochodeň“ nakoniec zvolila samovražedný skok zo štvorposchodovej budovy. Týranému väzňovi prialo nakoniec šťastie. Výsledkom zúfaleho činu boli „iba“ zlomeniny obidvoch dolných končatín.⁵³

Nedostatky a pochybenia počas akcie

Z hľadiska policajných a vojenských jednotiek, ktoré sa zúčastnili zásahu, bola vzbura odsúdených v NVÚ Leopoldov úplne novou skúsenosťou, ktorá odhalila slabiny v príprave, výcviku a taktike zásahu. V priebehu akcie sa prejavili závažné nedostatky pri navodzovaní rádiového spojenia.⁵⁴

52 ABS Praha, f. Správa vojsk, přírůstkové č. 173/K3-2012, 1366/2, sign. BA Leopoldov, Věc: Zpráva o zásahu útvaru FMV pro rychlé nasazení v Ú SNV Leopoldov, s. 5.

53 ABS Praha, f. Správa vojsk, přírůstkové č. 173/K3-2012, 1366/2, sign. BA Leopoldov, Vyhodnocení bezpečnostní akce – „Leopoldov“, v Praze dne 11. června 1990, s. s. 11.

54 VKV rádiostanice sa ukázali ako nevhodné pre potreby ÚRN FMV, a to najmä vďaka svojim veľkým rozmerom, nadmernej váhe a poruchovosti.

Celý zásah sprevádzala tiež nedôsledná koordinácia činnosti zásahových jednotiek medzi sebou a nedostatočná komunikácia s veliacim štábom. V priebehu nasadenia dochádzalo najmä k nejasnostiam pri velení a určení zodpovednosti za čiastkové úseky zákroku.⁵⁵

Faktom je, že zákrok tohto druhu a v takejto podobe, ktorý sa uskutočnil v Leopoldove, bol pre príslušníkov ÚRN FMV a prostejovskej 22. brigády špeciálneho určenia úplne novou skúsenosťou. Z tohto dôvodu sa čiastkové nedostatky prejavili v taktike infiltrácie do jednotlivých cieľ väzenského objektu. Pre preniknutie do jednotlivých priestorov objektov bolo potrebné, aby boli väzni pod hrozbou použitia zbrane, zoradení pri stene celý v klasickom postoji „A“ k osobnej prehliadke. Ihneď potom malo nasledovať rýchle vyzlečenie jedného väzňa po druhom, a to v pozícii sed. Často sa zadržaní väzni voľne pohybovali po miestnosti a zasahujúci policajti ich krikom nútili, aby sa vyzliekli. Tento postup sa mohol stať príležitosťou pre zákerný a nečakaný útok zo zálohy.⁵⁶

Komplexnosť a zložitnosť zásahu v doposiaľ neznámych podmienkach preveril používanie konkrétnych druhov zbraní. Samopal vz. 61 a pištole ráže 7, 65 mm sa ukázali ako nevhodné pre použitie voči osobám zo zníženou pričetnosťou a tým pádom aj menšou citlivosťou na bolesť. Použitá munícia mala v tomto prípade nízky zastavovací účinok. Závažné problémy sa spájali aj s používaním brokovej kozlice, a to vďaka zdĺhavému nabíjaniu po výstrele z oboch hlavní. Vytváralo to priestor pre útok protivníka alebo premárnenie vhodného okamihu pre zásah. Ďalším nedoriešeným problémom sa stala absencia vhodných úderových zbraní pre príslušníkov ÚRN FMV. Väzni v Leopoldove vyražali proti zasahujúcim jednotkám do protiútoku s improvizovanými zbraňami, pričom doterajší donucovací prostriedok v podobe obušku sa ukázal z väčšej časti ako nepoužiteľný. Pri zásahu často chýbali aj zdanlivé drobnosti ako kvalitné vreckové baterky a aspoň základný obväzový materiál.⁵⁷

Ukončenie zásahu a výpočet škôd

Zásah úspešne skončil okolo 19:30 hod. dňa 28. marca 1990, keď bola vyčistená posledná budova novej väzby. Všetky objekty sa dostali pod plnú kontrolu príslušníkov ZNV. Okolo tretej hodiny ránej, vo štvrtok 29. marca 1990 boli poslední zadržaní väzni eskortovaní do iných väzníc, pričom cca 180 ich zostalo v priestoroch NVÚ Leopoldov.⁵⁸

55 ABS Praha, f. Správa vojsk, príručkové č. 173/K3-2012, 1366/2, sign. BA Leopoldov, Vyhodnocení bezpečnostní akce – „Leopoldov“, v Praze dne 11. června 1990, s. 9 – 10.

56 ABS, sign. BA Leopoldov, s. 12.

57 ABS Praha, f. Správa vojsk, príručkové č. 173/K3-2012, 1366/2, sign. BA Leopoldov, Vyhodnocení bezpečnostní akce – „Leopoldov“, v Praze dne 11. června 1990, s. 11.

58 Archiv MV SR Levoča, f. F/R-012 1990 (Správa ZNB hl. m. Bratislavy), k. 401, pokračova-

Pri zásahu bolo zranených 29 odsúdených a iba jeden príslušník ZNV. V tomto ohľade sa počty zranených príslušníkov zasahujúcich zložiek líšia v závislosti od zdroja. Nechýbalo veľa, aby objekty väznice doslova lahli popolom. Z prvých odhadov bolo jasné, že škody na majetku štátu dosiahnu výšku niekoľko desiatok miliónov vtedajších československých korún. Požiar zdevastoval hlavne objekt tzv. „Hradu“, kde bola sústredená väčšina väzňov. Vyšlo najavo, že na zariadení a objektoch útvaru ZNV Leopoldov vznikla celková škoda vo výške 27 660 947 vtedajších československých korún. Ďalšie škody rádovo v stovkách tisíc až miliónov korún vznikli podnikom, ktorých prevádzky sa nachádzali v areáli väznice a boli poškodené vandalizmom vzbúrených väzňov a hlavne úmyselne založeným požiarom. Konkrétne sa jednalo predovšetkým o firmy Duslo, n. p. Šaľa⁵⁹, Chirana, k. p. Piešťany⁶⁰, ŽBS⁶¹ a Slovenská Armaturka, š. p. Myjava⁶². K ďalším firmám sa radili TOS Trenčín⁶³ a Textilkombinát Liberec^{64, 65}

nie protokolu o výsluchu svedka mjr. JUDr. O. L. zo dňa 12. 4. 1990, s. 23.

- 59 V NVÚ Leopoldov mal štátny podnik zriadený podľa zmluvy prevádzku na navliekanie vriec a čistenie fliaš. Celková škoda na zariadení a prostriedkoch, ktoré boli v prevádzke NVÚ Leopoldov v mesiaci február a marec 1990 zničené, bola vyčíslená vo výške 384 082, 80 Kčs.
- 60 Jednalo sa o sústružnícku prevádzku, kde sa vyrábali súčiastky k jednotlivým výrobkom n. p. Chirana Piešťany. V prevádzke v NVÚ Leopoldov zamestnával národný podnik cca 50 odsúdených. V ústave mal podnik vyčlenenú časť objektu vedľa brány 8 a k tomuto objektu ešte boli pristavené objekty, ktoré boli v ich vlastníctve. Celková škoda spôsobená požiarom bol vyčíslená na 602 206, 94,- Kčs.
- 61 Štátny podnik Železnobrodské sklo mal od roku 1974 v ÚZNV Leopoldov výrobnú prevádzku, kde bolo zamestnaných niekoľko desiatok odsúdených zaradených do smien. Náplň práce odsúdených tvorilo hlavne brúsenie a ďalšie navliekanie bižutérie a našívania gombíkov, brúsenie perli a pod. Celková škoda, ktorá podniku vznikla po potlačení vzbury, bola vyčíslená vo 383 821, 20,- Kčs.
- 62 Slovenská Armaturka Myjava mala v NVÚ Leopoldov zriadenú prevádzku od roku 1986. Táto prevádzka sa nachádzala priamo v objekte a jednalo sa o časť Brusiarne a to tiel amatur. Investičné náklady celkové na vybudovanie prevádzky brusiarne činili 256 036,- Kčs a náklady na strojové zariadenie a hospodársky inventár boli 753 274,- Kčs, takto bol objekt brusiarne adaptovaný pre konkrétnu výrobnú činnosť. Podľa zmluvy o zaradení odsúdených do práce zo dňa 13. 12. 1989 bol stanovený počet odsúdených pre výkon práce v tejto prevádzke na 80 osôb. V dôsledku vypuknutia požiaru, vznikla podniku celková škoda vo výške 2 408 794,- Kčs.
- 63 Štátny podnik TOS Trenčín mal v NVÚ Leopoldov zriadenú prevádzku na výrobu a obrábanie súčiastok k sústruhom od roku 1974. Prevádzka riadne fungovala do 28. 3. 1990. Podľa zmluvy o zaradení odsúdených do práce, bol stanovený počet odsúdených pre výkon práce v tejto prevádzke na 70 osôb. Následkom požiaru vznikla na prevádzke celková škoda vo výške 2 098 038, 62,- Kčs.
- 64 Textilkombinát Liberec mal od roku 1958 v ÚZNV Leopoldov výrobnú prevádzku v rozsahu asi 120 pracovníkov. Výrobná činnosť bola realizovaná vnútri objektu v samotnej budove Textilkombinátu adaptovanej k tomuto účelu v roku 1975 nákladom 805 000,- Kčs. Požiarom na prevádzke vznikla škoda Textilkombinátu Liberec celková škoda vo výške 4 104 701, 98,- Kčs.
- 65 Archív MV SR Levoča, f. F/R-012 1990 (Správa ZNB hl. m. Bratislavy), k. 401, pokračovanie protokolu o výsluchu svedka mjr. JUDr. O. L. zo dňa 12. 4. 1990, s. 23.

Popolom lahli stroje, sústruhy, frézy, časť hospodárskeho zázemia, budovy ošetrovne a historická budova Hradu. Po týchto udalostiach vznikla iniciatíva zo strany vlády, aby sa Ústav Zboru nápravnej výchovy v Leopoldove neobnovoval. Vedenie rezortu pripravilo legislatívnu úpravu, podľa ktorej sa mala väznica prebudovať na Múzeum totality. Slovenská národná rada prijala 18. mája 1990 uznesenie číslo 212 o neperspektívnosti ústavu a jeho zrušení. Situácia sa o niekoľko mesiacov zmenila. Veľká časť odsúdených, ktorí boli prepustení na amnestiu, sa vracala späť do výkonu trestu. Ak by bol Leopoldov zrušený, nové väzenské zariadenie by štát stálo 500–600 miliónov korún. Preto po rôznych rokovaníach sa vrátilo k myšlienke zrekonštruovať ústav. Priklonil sa k tomu aj štátna delegácia počas návštevy Leopoldova. Skonštatovala, že časť ubytovacích priestorov je po rekonštrukcii schopná prevádzky. Vzniklo tak nové uznesenie SNR č. 230 z 21. mája 1993, ktoré rozhodlo o rekonštrukcii a modernizácii ústavu. Podľa možnosti štátu sa začali postupne obnovovať jednotlivé objekty. Napríklad z Hradu sa pol roka vyvážal odpad a niektoré budovy sa celkom zbúrali. Na ploche jednej z nich sa nachádza dnes ihrisko pre odsúdených.⁶⁶

Súdna dohra

V uvedenej atmosfére si začala leopoldovská vzbura žiť svojím „druhým“ životom, ktorý prispel k rekonštrukcii jej príčin a priebehu. Ten pomohol upresniť úlohu aktérov dramatických udalostí z marca 1990, a to prekvapivo na obdivoch stranách. Vyšetrovateľ Správy Zboru národnej bezpečnosti hl. mesta Bratislavy a Západoslovenského kraja zahájil podľa § 160 odst. 1 Trestného zákona ihneď dňa 28. marca 1990 trestné stíhanie vo veci:

- trestného činu vzbury väzňov podľa § 172 odst. 1 Trestného zákona.
- útoku na verejného činiteľa podľa § 155 odst. 1, písm. a), b) Trestného zákona § 156 odst. 1, 2 Trestného zákona.
- poškodzovanie majetku v socialistickom vlastníctve podľa § 136 odst. 1 písm. a) trestného zákona.
- všeobecného ohrozenia podľa § 179 odst. 1, 2 písm. c) Trestného zákona.⁶⁷

Krajský prokurátor v Bratislave podal 24. januára 1992 obžalobu na 73 účastníkov vzbury. Proces sa začal v októbri 1992 so 60 obvinenými. Na vypočúvaní sa zúčastnilo 290 svedkov, medzi ktorými nechýbali vysokí predstavitelia federálneho a národného rezortu vnútra Ján Langoš a Vladi-

66 HLADKÝ, Juraj – ŠTAFENKOVÁ, Jana – MORAVČÍK Vojtech. *Príbeh Leopoldova, história a súčasnosť pevnosti a väznice*. NIKARA s. r. o., 2018, s. 68–69.

67 Archív MV SR Levoča, Vyšetrovací spis Brestovanský a spol., šk. 408. VV-14/26-1990, s. 1.

mír Mečiar. Rozsudok vyhlásený v apríli 1993 aktívnym účastníkom vzbury za rôzne trestné činy vymeral úhrnný trest 345 rokov nepodmienečne od 18 mesiacov po 14,5 roka. Hlavné pojednávanie sa konalo pred krajským súdom v Bratislave od 13. októbra 1992 do 19. apríla 1993, proces teda svojou dĺžkou prežil aj zánik ČSFR.⁶⁸

Na procese, ktorý prebiehal od jesene 1992, nechýbali niektoré prekvapivé zistenia, či pokusy o novú definíciu dramatických udalostí z jari prvého slobodného roku. Obvinení začali hromadne označovať vtedajšieho člena občianskej komisie SNR Ing. Jána Langoša za podnecovateľa leopoldovskej vzbury. Ten navštívil Leopoldov celkom deväťkrát a pred vzburou si u väzňov získal relatívny rešpekt a dôveru. Po násilnom zásahu bezpečnostných zložiek sa odsúdení prirodzene cítili sklamaní a podvedení. Aj preto mohlo z ich strany zaznieť na Langošovu adresu absurdné obvinenie, podľa ktorého mal preniesť tieto slová: „Pokiaľ nebudú splnené vaše požiadavky, robte, čo uznáte za vhodné. Zrovnajte Leopoldov zo zemou.“ Jednalo sa však o jasný prejav nevďačnosti. Na zasadaní širšieho štábu o 09:00 hod. ráno 28. marca 1990 sa Langoš ako jediný vyslovil proti plánu násilného potlačenia vzbury. Na Langošovu osobnú žiadosť a po ostrej výmene názorov ho následne plukovník Sámel vyškrtnol zo zoznamu zúčastnených funkcionárov.⁶⁹

Ján Langoš však v sebe nezaprel bývalého bojovníka s totalitou a záležitosť previedol do roviny ťaženia proti neobjektívnej a spolitizovanej justícii, ktorá sa doposiaľ nezbavila deformácií komunistickej doby.⁷⁰

Naznačil, že sa prejednávanie kauzy krajskému súdu v Bratislave vymklo z kontroly a proces riadi spoza opony prokuratúra.⁷¹

Z jeho pohľadu tiež nebolo v silách súdu naštudovať 14 000 strán trestného spisu, ktorý obsahoval 300 svedeckých výpovedí. Veľký priestor v Langošovej optike mohla získať prokuratúra, a to vďaka selektívnemu vyťažovaniu informácii zo spisu. Podľa jeho tvrdení mali policajní vyšetrovatelia klásť v súvislosti s jeho osobou väzňom sugestívne otázky, či ich niekto nenabádal ku vzbure alebo podpaľačstvu. Na povrch vyplávali aj fakty, ktoré mohli dehonestovať štátne orgány. Príslušníci ZNV mali údajne leopoldovským väzňom dodávať z vlastnej iniciatívy veľké množstvá analgetík. Veľmi zaujímavým sa zdal aj fakt, ako mohli väzni nepozorovane zhotoviť tak veľké množstvo improvizovaných zbraní.⁷²

68 HLADKÝ, Juraj – ŠTAFENKOVÁ, Jana – MORAVČÍK Vojtech. *Príbeh Leopoldova, história a súčasnosť*, s. 68–69.

69 PAVLÍK, Bronislav. Zásah v Leopoldov neřídil Mečiar, ale Sámel. In *Mladá fronta Dnes*, 1992, roč. 3, č. 292, 12. 12., s. 7.

70 WOLF, Karol. Ján Langoš, Generální prokuratura SR a Leopoldov: rozhovor s bývalým ministrem vnitra ČSFR. In *Mladá fronta Dnes*, 1992, roč. 3, č. 258, 3. 11., s. 7.

71 ŽITNÝ, Milan. J. Ján Langoš ke vzpouře nenabádal. In *Prostor*, 1992, roč. 1, č. 179, 31. 10., s. 3.

72 MLYNÁŘ, Vladimír – ŠUSTROVÁ, Petruška. Proces v Leopoldov: J. Langoš nevěří,

V decembri 1992 sa ďalej rozhorel, v súvislosti s procesom, mediálny spor o tom, kto vlastne velil zásahu zo dňa 28. marca 1990. Začala byť totiž spochybňovaná úloha plukovníka Andreja Sámela, ktorý bol z dôvodu nevyberavého tlaku reformne naladenej politickej scény po akcii odvolaný. Stalo sa tak napriek skutočnosti, že profesionalita a organizovanosť postupu ozbrojených zložiek našla priaznivé ohlasy aj v zahraničí. Navyše po úspešnom ukončení akcie predseda vlády SR Milan Čič navrhol Sámela na povýšenie na generálmajora.⁷³

V televíznom vysielaní vystúpil v stredu 9. decembra 1992 vtedy predseda slovenskej vlády Vladimír Mečiar. Predložil tvrdenie, podľa ktorého velil potlačeniu vzbury v Leopoldove práve on. Generálmajor Jozef Hohl však osudového marcového dňa velil vojakom FMV a na mieste zásahu sledoval konverzáciu medzi Sámelom a Mečiarom. Pre médiá k veci uviedol: „*Tesne pred začiatkom akcie som bol prítomný rozhovoru námestníka Sámela s V. Mečiarom, ktorý v tej dobe vykonával funkciu ministra vnútra SR. Sámel mu dal otázku, či sa necíti dotknutý tým, že v jeho teritóriu riadi zásah on – federálny námestník.*“ Na to mu V. Mečiar odpovedal: „*V žiadnom prípade. Sily, ktoré budú zasahovať sú prevažne federálne, a tie a tvoji spolupracovníci, Andrej, máte potrebnú prax a skúsenosti. Ja osobne si na to netrúfam.*“ S najväčšou pravdepodobnosťou sa teda mohlo jednať o Mečiarove mediálne ťahy s cieľom získať popularitu tesne pred tým, ako do svojich rúk uchopil výkonnú moc v samostatnej Slovenskej republike.⁷⁴

Reakcia verejnej mienky na vzburu

Prípád leopoldovskej vzbury bol až do zániku spoločného federálneho štátu Čechov a Slovákov využívanou, tak aj čiastočne zneužívanou veľkou politickou témou. Jeho súdna dohra na Slovensku po 1. januári 1993 jasne vypovedala o tom, kto odštartoval špirálu nezákonností a násilia v prvých troch mesiacoch roku 1990. Na popole vyhoretej leopoldovskej väznice však začala vyrastať nová koncepcia demokratického väznenstva, a to najskôr československého a následne českého a slovenského. Cez brutalitu marcových dní roku 1990 sa presadila idea humanizácie, ktorá lepšie korešpondovala s novým vymedzením vzťahu medzi liberalizujúcim sa štátom a jeho slobodnými občanmi.⁷⁵

Profesionálny zásah zo strany príslušníkov bezpečnostných zborov

že bude obvinen z navádění ke vzpouře. In *Respekt*, 1992, roč. 3, č. 43, 26. 10., s. 4.

73 PAVLÍK, Zásah v Leopoldově neřídil Mečiar, ale Sámel, s. 7.

74 KUBIELAS, Pavel. Kdo řídil zásah? Jak to bylo v březnu 1990 v leopoldovské věznici? In *Český deník*, 1992, roč. 2, č. 294, 15. 12., s. 11.

75 ŘEBOUN, Oto. Od Leopoldova v roce 1990 dospělo vězeňství k Leopoldovu 1991 a naléhavá otázka zní: Kam dál, baso? In *Týdeník Květy*, 1992, roč. 2, č. 3, 16. 1., s. 5.

a Československej armády pri potlačení leopoldovskej vzbury, prispel v tomto kontexte k rehabilitácii silových zložiek pred najširšou verejnosťou. Od novembrových udalostí predchádzajúceho revolučného roku 1989 k nim panovala vo verejnom diskurze vysoká miera nedôvery. Jednalo sa o prirodzenú reakciu na ich angažovanosť v prospech režimu KSČ, ktorý vyvrcholil známymi udalosťami na Národnej triede v Prahe. Odpor v tomto ohľade smeroval nielen voči bezpečnostným zložkám, ale aj vo vzťahu k armáde. Československá armáda sa v priebehu normalizácie skryto pripravovala na možný zásah proti politickej opozícii. Potlačenie leopoldovskej vzbury však pomohlo ku zmene pohľadu na existenciu a funkciu celého komplexu československých ozbrojených síl. Nástroj nedemokratického vládnuceho režimu sa začal meniť na plnohodnotného garanta vonkajšej a vnútornej bezpečnosti štátu a na obhajcu práv a slobôd občanov pred anarchiou a úpadkom práva. V tomto ohľade patrí „Leopoldov 1990“ k dôležitým udalostiam v novodobých tradíciách československých dejín. Umožnil v historickom kontexte lepšie vymedziť úlohu vojenstva v demokratickej spoločnosti a predovšetkým jeho nevyhnutnosť.⁷⁶

Poňatie väzenstva v podmienkach pred rokom 1989 vychádzalo z dôrazu na trestnú represiu, disciplinárne postihy, na nútenú prácu väzňov v prospech národného hospodárstva, a to všetko zdôraznením politickej, triednej a mocenskej úlohy ozbrojených síl. Uvedené zdôrazňoval direktívny štýl riadenia ZNV a uprednostňovanie militantných prvkov v organizácii väzenstva.⁷⁷

Leopoldovskú vzburu je možné považovať za výrazný fenomén prelomového a transformačného obdobia, ktorým prechádzala československá federácia a demokratizujúca spoločnosť. Vďaka všetkým dramatickým a násilným okolnostiam, ktoré ju v marcových dňoch roku 1990 sprevádzali, prenikla hlboko do diskusií vo verejnom priestore. Väzenská revolta naďalej zostala vďačným objektom československých verejných médií. Dialo sa tak v súvislosti s neutíchajúcimi nepokojmi v československých väzniciach a ďalšími vzburami či pokusmi o ich vyvolanie.⁷⁸

76 POLNAR, Leopoldov 1990 – vzpoura vězňů, s. 115.

77 VACEK, Eduard. Stručný nástin vývoje vězeňství od roku 1989 do roku 1995. In *Historická penologie*, 2004, roč. 2, č. 1, s. 10.

78 Příkladem je vězenská vzburá vo věznici Prahe – Ruzyne. Ruzyňská revolta mala neporovnateľne miernejší priebeh. Odohrala sa od 26. – 28. mája 1990, kde sa jedenásť odsúdených väzňov neoprávnene zdržiavalo v podkroví a na streche ruzyňskej väznice. Rovnako sa na jej potlačení podieľali príslušníci ÚRN FMV. Poučenie z Leopoldova zohralo kľúčovú úlohu. Nikto nedovolil ani náznak eskalácie. Na vzbúrencov odmietajúcich vyjednávanie zhadzovali policajné jednotky z vrtuľníku zásahové výbušky a následne ich na streche väznice obklúčili. Okolo vzbúrencov rozobrali strešnú krytinu, aby im obmedzili pohyb a prípadné samovražedné konanie, ktorým sa vyhrožovali. Deväť väzňov sa v bezvýhodnej situácii vzdalo, ostatní dvaja boli odtrhnutí od hromozvodu, ku ktorému sa priviazali. Do akcie bolo nasadených 35 príslušníkov útvaru a akciu vykonali bez akýchkoľvek zra-

Celkovú situáciu v československom väzenstve však priostrovala nezvládateľná preplnenosť odsúdených vo všetkých zariadeniach ZNV, do ktorých sa postupne vracala veľká časť amnestovaných väzňov z januára 1990. Mnohí z nich si dobrodenie zo strany prezidenta Havla vyložili skôr ako príležitosť pokračovať v kriminálnom životnom štýle, ktorý ich dostal do prednovembrových väzníc. Riešenie sa v dobovom kontexte hľadalo vo vyváženej kombinácii humanizácie celého československého väzenského systému na jednej a zvýšením profesionality a právnej ochrany príslušníkov ZNV na strane druhej.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Archívne dokumenty

- Archív Zboru väzenskej a justičnej stráže. Vzbura v Leopoldove. Rozkaz č. 17/1990 zbierky rozkazov ministra spravodlivosti SR, SZNV-294/60-1990, 20. 3. 1990. s. 1.
- Archív Zboru väzenskej a justičnej stráže. Vzbura v Leopoldove. *Informatívna správa o vývoji situácie v útvaroch nápravnej výchovy SSR*, č. SZNV-45/01-90. Bratislava 9. 1. 1990 .
- Archív Zboru väzenskej a justičnej stráže. Vzbura v Leopoldove. *Správa o priebehu zásahu odsúdených v NVÚ Leopoldov dňa 28. 3. 1990*. s. 10.
- Archív Zboru väzenskej a justičnej stráže. Vzbura v Leopoldove. *Informácie o situácii v ÚZNV Leopoldov medzi osúdenými za obdobie od 22. 12. 1989 do 7.1. 1990*.
- Archív MV SR Levoča, f. F/R – 012 1990 (Správa ZNB hl. m. Bratislavy), šk. 418, Rozsudok 1 To 116/93, s. 42 – 43.
- Archív MV SR Levoča, f. F/R – 012 1990 (Správa ZNB hl. m. Bratislavy), šk. 401, Uznesenie ČVS: VV-14/26-1990.
- Archív MV SR Levoča, Vyšetrovací spis Brestovanský a spol, šk. 408. VV-14/26-1990, s 1.
- Archív MV SR Levoča, f. F/R-012 1990 (Správa ZNB hl. m. Bratislavy), k. 401, pokračovanie protokolu o výsluchu svedka mjr. JUDr. O. L. zo dňa 12. 4. 1990, s. 23.
- Archív MV SR Levoča, Vyšetrovací spis Brestovanský a spol, Zápisnica z výsluchu svedka Ing. Jána Langoša dňa 13. 5. 1991, ČVS III/1 GPt 54/90, s. 6772-6775.
- Archív MV SR Levoča, Vyšetrovací spis Brestovanský a spol, šk. 408. VV-14/26-1990, s 1.
- Archív MV SR Levoča, f. F/R-012 1990 (Správa ZNB hl. m. Bratislavy), šk. 401, Uznesenie ČVS: VV-- 14/26-1990, s. 1.

není väzňov a použitia strelných zbraní.

- ABS Praha, f. Správa vojsk, přírůstkové č. 173/K3-2012, 1366/2, sign. BA Leopoldov, Vyhodnocení bezpečnostní akce – „Leopoldov“, v Praze dne 11. června 1990, s. s. 11.
- ABS Praha, f. Správa vojsk, přírůstkové č. 173/K3-2012, 1366/2, sign. BA Leopoldov, Věc: Zpráva o zásahu Útvaru FMV pro rychlé nasazení v Ú SNV Leopoldov, s. 5.
- ABS Praha, f. Správa vojsk, přírůstkové č. 173/K3-2012, 1366/2, sign. BA Leopoldov, Vyhodnocení bezpečnostní akce – „Leopoldov“, v Praze dne 11. června 1990, s. s. 11.
- ABS Praha, f. Správa vojsk, přírůstkové č. 173/K3-2012, 1366/2, sign. BA Leopoldov, Vyhodnocení bezpečnostní akce – „Leopoldov“, v Praze dne 11. června 1990, s. 9 – 10.
- ABS Praha, f. Správa vojsk, přírůstkové č. 173/K3-2012, 1366/2, sign. BA Leopoldov, Věc: Zpráva o zásahu Útvaru FMV pro rychlé nasazení v Ú SNV Leopoldov, s. 3 – 4.
- ABS Praha, f. Správa vojsk, přírůstkové č. 173/K3-2012, 1366/2, sign. BA Leopoldov, Vyhodnocení bezpečnostní akce – „Leopoldov“, v Praze dne 11. června 1990, s. 7.
- ABS Praha, f. Správa vojsk, přírůstkové č. 173/K3-2012, 1366/2, sign. BA Leopoldov, Rozkaz k bezpečnostnej akci k obnoveniu vnútorného poriadku v NVÚ Leopoldov, bez čísla jednajícího 09:00 hod. 28. 3. 1990, list č. 22 a 23.
- ABS Praha, f. Správa vojsk, přírůstkové č. 173/K3-2012, 1366/2, sign. BA Leopoldov, Rozhodnutie k prevedeniu bezpečnostnej akci, list č. 21.
- ABS Praha, f. Správa vojsk, přírůstkové č. 173/K3-2012, 1366/2, sign. BA Leopoldov, Vyhodnocení bezpečnostní akce – „Leopoldov“, v Praze dne 11. června 1990, s. 6.
- ABS Praha, f. Správa vojsk, přírůstkové č. 173/K3-2012, 1366/2, sign. BA Leopoldov, Varianty možného použitia jednotky špeciálneho nasadenia FMV, list č. 19.
- ABS Praha, f. A 2/10, inv. jedn. 245, Rozkaz ministra vnitra ČSSR č. 44/1990 ze dne 27. března 1990, Příloha číslo 1 k RMV ČSSR č. 44/1990, s. 4.
- ABS Praha, f. Správa vojsk, přírůstkové č. 173/K3-2012, 1366/2, sign. BA Leopoldov, Zápis z operativní porady ředitele ÚRN k bezp. akci LEO-POLDOV, list č. 20.
- ABS Praha, f. A 2/10, inv. jedn. 245, Rozkaz ministra vnitra ČSSR č. 44/1990 ze dne 27. března 1990, s. 2.
- ABS Praha, f. Správa vojsk, přírůstkové č. 173/K3-2012, 1366/2, sign. BA Leopoldov, Věc: Návrh na řešení krizové situace v Nápravně výchovném ústavu Leopoldov, v Praze dne 26. 3. 1990, čas: 11:00 hodin.

Monografie

- HEČKO, Maroš – BLAŠČÁK, Fedor – MAREČKOVÁ, Lenka. *Amnestie, sloboda ako hrubá čiara za minulosťou*. Bratislava : SLOVART, 2019, s. 22–23. ISBN 978-80-556-4212-3.
- BALUN, Peter – STREŠŇÁK, Gábor. *November, očami ŠtB a ulice. Ústav pamäti národa*, 2019, s. 13–16. ISBN 978-80-89335-90-9.
- HLADKÝ, Juraj – ŠTAFENKOVÁ, Jana – MORAVČÍK Vojtech. *Príbeh Leopoldova, história a súčasnosť pevnosti a väznice*. NIKARA s. r. o., 2018, s. 68–69. ISBN 978-80-973056-0-4.
- BALOGOVÁ, Beata – KEPPELOVÁ, Zuzana – KRČMÁRIK, Matúš. *1989 – Cesta k slobode*. Bratislava : Petit Press a. s., 2018, s. 79–83. ISBN 978-80-559-0499-3.

Štúdie

- POLNAR, Stanislav. Leopoldov 1990 – vzpoura väzňů a úloha československých ozbrojených sil při jejím potlačení. In *Vojenská história*, 4/2024, s. 95–119. ISSN 1335–3314.

Novinové a odborné články

- VACEK, Eduard. Stručný nástin vývoje vězeňství od roku 1989 do roku 1995. In *Historická penologie*, 2004, roč. 2, č. 1, s. 10.
- WOLF, Karol. Ján Langoš, Generální prokuratura SR a Leopoldov: rozhovor s bývalým ministrem vnitra ČSFR. In *Mladá fronta Dnes*, 1992, roč. 3, č. 258, 3. 11., s. 7.
- KARÁSEK, Ján. Vzburá vězňův v Leopoldově sa nezačala zo dňa na deň. In *Piešťanský týždeň*. Piešťany, ročník 22, číslo 13, 2012, ISSN 1339–0600 s. 7.
- KUBIELAS, Pavol. Kdo řídil zásah? Jak to bylo v březnu 1990 v leopoldovské věznici? In *Český deník*, 1992, roč. 2, č. 294, 15. 12., s. 11.
- ŘEBOUN, Oto. Od Leopoldova v roce 1990 dospělo vězeňství k Leopoldovu 1991 a naléhavá otázka zní: Kam dál, baso? In *Týdeník Květy*, 1992, roč. 2, č. 3, 16. 1., s. 5.
- PAVLÍK, Bronislav. Zásah v Leopoldově neřídil Mečiar, ale Sámel. In *Mladá fronta Dnes*, 1992, roč. 3, č. 292, 12. 12., s. 7.
- ŽITNÝ, Milan. J. Ján Langoš ke vzpouře nenabádal. In *Prostor*, 1992, roč. 1, č. 179, 31. 10., s. 3.
- MLYNÁŘ, Vladimír, ŠUSTROVÁ, PETRUŠKA. Proces v Leopoldově: J. Langoš nevěří, že bude obviněn z navádění ke vzpouře. In *Respekt*, 1992, roč. 3, č. 43, 26. 10., s. 4.

Mgr. Marek Smolka

absolvent Katedry histórie, Filozofická fakulta

Trnavská univerzita v Trnave

marek.smolka311@gmail.com

RICHTER, David. *Drobná šlechta v Čechách na přelomu pozdního středověku a raného novověku – Chrudimsko*. Pavel Mervart: Červený Kostelec, 2003, 328 s. ISBN 978-80-7465-612-5.

Štrukturalizácia a genéza šľachty v období stredoveku patrí medzi kardinálne záležitosti výskumu privilegovaného obyvateľstva, tak v Uhorskom, ako i v Českom prostredí. Len v prípade hlbšieho štúdia otázok, ktoré sa týkajú hierarchie v rámci sociálneho postavenia, je možné porozumieť princípom fungovania a vykryštalizovania sa spoločenskej vrstvy nižšej šľachty, ktorá do značnej miery vplývala predovšetkým na regionálne dejiny, teda na miesta, kde sa táto spoločenská skupina pohybovala. O to dôležitejšie je sledovať konkrétne javy na vytýpanom území, kde je po vykonaní analýzy možné načrtnúť skúmanú problematiku. Pre oblasť Českého kráľovstva je situácia ohľadom nižšej šľachty nanajvýš komplikovaná, v niektorých prípadoch dokonca môže vystupovať chaoticky. Preto je snaha Davida Richtera, ktorý sa vo svojej dizertácii venoval práve tejto otázke, hodnotným dielom. Cieľom jeho výskumu je preskúmanie danej problematiky, a teda je cenným produktom, ktorý bezpochyby zaplní niektoré z otázok českej historiografie. Dizertácia následne dostala v roku 2023 knižnú podobu s názvom „*Drobná šlechta v Čechách na přelomu pozdního středověku a raného novověku – Chrudimsko*.“ Monografia sleduje problematiku štruktúr nižšej vrstvy privilegovaného obyvateľstva, a to od obdobia 15. až do začiatku 17. storočia. Jednotlivé kapitoly vnášajú čitateľa do skúmanej problematiky dynamicky meniacich sa štruktúr nižšej šľachty a prináša tak bližší pohľad na spoločenskú situáciu na prelome stredoveku a raného novoveku. Zámerom je okrem iného tento vývoj sledovať v oblasti Chrudimska (dnes Česká Republika), no nie len tej. Monografia totiž prináša viacero prameňov, ktoré sa nejakým spôsobom týkajú nižšej šľachty, no oblasť záujmu bolo v mnohých prípadoch potrebné zamerať aj na širšie územie (napr. Morava), kde však, ako autor upozornil, mohli panovať rozličné pomery.

Základ práce je postavený na zhromaždení literatúry, ktorá sa v minulosti snažila odpovedať na otázky ohľadom rôznych dobových termínov a pomenovaní, v rámci spoločenského postavenia českej drobnej šľachty. Tieto termíny odkazujúce primárne na privilegované obyvateľstvo nižšej spoločnosti však ostávali pre svoj neskorší sociálny vývoj v duchu mnohých nejasností. Prvá kapitola tak prináša akýsi prehľad výskumu šľachty v minulosti. Poskytuje čitateľovi aktuálny stav bádania a uvádza ho do problematiky, ktorou sa chce zaoberať v nasledujúcich kapitolách. Nepochybne dôležitou časťou je aj uvedenie metodologického postupu výskumnej časti práce. Analýzou množstva dát tak autor prechádza ku komparácii dosiaľ ustálených tvrdení s vlastným výskumom, a to na základe zachovaných

archívnych prameňov. Ich interpretáciou sa približuje k ucelenému spracovaniu skúmanej problematiky.

Vedecká časť práce je obsiahnutá v druhej kapitole (a v zvyšku publikácie), kde načrtá stav českej nižšej šľachty a jej spoločenské postavenie od polovice 15. do začiatku 17. storočia. Čitateľ je tak ľahko uvedený do problematiky. V tomto prípade pôsobia predkladané závery nanajvýš hodnoverne, autor priamo v texte cituje dobové pramene, z ktorých vychádzal, čím dokladá svoje tvrdenia. Práca tak má svoj potenciál využitia aj pri ďalšom budúcom spracovávaní tejto problematiky alebo v iných historických záležitostiach. V danej kapitole približuje postupne jednotlivé termíny či hodnoty, ktoré sa vyskytovali v prameňoch v súvislosti s nižšou šľachtou. Ide napríklad o manov, nápravníkov, panošov, zemanov, svobodníkov, rytierov či vladykov. Každú jednu sociálnu skupinu bližšie charakterizuje a vytvára obraz o nižšej spoločnosti v skúmanom období, pričom nevynecháva ani rôzne pramene, akými boli napr. rôzne zemské zriadenia, čím sú predstavené rozličné právne nariadenia, slobody, obmedzenia alebo zákazy pre šľachticov. V práci nie sú vynechané ani aspekty, akými boli nobilitácie či finančné záležitosti šľachty, týkajúce sa predovšetkým vplyvov a zmien v rámci štruktúry majetkového vlastníctva, pričom je tu načrtnutý náhľad na hospodárske zmeny, ktoré nastali najmä počas 16. storočia, keď dochádzalo k rozvoju podnikania alebo násobnému zvyšovaniu počtu veľkostatkárov.

Najobsiahlejšia tretia kapitola je zároveň najhlbšie prepracovanou, ide o gro výskumu, ktoré bolo autorovým hlavným cieľom, a teda zmapovanie nižšej šľachty v Chrudimskom regióne. Osobitná pozornosť je tu venovaná práve šľachtickým zasadnutiam a snemom, ktoré boli výsadou privilegovaného obyvateľstva. V úvode kapitoly je tejto záležitosti venovaná značná pozornosť, pričom si všíma vývoj a fungovanie snemov obdobia vlády Jagelovcov až k Ferdinandovi I. Habsburskému, ktorý sa snažil zamedziť konaniu snemov. Ferdinandov postup voči snemovým zhromaždeniam šľachty súvisel predovšetkým s jeho snahou o odobratie moci snemovým zhromaždeniam. Jeho politika tak mala veľmi neblahé účinky na politické účinkovanie nižšej šľachty v Čechách. Ako autor konštatuje „*postupne sa začala vytrácať regionálna politická identita.*“ Druhá časť tretej kapitoly sleduje meštianske obyvateľstvo a mestskú správu vo vzťahu k šľachtickému obyvateľstvu, ktoré sa spolu často dostávalo do kontaktu. Autor sa osobitne venuje mestu Chrudim, kde malo svoj dom či majetok viacero šľachticov. Problematika však spočívala v tom, že mestá si neželali ich prítomnosť, a ak už tu vlastnili nehnuteľnosti, richtári sa ich snažili prinútiť platiť mestské dávky. K celej problematike autor pripojil množstvo prípadov, kde šľachta kupovala alebo inak získavala majetky v rámci mesta Chrudim, no sama šľachta sa napokon dostávala aj k správnej činnosti, teda do

mestských úradov. Ďalej autor venuje pozornosť i prípadom, keď sa mešťanom podarilo získať povýšenie medzi nižšiu šľachtu, čo taktiež, ako celú prácu, dokladuje na konkrétnych prípadoch. Práca sleduje nižšiu šľachtu z pozície významu sociálneho, ekonomického a verejného života. Hoci sa tu nenachádzajú žiadne genealogické tabuľky, nejde o vec, ktorá by nejakým spôsobom ovplyvnila prácu. Dôvodom totiž je, že sa autor nesnaží podať históriu rodov konkrétnych šľachticov, čím sa nedrží ani typických stereotypov zhrnutia údajov o príslušníkoch nižšej šľachty, ale ich skúma ako prvok vplývajúci na historický vývoj sondovanej oblasti. Všetky zhromaždené údaje sú vložené do kontextu života nižšej šľachty a jej pôsobeniu a postaveniu na prelome stredoveku a novoveku. Dielo tak poskytuje údaje o nižšej šľachte v Českom kráľovstve a jej fungovaní v rámci štruktúr správy, no zároveň približuje vytypované príbehy šľachticov, ktorých osudy sleduje. Kapitoly sú doplnené početnými prílohami, či už pečaťami konkrétnych šľachticov alebo originálnymi listinami.

Záverečná štvrtá kapitola má zovšeobecňujúci charakter, poukazuje však na body, ktorým bude v budúcnosti potrebné venovať ďalší priestor. Okrem toho dáva do popredia závery z výskumu drobnej šľachty, ktoré potvrdzuje svojimi dedukciami na základe prechádzajúcich kapitol. Autor tak vyzdvihuje predovšetkým fakt o rozmanitosti nižšej šľachty a taktiež približuje rôzne úzusy platné v jej okruhu. Napriek značnému počtu príloh obrázkov, zahrnutých priamo v texte, ako sú fotografie archívnych prameňov, dobové portréty či iné historické pamiatky, tak v práci absentuje mapová príloha, až na výnimku dobovej mapy zo 16. storočia. Tá by tak pomohla čitateľovi s ľahšou orientáciou v regióne. Napriek tomu má dielo charakter ucelenej monografie, a tak pomáha nazrieť do regionálneho fungovania nižšej šľachty v oblasti Chrudimska, no prínos vidno i v exkurze do fungovania šľachtického súdnictva a rôznych zasadnutí, či iných aspektov z každodennosti českej šľachty. Na záver treba skonštatovať, že aj na Slovensku by sa hodila knižná publikácia, ktorá by sa detailne venovala nižšej šľachte s regionálnym zameraním, čo by mohlo viesť k zvýšenému záujmu o ďalšie historické výskumy šľachty a šľachtických rodov.

Miroslav Kotrha

— — —

RISTVEYOVÁ, K. (ed.). *Druhá svetová vojna a spoločnosť. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania. 2024. 280 s. ISBN 978-80-974274-8-1*

V Múzeu Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici bola na tému spoločenských aspektov druhovojnového globálneho konfli-

kutu vydaná publikácia kolektívu 20 historikov nielen zo Slovenskej, ale i z Českej republiky, USA a Maďarska. Múzeom bola vydaná ako zborník z konferencie, ktorá sa na jeho pôde uskutočnila, pričom ju tvorí 17 príspevkov od jednotlivých autorov týkajúcich sa rokov 1939 až 1945 a rozdelených do 4 okruhov.

Prvý okruh *Armáda a odboj na Slovensku* začína príspevkom Tomáša Hofíreka z Klubu vojenskej histórie Polom z Košíc a Mariana Uhrina z Múzea Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici *Využitie historickej fotografie a filmových dokumentov ako historického prameňa na príklade materiálov zo Slovenského národného povstania*. Autori poznamenali, že množstvo zachovaných filmových záberov i fotografického materiálu predovšetkým z proveniencie správ nemeckých vojnových spravodajcov je k obdobiu SNP venovaných víťaznej prehliadke nemeckých okupačných vojsk v Banskej Bystrici po potlačení Slovenského národného povstania. Vladimír Krajčovič z Múzea mesta Bratislavy a Pavel Tesárek z Českého vysokého učení technického v Prahe sa zhostili tematiky *Vzťahy príslušníkov SS útočnej brigády „Dirlewanger“ k civilnému obyvateľstvu počas jej nasadenia na území Slovenska od polovice októbra do začiatku decembra 1944*. Táto nemecká protipartizánska jednotka pod velením SS-Oberführera Oskara Dirlewangera sa na slovenské územie presunula od 14. októbra 1944, veliteľstvo si zriadila v Diviakoch. Autori priblížili reorganizáciu Zvláštneho pluku Dirlewanger na Útočnú brigádu Dirlewanger v novembri 1944. Príslušníci brigády sa dopúšťali atrocít tiež v rámci protipartizánskych operácií Hindenburg a Wolfsburg, v decembri 1944 sa presunuli pri Šahách na front proti Sovietom na území Maďarska. Igor Baka z Vojenského historického ústavu v Bratislave odprezentoval tému *Mobilizácia do 1. čs. armádneho zboru na Slovensku na konci druhej svetovej vojny*. Do 1. ČSAZ bolo v mesiacoch november 1944 až január 1945 odvedených viac ako 8 000 vojakov, v súvislosti s plánmi na rozšírenie zboru vyhlásila Slovenská národná rada s vládnym delegátom pre oslobodené územie dňa 6. februára 1945 mobilizáciu v 23 okresoch východného Slovenska. Už 27. marca však bola vyhlásená ďalšia mobilizácia na celom oslobodenom území Slovenska. V priebehu týchto 2 mesiacov sa podarilo mobilizovať vyše 10 000 osôb, zbor mal tak v apríli 1945 až takmer 37 000 príslušníkov. Druhý príspevok z prostredia Vojenského historického ústavu v Bratislave *Skresľovanie histórie bojov pri oslobodzovaní Slovenska v rokoch 1944 – 1945* od Jozefa Bystrického poukazuje na doterajšiu absenciu vedeckej monografie o oslobodzovaní Slovenska v septembri 1944 až máji 1945 na knižnom trhu. Ďalej sa venuje zavádzajúcim či dokonca skresľujúcim údajom o Karpatsko-duklianskej operácii ako súčasti Východokarpatskej operácie, ale tiež o iných vojnových zápoleniach na našom území za účasti sovietskych, československých aj rumunských vojsk.

Nasledujúci okruh *Armáda a odboj v zahraničí* je uvedený referátom Patrizie Šušovej Prando z Múzea Slovenského národného povstania v Ban-skej Bystrici *Konšpiračné teórie fašistického režimu v Taliansku počas 2. svetovej vojny*. Rozoberané boli konšpirácie týkajúce sa atentátu talianskeho protifašistického odboja (Resistenza Romana) na vojakov nemeckého Policajného pluku Bozen z 23. marca 1944 na Via Rasella v Ríme. Za 33 mŕtvych Nemcov bolo v Ardeatínskych jaskyniach popravených 335 Talianov, v texte sa spomínajú vo vtedajšej verejnosti šírené teórie o tejto údajne "hľadanej odвете" či o snahe poškodiť komunistickú rezistenciu v Taliansku. Z falošných dokumentov vzišla aj teória o existencii písomnej korešpondencie Benita A. Mussoliniho s Winstonom S. Churchillom ešte v roku 1940. Eliška Poloprudská z Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem sa rozhodla venovať téme *Branný výcvik v Ríšské župe Sudety a príprava sudetonemeckých mužů na válku*. V samotnej Ríšskej župe Sudety až 200 000 mužov patrilo medzi príslušníkov organizácie Sturmabteilung (SA), branné výcviky organizované SA tu prebiehali už od októbra 1939. Počas vojnového obdobia rukovali sudetskí Nemci do radov Wehrmachtu aj SS, v októbri 1944 sa 300 000 brancov zo Sudet prihlásilo do domobraneckej organizácie Volkssturm. Z prostredia netradičných bojových zápolení Čechov a Slovákov vzišiel príspevok Jana Hněličku z Technickej univerzity v Liberci *Československá zahraniční armáda na Středním východě a arabské obyvatelstvo*. Po zániku Č-SR v marci 1939 česko-slovenský generálny konzul v Palestíne, Jordánsku a Saudskej Arábii Josef Miloslav Kadlec, ďalej konzul v Libanone a Sýrii Antonín Bartoň a napokon chargé d'affaires v Egypte Benjamín Szalatnay-Stachó odmietli svoje úrady odovzdať Nemecku, neskôr sa začalo aj s náborom dobrovoľníkov do československej zahraničnej armády. Pôvodný 4. čs. peší pluk Východný nahradil v novembri 1940 11. čs. prápor Východný, z ktorého sa stal v apríli 1942 už 200. čs. ľahký protiletadlový pluk Východný. S domorodým arabským obyvateľstvom sa vojaci stretávali nielen v Palestíne, ale tiež počas bojov v Egypte proti Nemcom a Talianom i v Sýrii aj Libanone proti vichystickým Francúzom. Česi a Slováci sa jazykovo zdokonaľovali a to aj v arabčine, ich anabáza na stredovýchodnom bojisku sa skončila v júli 1943. Ivan Fuksa z Vojenského historického ústavu v Prahe odprezentoval tematiku *Důstojníci od pěšího pluku 46 v druhém odboji*. Peší pluk 46 z Chomutova bol síce zrušený v júli 1939, ale do druhého odboja sa zapojilo 7 jeho dôstojníkov na domácej pôde a ďalší 4 členovia za hranicami štátu. Npor. Bohuslav Holomář pôsobil v roku 1940 v Československej armáde vo Francúzsku aj v 1. ČSAZ pri oslobodzovaní vlasti, v roku 1949 už ako major emigroval do Veľkej Británie. Mjr. Pavel Malík bol počas okupácie väznený Gestapom, zomrel v roku 1947 v hodnosti podplukovníka. Por. František Sieger bol za odbojovú činnosť v rámci Obrany národa popravený v roku 1943 v Berlíne. Ďalší prí-

služník Obrany národa kpt. Václav Salač sa dočkal v roku 1950 odsúdenia na trest odňatia slobody vo vykonštruovanom procese. Mjr. Josef Bouchner sa stal počas vojny veliteľom partizánskej skupiny, v roku 1946 však odišiel do výslužby. Slovák por. Karel Schultz vstúpil v marci 1939 do Slovenskej armády a zúčastnil sa ťaženia proti Poľsku i Sovietskemu zväzu. V októbri 1943 sa nevyhol zajatiu Robotnícko-roľníckou Červenou armádou (RKKA), pričom vstúpil do československej jednotky v ZSSR. V hodnosti majora bol v roku 1950 degradovaný i prepustený z armády.

V okruhu *Mensiny* tvorí úvod príspevok Madeline Vadkerty z Gratz College vo Philadelphii *Milujem Žida (Židovku)... Čo teraz?* Poukazuje v ňom na prijatie vládneho nariadenia č. 198/1941 Sl. z. o právnom postavení Židov triviálne nazývaného Židovský kódex. Analyzuje prosby malej skupiny Nežidov, dotknutých týmto kódexom kvôli ich manželstvám so Židmi, zasielané kancelárii prezidenta Jozefa Tisa o udelenie výnimky z právneho predpisu. /Pre ďalší právnohistorický exkurz sa rozhodla Adriana Danešková zo Slovenského národného múzea – Múzea kultúry Rómov na Slovensku v Martine v podobe referátu *Dobová legislatíva týkajúca sa vojenského nasadenia príslušníkov rómskeho etnika na Slovensku v období 2. svetovej vojny a jej aplikácia v praxi*. V roku 1940 sa pritom na Slovensku prihlásilo k cigánskej národnosti vyše 37 000 osôb, odhadom však vtedajšiu rómsku populáciu tvorilo asi 100 000 obyvateľov štátu. Ostrakizáciu Rómov predstavovali ustanovenia branných zákonov č. 20/1940 Sl. z. a č. 30/1943 Sl. z., či nariadenia s mocou zákona č. 130/1940 Sl. z. o dočasnej úprave pracovných povinností Židov a Cigánov. Tematicky nadväzujúci referát Ákos Fóris z Eötvös Loránd Egyetem Erőszakkutató Intézet v Budapešti nazval *Masakre Rómov v tieni frontu – masové vraždy v Salonte a Dobozi, október 1944*. Na pohraničnom území medzi Rumunskom a Maďarskom sa v priebehu septembra a októbra 1944 niektoré obce ocitli striedavo v moci nepriateľských strán. Dňa 2. 10. 1944 v obci Salonta a o 3 dni neskôr v obci Boboz pre zámienku kolaborácie s príslušníkmi Červenej armády popravili maďarskí vojaci 18, resp. 20 miestnych Rómov. Po skončení vojny rumunský Ludový súd v Kluži odsúdil v rámci tzv. procesu deviatej skupiny in absentia za tieto zverstvá na trest smrti 3 dôstojníkov maďarskej armády, 2 dôstojníkov maďarského žandárstva a 1 miestneho obyvateľa. Martina Halamová a Bohumil Jiroušek z Jihočeské univerzity v Českých Budějoviach si pripravili tému *Fischlova interpretace postoje československé exilové vlády v Londýne k židovské menšine v Protektorátu Čechy a Morava a po 2. svetové válce v Československu*. Jej predmetom bol pohľad na status židovskej minority v ČSR prezentovaný pracovníkom informačného odboru ministerstva zahraničia exilovej vlády ČSR v Londýne Viktorom Fischlom. Samotný V. Fischl chápal negatívny prístup prezidenta Edvarda Beneša k minoritám vzhľadom na zlé skúsenosti najmä s nemeckou a maďarskou menšinou

počas prvej republiky. Z 9 000 občanov bývalej ČSR zdržiavajúcich sa na jar 1940 vo Veľkej Británii bolo len 1 500 Čechov a Slovákov, zvyšok tvorili prevažne Nemci a Židia. Viac ako polovicu príslušníkov československej zahraničnej armády pritom tvorili práve Židia, aj keď sám minister národnej obrany gen. Sergej Ingr patrili k antisemitom.

Záverečný okruh *Každodennosť a regióny vo vojne* uviedol príspevok Martina Veselého z Univerzity Jana Evangelisty Purkyně z Ústí nad Labem *Vánoce v Říšské župě Sudety 1938 – 1945*. Prípravy na Vianoce začínali už v júli hlavne v rámci organizácií pre deti do 14 rokov Jungvolk a Jungmädel, ďalej Hitlerjugend, Zväz nemeckých dievčat (BdM) i organizácií Viera a krása (Glaube und Schönheit), resp. Národnosocialistická starostlivosť o blaho ľudu (NSV). Medzi vianočné zvyky autor zaradil i vianočné trhy Hitlerjugend, Weihnachtsmanna či balenie vianočných darčiekov pre frontových vojakov. Eva Škorvanková z Univerzity Komenského v Bratislave si vybrala tému *Slovenské ženy v konflikte s režimom vojnovnej Slovenskej republiky*. Poukázala na kreáciu Ženských odborov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSL'S) v roku 1940 či stravovacie návyk populácie i problémy so zásobovaním počas vojnového konfliktu. Eviduje tiež protesty žien súvisiace s problémami so zabezpečovaním potravín ako aj ich negatívny pohľad na umiestňovanie nemeckých detí na Slovensko od marca 1941 v rámci akcie Erweiterte Kinderlandverschickung (KLV). Juraj Krištofík z Ústavu pamäti národa mal referát *Novomestský „židovský kráľ“ – príbeh Štefana Vláška*. Samotný veliteľ Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy (POHG) v Novom Meste nad Váhom, kde pôsobil aj Štefan Vlášek, Jozef Gašparík bol Národným súdom v roku 1947 odsúdený na trest smrti. Š. Vlášek ako pôvodným povoláním taxikár arizoval v roku 1942 židovský obchod so strižným tovarom. Ako príslušník HG sa zúčastnil deportácií novomestských Židov v rokoch 1942 a 1944, kedy sa dopúšťal nielen obohacovania, ale tiež fyzického násillia i sexuálnych deliktov. Po prechode frontu ušiel do Rakúska, odkiaľ bol v roku 1947 vydaný do ČSR a Okresným ľudovým súdom v Trenčíne odsúdený na trest odňatia slobody v dĺžke 30 rokov, ktorý si odpykával v Leopoldove. Milena Balcová z Vojenského historického ústavu v Bratislave sa zhostila tematiky *Povstalecká nemocnica Hnúšťa – Likier*. Práve v Likieri, ktorý je dnes súčasťou mesta Hnúšťa, vznikla po vyhlásení samostatnosti Slovenského štátu štátna nemocnica s riaditeľom MUDr. Jánom Valachom. Po vypuknutí Slovenského národného povstania do nej pribudlo množstvo ranených a chorých povstaleckých vojakov, partizánov i utečencov. Dňa 19. októbra 1944 došlo k evakuácii nemocnice pred blížiacim sa obsadením Likiera nemeckým vojskom. Príslušníci RKKA vstúpili do nemocnice 23. januára 1945, o mesiac neskôr sa v nej však rozšírila epidémia škvrnitého týfusu. Jozef Pavlov zo Základnej školy J. Alexyho vo Zvolene si zvolil regionálnu tému *Detva od povstania po oslobodenie*

(1944 –1945). Samotná Detva mala v tom období asi 10 000 obyvateľov, po vypuknutí Slovenského národného povstania nahradil na čele obce starostu Juraja Fekiača ako predsedu Miestnej organizácie HSLS už 30. augusta 1944 predseda Revolučného miestneho národného výboru (RMNV) Jozef Vidiečan za Komunistickú stranu Slovenska (KSS). V Detve sa 1. októbra 1944 odohrala slávnostná prehliadka partizánskych jednotiek, jediná počas SNP. V rámci generálnej ofenzívy nemeckých jednotiek obsadili Detvu 25. 10. 1944 príslušníci 18. SS divízie Horst Wesel, okupanti sa dopúšťali atrocít proti miestnym obyvateľom i Židom vrátane popráv. V rámci oslobodzovania Detvy 40. armádou RKKa gen. F. F. Značenka 13. februára 1945 prišlo o život 800 sovietskych, 600 rumunských, 600 nemeckých a 500 maďarských vojakov.

Recenzovaná monografia sa netýka iba primárne vojenských dejín, ale jednotlivé príspevky sa venujú viacerým oblastiam spoločenského života v bojujúcich štátoch. Pomerne široký poznámkový aparát len potvrdzuje podrobné a dlhodobé skúmanie zvolených tém jednotlivými autormi, čo tiež zvyrazňuje prínos publikácie na knižnom trhu aj 80 rokov od skončenia druhovojnového globálneho konfliktu.

Rudolf Manik

— — —

The City and History (Mesto a dejiny). Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, č. 1, roč. 14, 2025, ISSN 1339-0163.

Recenzované číslo časopisu *Mesto a dejiny* 1/2025 predstavuje vyvážený a tematicky mimoriadne pestrý príspevok k súčasnej urbánnej historiografii strednej Európy. Časopis už tradične kombinuje dlhodobé diachrónne rezy dejín miest s mikrohistorickými sondami, spoločenskými a kultúrnymi procesmi, ako aj s analýzou prameňov v interakcii s modernými metodologickými prístupmi. Toto číslo v tomto smere opäť potvrdzuje vysokú odbornú úroveň a profiláciu periodika, ktoré vďaka širokému spektru tém – od neskorého stredoveku až po dejiny 20. storočia – oslovuje odborníkov naprieč viacerými disciplínami.

Úvodná štúdia Beatrix F. Romhányi a Katalin Szende predstavuje v mnohom kľúčový a zároveň metodologicky najambicióznejší text celého čísla. Autorky sa v nej opierajú o rozsiahlu databázu historicko-geografických údajov, nadväzujúcich na viac ako storočie maďarského i medzinárodného výskumu sídelných štruktúr a urbánnych funkcií. V štúdiu, ktorá je výsledkom širšieho interdisciplinárneho projektu, analyzujú hierarchiu miest, mestečiek a trhovských miest v Uhorskom kráľovstve okolo roku 1500 a poukazujú na fakt, že tradičná právna kategorizácia – *civitas* verzus

oppidum – len zlomkovito zachytáva skutočnú dynamiku hospodárskeho a sociálneho vývoja jednotlivých sídiel. Ich závery sú založené na mimoriadne dôkladnom prepojení historických prameňov, geografických údajov, starších kartografických bádání i moderných digitálnych modelov, čo výrazne presahuje rámec klasickej urbanistickej historiografie. Autorky upozorňujú na výrazné regionálne disparity: zatiaľ čo severovýchodné oblasti kráľovstva vykazovali značný potenciál pre vznik menších mestských centier, ktoré fungovali ako živé „zásobníky urbanizácie“, juhozápadné regióny zostávali v tradičných štruktúrach často zakonzervované a menej dynamické. Tento kontrast je vysvetlený kombináciou viacerých faktorov – od rozdielnej štruktúry pozemkového vlastníctva, cez obchodné trasy až po intenzitu hospodárskej aktivity a externality spôsobené osmanským tlakom. Mimoriadne dôležitý je aj ich metodologický príspevok: poukazujú totiž na limity právnych kategórií, nevyhnutnosť integrovať štandardizované indikátory rozvoja a najmä potrebu chápať neskorostredoveké mestské prostredie ako dynamický ekosystém, v ktorom sa prelínajú ekonomické, sociálne, kultúrne i topografické faktory. Autorky priamo reflektujú tradíciu Andrása Kubinyiho či Jenő Majora a ich snahu o vytvorenie multidimenzionálnych kritérií urbanity, pričom výsledky štúdie túto tradíciu posúvajú do podoby moderného digitálneho modelovania a priestorovej analýzy. Táto štúdia tak predstavuje esenciálny krok v smerovaní súčasnej stredoeurópskej urbánnej historiografie – od deskriptívnosti k analytickej presnosti.

Druhá vedecká štúdia, ktorú pripravil Miroslav Čovan, sa sústreďuje na epigrafickú kultúru miest Pentapolitany – Košíc, Prešova, Levoče, Bardejova a Sabinova – v ranom novoveku. Čovanova práca ponúka nesmierne podnetnú sondu do kultúrnych dejín regiónu, pričom epigrafiu chápe nie ako okrajový doplnok výtvarného umenia či liturgie, ale ako svojbytný a bohatý historický prameň. Autor identifikuje zásadný vplyv humanizmu, renesancie a reformačných hnutí na formovanie nápisovej kultúry a ukazuje, že mestská epigrafia bola prejavom aj výsledkom vysokej úrovne vzdelanosti miestnej elity. Obzvlášť pozoruhodné sú analýzy nových náleзов z Levoče, kde sa našlo rané zobrazenie Martina Luthera sprevádzané identifikačnými prvkami a latinským nápisom, vzniknutým bezprostredne po požiari radnice v roku 1550. Tento ikonografický a epigrafický materiál autor interpretuje v kontexte prvej fázy šírenia reformácie v regióne. Rovnako veľkú pozornosť si zaslúžia nápisy z Bardejova, ktoré reprezentujú špičkovú renesančnú textovú výzdobu porovnateľnú s veľkými centrami mestského humanizmu v Nemecku či Taliansku. Čovan zároveň upozorňuje na výraznú sekularizáciu epigrafickej kultúry: popri sakrálnych textoch sa v nej objavujú správy o prírodných katastrofách, epidémiách, požiaroch či osobných tragédiách, čo robí z epigrafie jedinečný sociálny

prameň a nástroj urbanitnej komunikácie. Osobitnú kategóriu tvoria *graf-fiti* – často málo docenené, no mimoriadne autentické výpovede o jednotlivcoch, ktorí si takto zapisovali svoju prítomnosť v mestskom priestore. Čovanova štúdia odкрýva epigrafiu ako kultúrny fenomén, v ktorom sa zrkadlí mentalita, vzdelanosť a identita ranonovovekých mešťanov.

Tretia rozsiahla štúdia, ktorú pripravil Michal Franko, má výrazne sociálno-inštitucionálny charakter a venuje sa doteraz nedostatočne prebádanej funkcii *assessorov* – prísediacich pri vinohradníckych úradoch v malokarpatských mestách 16. a 17. storočia. Franko svoj text opiera o dlhodobý archívny výskum a podáva precíznu genealógiu formovania vinohradníckych inštitúcií v regióne, ktorý bol jedným z hospodárskych pilierov západného Slovenska. Zatiaľ čo predošlý výskum sa sústreďoval najmä na funkciu vinohradníckeho majstra, Franko upozorňuje, že právna, ekonomická a organizačná komplexnosť vinohradníctva si vyžadovala aj širší zbor zástupcov komunity, ktorí zabezpečovali každodennú kontrolu, dohľad nad kvalitou vína, riešenie sporov a povinné dodržiavanie *vinohradníckych regulácií* (v súlade s vašou preferovanou terminológiou). Význam tejto štúdie spočíva najmä v tom, že autor dokazuje, ako sa vinohradníckej samospráve podarilo vytvoriť efektívny systém normatívneho dozoru, ktorý garantoval vysokú kvalitu produkcie a stabilitu lokálneho hospodárstva. V druhej časti textu Franko zasádza činnosť *assessorov* do širšieho rámca dramatických udalostí 17. storočia – vojen, požiarov, klimatických výkyvov či kríz spôsobených vysokými daňami a kontribúciami. Vinohradníctvo sa v tomto období ocitlo v hlbkej hospodárskej kríze, no napriek tomu zostávalo základným zdrojom príjmov miest, čo ešte viac zvyšovalo význam *assessorov* ako garantov funkčnosti vinohradníckych noriem. Frankova štúdia má preto veľký význam nielen pre sociálne dejiny miest, ale aj pre dejiny každodennosti a právnych kultúr strednej Európy.

Posledná vedecká štúdia, ktorú pripravil Miloslav Szabó, predstavuje výrazný posun smerom k moderným dejinám a analyzuje ideologické rámce prezentácie Slovenska a slovenskej kultúry na výstavách v nacistickom Nemecku počas druhej svetovej vojny. Szabó rozpracúva koncepty anti-modernizmu a anti-urbanizmu, ktoré v nacistickej kultúrnej diplomacii fungovali ako základné ideové piliere pre konštruovanie obrazu „autentického“ Slovenska – kontrastu voči zdegenerovanej modernite veľkomesta. Autor mimoriadne presvedčivo ukazuje, že tento diskurz nebol vytváraný iba centrami moci v Berlíne, ale aj Volksdeutschi zo strednej a juhovýchodnej Európy, ktorí sa snažili vyrovnať svoj „civilizačný deficit“ voči ríši tým, že zdôrazňovali originalitu, rurálnosť a folklórnosť periférie. Szabó ukazuje, že výstavy mali v nacistickej Európe zásadný propagandistický význam – spočíval v kontrole percepcie, v riadení estetickej skúsenosti a v konštruovaní emócií, čo umožňovalo budovať obraz Slovenska

ako lojálneho a kultúrne hodnotného satelitu. Táto štúdia významne prispieva k výskumu kultúrnej diplomacie, ideologických reprezentácií a dejin propagandy v priestore „Novej Európy“.

K štúdiám sa tematicky dopĺňa text v rubrike *Horizonty*, ktorý pripravil Miroslav Kotrha a ktorý sa zameriava na obliehanie Trenčína armádou Jána Katzianera v roku 1528. Autor rekonštruje vojensko-politický kontext zápasu o uhorský trón po Moháči a analyzuje strategickú úlohu Trenčianskeho hradu i samotného mesta v tomto konflikte. Využitím prameňov o kapitulácii hradu a dobových správ dokáže priblížiť priebeh ťaženia, materiálne škody, ale aj subjektívne vnímanie Katzianera, ktorého meno sa v regióne stalo synonymom krutosti. Text je cenný najmä tým, že sa ne sústreďí iba na vojenské operácie, ale ukazuje aj dlhodobý dopad plienenia na urbánne štruktúry a hospodársky život mesta.

Recenzná rubrika čísla zahŕňa rozsiahlu analýzu knihy Haralda Jähnera *Čas vlkov*, ktorá sa venuje transformačným procesom v Nemecku po roku 1945. Recenzent ponúka komplexný a kritický pohľad na dielo, pričom zdôrazňuje najmä sociálne a mentálne zmeny spôsobené vojnou, presunom obyvateľstva či povojnovým hladom. Text sa vyznačuje vysokou argumentačnou kvalitou a poskytuje širší európsky kontext povojnových procesov. V kronike sa nachádza správa o odbornom seminári venovanom obetiam komunistického režimu v Košiciach, ktorý v roku 2025 pripomenul prepojenie košických politických procesov a jáchymovských táborov. Tento záznam dokresľuje kontinuálnu snahu časopisu prepájať vedecký diskurz s verejnou historiografiou a pamäťovou kultúrou.

Ako celok predstavuje číslo 1/2025 mimoriadne kvalitný príspevok k miestnym a regionálnym dejinám so širokým Európskym presahom. Štúdie sú metodologicky vyspelé, využívajú bohatý pramenný materiál a reprezentujú interdisciplinárny charakter moderného historického výskumu. Zvlášť prínosné je prepojenie stredovekých, ranonovovekých a moderných tém, ktoré umožňuje vidieť urbánne dejiny ako dlhodobý a mnohvrstevnatý proces. Časopis tak naďalej potvrdzuje svoju pozíciu významného vedeckého periodika, ktoré dokáže súčasne obohacovať akademický výskum a vytvárať priestor pre reflexiu o dejinách mesta ako sociálneho, kultúrneho a politického organizmu.

Michal Franko

Lékař a město: *Medicus et civitas* (správa z konferencie)

V septembri 2025 sa v známom českom meste Kroměříž konala vedecká konferencia s názvom *Lékař a město: Medicus et civitas*, nakoľko si práve v tomto roku pripomínajú v meste hneď viacero významným výročí v spojitosti s lekárstvom, a to 120. výročie zahájenia výstavby vtedajšieho zemského liečebného ústavu, taktiež 120. výročie vzniku kuratória pre výstavbu mestskej nemocnice, či 180. výročie otvorenia nemocnice pri kláštore Milosrdných sestier Vincenta de Paul v Kroměříži. Hlavným organizátorom dvojdnovej konferencie bol Moravský zemský archív v Brne – Státní okresní archiv Kroměříž, ktorý v tomto smere úzko spolupracoval s Múzeom Kroměřížska, Knihnicou Kroměřížska, Mestom Kroměříž, Klubom UNESCO Kroměříž, Katedrou histórie Filozofickej fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Psychiatrickou nemocnicou Kroměříž, Nemocnicou Kroměříž a Nemocnicou Milosrdných sestier Kroměříž.

Konferencia sa konala v secesnom sále Psychiatrickej nemocnice v Kroměříži v dňoch 17. a 18. septembra 2025. Po prezentácii aktívnych aj pasívnych účastníkov podujatia sa prítomným prihovorel riaditeľ kroměřížskeho archívu PhDr. David Sobek, po ktorom nasledovali krátke, ale o to milšie príhovory a zdravice zástupcu primátora mesta Kroměříž či osoby zastupujúcej vedenie tamajšej nemocnice.

Program konferencie bol skutočne bohatý, nakoľko v rámci siedmich blokov vystúpili viac ako tri desiatky historikov, archivárov a ďalších odborníkov z Českej a Slovenskej republiky, ktorí sa vo svojich príspevkoch venovali rôznorodým témam z oblasti medicíny v mestskom prostredí v období novoveku, i keď primárne sa týkali obdobia 19. a 20. storočia. Autori jednotlivých príspevkov v nich venovali pozornosť významným osobnostiam z oblasti medicíny v Čechách, na Morave a v Sliezsku, dejinám vybraných nemocníc, špitálov, ústavov pre choromyselných na Morave, ale aj konkrétne v Kroměříži, Opave, v Havlíčkovom Brode alebo v Plzni, zaoberali sa epidémiou cholery a tiež očkovaním proti kiahňam a ďalším zaujímavým témam. Po každom bloku nasledovala pomerne obsiahla diskusia, ktorá bola dôkazom kvality prezentovaných príspevkov a záujmu zo strany tak aktívnych, ako aj pasívnych účastníkov.

Pokiaľ ide o účastníkov zo Slovenska, na konferencii vystúpila Mgr. Anna Beňová, absolventka štúdia archívnickva na Prešovskej univerzite v Prešove, toho času študentka doktorandského štúdia pomocných vied historických na Filozofickej fakulte Masarykovej univerzity v Brne, s príspevkom na tému *Mestský lekár a zdravotná starostlivosť v Prešove v 18. storočí v kontexte samosprávy*. Z Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovej univerzity v Prešove bol aj doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD., ktorý priblížil osobnosť lekára a veterinára Viliama Zlámala, pôvodom z Prostějova, ktorý

žil v rokoch 1803 až 1886. Na Katedre histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave pracuje ako odborná asistentka Mgr. Radoslava Ristovská, PhD., ktorá sa vo svojom príspevku venovala významu Lekárskej fakulty Trnavskej univerzity, ktorá existovala len v 70. rokoch 18. storočia, a to na príklade tvorby jedného z jej absolventov, ktorým bol bratislavský mestský lekár Zachariáš Teofil Husty. Konferencie sa zúčastnila aj PhDr. Viera Drahošová, bývala riaditeľka Záhorského múzea v Skalici, ktorá mala príspevok na tému *Lekári na moravsko-slovenskom pomedzí*.

Organizátori pripravili pre účastníkov aj bohatý sprievodný program. Po ukončení prvého konferenčného dňa bola pre prítomných pripravená komentovaná prehliadka areálu Psychiatrickej nemocnice v Kroměříži a následne aj spoločenský večer v secesnom sále, vrátane slávnostného koncertu a rautu. Na druhý deň, po slávnostnom ukončení konferencie, bola na programe ešte komentovaná prehliadka výstavy na tému dejín lekárstva na Kroměřížsku v tamojšom archíve. Aj samotné mesto má jednoznačne čo ponúknuť a kto stihol, mohol absolvovať ešte prehliadku Arcibiskupského paláca či kvetinovej záhrady.

Rôznorodosť príspevkov svedčí o rozmanitosti vedeckého záujmu aktívnych účastníkov konferencie, pričom výsledky výskumu jednotlivých prednášajúcich si budete môcť prečítať aj v zborníku, na ktorom práve teraz organizátori podujatia pracujú. Konferencia priniesla nové poznatky z oblasti medicíny v mestskom prostredí a po prísľube organizátorov sa najneskôr o dva roky môžeme tešiť na ďalšie vedecké podujatie v tomto meste.

Radoslava Ristovská

— — —

Medieval Studies Doctoral Conference, 5. – 6. jún 2025, Budapešť, Maďarsko

Už od roku 2010 sa na Univerzite Loránda Eötvösa v Budapešti každý rok organizuje doktorandská konferencia, zameraná na stredoveké dejiny Uhorska a Európy s názvom *Medieval Studies Doctoral Conference*. Výnimkou nebol ani rok 2025, pričom dni konania pripadli na 5. a 6. júna.

Organizátorom sa opäť podarilo prilákať účastníkov z viacerých krajín. Okrem maďarských doktorandov predstavili svoj výskum aj doktorandi z Česka, Poľska, Chorvátska, Nemecka, Rakúska a reprezentanta mala tento rok aj Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave. Svoj historicko-geografický výskum stredovekých ciest na Zemplíne predstavil Štefan Pacola v prednáške *The Reconstruction of the Road Network in Zemplén county until the mid-14th century*.

Dohromady sa tak medzinárodnej konferencie zúčastnilo 30 študentov zo 14 univerzít. Dvojdnový program bol obohatený aj o hosťovské prednášky uznávaných odborníkov z oblasti medievistiky. V prvý deň ňou bola Christina Lutter z Viedenskej univerzity, ktorá prednáškou *Did Women in Late Medieval Vienna Have Social Capital? Integrating Gender Issues into Digital Prosopography* zahájila konferenciu. Po nej už započal prvý blok doktorandských prednášok zameraný na umenie (vedený Péterom Jakabom). Druhý blok bol zameraný na hrady a zámky (Orsolya Mészáros) a v treťom, o hospodárení, priestore a komunikácii (Katalin Szende), sa už predstavil Štefan Pacola. Potom nasledoval posledný blok – o cirkvi a spoločnosti (András Ribi) – a po ňom boli prítomným predstavené nové a chystané publikácie a edičné počiny, týkajúce sa arpádovskej éry Uhorska, kroniky Jána Dluhoša, moháčskej bitky atď.

Druhý deň začal blokom na tému portrét a moc a predsedal mu Attila Bárány. Nasledovali prednášky na tému majetkovej držby a politickej angažovanosti (István Kádas). Tretí blok druhého dňa sa niesol v znamení kroník (Judit Csákó). Doktorandské bloky prednášok boli napokon zakončené na tému cirkev a kultúra (Dorottya Uhrin).

Ani druhý deň nechýbala hosťovská prednáška. Svoj výskum prezentoval Vida Tivadar z Univerzity Loránda Eötvösa. Predviedol ukážku skutočného multidisciplinárneho výskumu, keď využitím humanitných ale aj prírodných vied skúmal hroby z čias raného stredoveku (hunské a staromaďarské). Na úplný záver nasledovala príjemná recepcia a ukončenie konferencie.

Doktorandi si z Budapešti odnášajú najmä množstvo cenných skúseností, ktoré iste uplatnia vo svojom akademickom živote. Mali možnosť spoznať popredných odborníkov na stredoveké dejiny nielen Uhorska, ale aj širšieho stredoeurópskeho regiónu. Taktiež sa zoznámili s ďalšími doktorandmi, o ktorých dovtedy možno ani netušili, že sa venujú príbuzným výskumným témam. Konferencia bola nepochybne úspechom a sme vďační za možnosť sa zúčastniť. Navyše, tak ako aj v predchádzajúcich ročníkoch, aj tentokrát chystajú organizátori publikovať príspevky prednesené na konferencii v zborníku (*Micae Mediaevales*), ktorého vydanie sa očakáva v polovici roku 2026.

— — —
Štefan Pacola

Korene vzdelávania: vzdelávanie v historických a kultúrnych súvislostiach

V dňoch 13. – 14. novembra 2025 sa v Západoslovenskom múzeu v Trnave konala vedecká konferencia venovaná dejinám vzdelávania. Podujatie

pripravilo Západoslovenské múzeum v Trnave a Ústav dejín Trnavskej univerzity v Trnave v spolupráci s Múzeom školstva a pedagogiky v Bratislave, Katedrou histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave a Spolkom trnavských historikov pri Slovenskej akadémii vied – Tyrnavia. Konferencia sa stretla s mimoriadne priaznivým ohlasom odbornej verejnosti, pozvaných bolo 15 expertov a na výzvu zareagovalo ďalších 22 uchádzačov s príspevkami. Na konferencii vystúpilo 30 vedcov – historikov, archivárov, filológov, muzeológov zo slovenských i jednej zahraničnej vedeckej, resp. pamäťovej inštitúcie.

Konferencia sa začala slávnostnými príhovormi Mgr. Lucie Duchoňovej, riaditeľky Západoslovenského múzea v Trnave, prof. PhDr. Zuzany Lopatkovej, PhD., prorektorky Trnavskej univerzity v Trnave, a Mgr. Martiny Kočí, PhD., riaditeľky Múzea školstva a pedagogiky v Bratislave. Uskutočnila sa presne na 390. výročie otvorenia historickej Trnavskej univerzity. Dňa 13. novembra 1635 sa konala slávnostná inaugurácia, ktorú súčasníci opisovali slovami: *qualem Tyrnaviae viderat nunquam*. Krátko po deviatej hodine začala slávnosť, keď sprievod akademikov a profesorov viedol pedel s univerzitným žezlom, za ktorým kráčal rektor Juraj Dobronocký. Vstúpili do univerzitnej auly, kde zakladateľ univerzity, ostrihomský arcibiskup a kardinál Peter Pázmaň, za zvuku bubnov, trúb a búrlivého potlesku, slávnostne vybral univerzitné insígnie. Následne boli insígnie prenesené do Kostola sv. Mikuláša, sprevádzané cirkevnými hodnosťarmi, duchovenstvom, uhorskými magnátmi a nižšou šľachtou. Tu kardinál Pázmaň odovzdal rektorovi Dobronockému zakladajúcu listinu univerzity a potvrdenie cisára Ferdinanda II. Habsburského so zlatou pečatou. Potom zaznelo slávnostné *Te Deum*. Už nasledujúci deň 14. novembra sa začal zimný semester prednáškou dekana filozofickej fakulty Martina Palkoviča, rodáka z neďalekej Chtelnice.

Odborný program prvého bloku bol zameraný na stredoveké a ranonovoveké cirkevné školstvo. Gabriel Peter Hunčaga predstavil edukačné normy dominikánskej rehole v 13. storočí a poukázal na jej originálny vzdelávací systém inšpirovaný súdobým univerzitným prostredím na latinskom Západe. Taťána Součková priblížila prístupy k výchove a výučbe na východe, v cárskom Rusku, v období vlády Ivana IV. Hrozného. Miroslav Kotrha analyzoval vývoj jezuitského gymnaziálneho školstva v Uhorsku so zameraním na jeho spoločenský dopad. Veronika Keresztes z Krajinského archívu Maďarského národného archívu v Budapešti sa venovala dejinám trnavského gymnázia od polovice 16. storočia do roku 1848. Henrieta Žažová predstavila osobnosť prvého rektora Trnavskej univerzity Juraja Dobronockého (1588 – 1649) a jeho prínos pre Spoločnosť Ježišovu. Blok uzavrel príspevok Adriána Kobetiča, ktorý upozornil na úlohu umeleckých diel v procese kontemplácie a vzdelávania na príklade Trnavy.

Druhý blok bol tematicky zameraný na barokovú literatúru, univerzitné oslavy a heraldické pramene. Erika Juríková predstavila najnovšie poznatky o príležitostných tlačoch z produkcie trnavskej univerzitnej tlačiarne v 17. – 18. storočí. Jozef Kordoš analyzoval príležitostnú literárnu tvorbu ako súčasť jazykového vzdelávania. Katarína Karabová priblížila vývin paratextov na príkladoch z trnavskej knižnej produkcie. Júlia Ragačová a Mária Zacharová sa sústredili na oslavy 300. výročia založenia Trnavskej univerzity v roku 1935, pričom J. Ragačová predstavila aj doteraz nepublikovanú fotografickú dokumentáciu. Blok uzavrel Frederik Federmayer, ktorý prezentoval výsledky výskumu pečatí učiteľov z obdobia renesancie a baroka.

Posledný – tretí blok prvého dňa predstavil aj vzdelancov a vzdelávanie na území dnešného východného Slovenska. Mária Fedorčáková priblížila pôsobenie Leonarda z Uničova v Bardejove v rokoch 1447 – 1456. Marcela Domenová analyzovala dejiny prešovskej mestskej školy v 16. storočí, kým Peter Kónya predstavil akadémiu a fakulty na evanjelickom kolégiu v Prešove v 17. až 19. storočí. Annamária Kónyová sa venovala vzdelávaniu chlapcov v šľachtických rodinách súkromnými učiteľmi, tzv. preceptorami a Mária Letzová poukázala na význam štúdia na jezuitskom gymnáziu v Trnave pre bratov Františka a Mikuláša Vešeléniovcov. Peter Fedorčák predstavil pôsobenie jezuitov v Košiciach až po založenie Košickej univerzity v roku 1657 a Monika Bizoňová doplnila poznatky o aktivitách Spoločnosti Ježišovej na Spiši v 17. a 18. storočí.

Na záver prvého dňa bol pripravený spoločenský večer a zážitkový sprievod po múzeu Za dejinami Trnavy. Herci Divadla z Malého Ríma zahrali vtipné scény zo života študentov Trnavskej univerzity v novoveku.

Ústrednou témou štvrtého bloku prednášok boli novoveké vzdelávacie inštitúcie. Iba prvá prednáška patrila staroveku, keď Milan Ševčík predstavil Cicerove diela v zbierkach historickej knižnice Západoslvenského múzea a ich výskumný potenciál. Marek Žemla priblížil dejiny piaristického gymnázia vo Svätom Jure, kým Lucia Šteflová upriamila pozornosť auditória na školy evanjelických cirkevných zborov v novoveku. Ingrid Kušnieráková analyzovala reformy ústavnej starostlivosti o sirotu po smrti Márie Terézie a projekt nerealizovaného sirotinca v Debrecíne. Adriana Matejková sumarizovala bohatú činnosť študentských spolkov v Banskej Štiavnici a napokon Martina Koči predstavila zbierku k dejinám školstva uchovávanú v Múzeu školstva a pedagogiky v Bratislave.

Záverečný piaty blok sa venoval dejinám školstva v 20. storočí. Martina Orosová objasnila úlohu učiteľov pri propagácii štátnych sviatkov v prvej Československej republike. Katarína Mešková Hradská predstavila problematiku židovských škôl v medzivojnovom období na príklade Trnavy. Marián Babirát priblížil miesto Cvičného gymnázia v Bratislave

v slovenskom vzdelávacom systéme v rokoch 1940 – 1950. Viera Jurková analyzovala vývoj vojenského školstva v 20. storočí a Pavol Jakubčín sa venoval vyučovaniu náboženstva v období komunistického režimu.

Konferencia ponúkla prehľad o vývoji vzdelávacích inštitúcií predovšetkým na našom území od stredoveku až po 20. storočie a poskytla priestor pre odbornú diskusiu. Prednášajúci prezentovali výsledky najnovších výskumov a zdôraznili význam interdisciplinárneho výskumu dejín edukácie, či nevyhnutnosť práce s archívnymi prameňmi i muzeálnymi artefaktmi. Príspevky budú publikované v Zborníku Západoslovenského múzea v Trnave 2025, ktorý vyjde v budúcom roku a prispeje tak k poznaniu dejín školstva a akademických tradícií na Slovensku.

Henrieta Žažová

VYDAVATEĽ | PUBLISHER

Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava, Slovenská republika
+421 33 5939303
historia@truni.sk, ff.truni.sk
Department of History, Faculty of Philosophy and Arts, Trnava
University
Street: Hornopotočná ulica č. 3, 918 43 Trnava, Slovak republic
+421 33 5939303
historia@truni.sk, ff.truni.sk

ŠÉFREDAKTORI | EDITORS IN CHIEF

prof. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.
ORCID ID: 0000-0001-8890-4562

prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.
ORCID ID: 0000-0002-9222-5228

VÝKONNÝ REDAKTOR | MANAGING EDITOR

doc. Mgr. Michal Franko, PhD.
ORCID ID: 0000-0001-5236-1412

ADRESA REDAKCIE | EDITORIAL ADDRESS

Katedra histórie, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava, Slovenská republika
sht.dejinyvpohybe@gmail.com
Department of History, Faculty of Philosophy and Arts, Trnava University,
Street: Hornopotočná ulica č. 3, 918 43 Trnava, Slovak republic
sht.dejinyvpohybe@gmail.com

PERIODICITA | PERIODICITY

Vychádza dvakrát ročne (1. júna a 1. decembra)
Publication Frequency: Semiannual (1. June and 1. December)
Publikácia vznikla s príspevím Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave

SADZBA

Peter Labanc